

Univerza
v Ljubljani

Fakulteta
za gradbeništvo
in geodezijo

Jamova cesta 2
1000 Ljubljana, Slovenija
<http://www3.fgg.uni-lj.si/>

DRUGG – Digitalni repozitorij UL FGG
<http://drugg.fgg.uni-lj.si/>

To je izvirna različica zaključnega dela.

Prosimo, da se pri navajanju sklicujete na bibliografske podatke, kot je navedeno:

Divjak Radivojević, L., 2016. Prostorska organizacija planšarskih naselij. Magistrsko delo. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Fakulteta za gradbeništvo in geodezijo. (mentor Pogačnik, A.): 156 str.

Datum arhiviranja: 16-09-2016

University
of Ljubljana

Faculty of
Civil and Geodetic
Engineering

Jamova cesta 2
SI – 1000 Ljubljana, Slovenia
<http://www3.fgg.uni-lj.si/en/>

DRUGG – The Digital Repository
<http://drugg.fgg.uni-lj.si/>

This is original version of final thesis.

When citing, please refer to the publisher's bibliographic information as follows:

Divjak Radivojević, L., 2016. Prostorska organizacija planšarskih naselij. M.Sc. Thesis. Ljubljana, University of Ljubljana, Faculty of civil and geodetic engineering. (supervisor Pogačnik, A.): 156 pp.

Archiving Date: 16-09-2016

Univerza
v Ljubljani
Fakulteta
*za gradbeništvo
in geodezijo*

*Jamova c. 2
1115 Ljubljana, Slovenija
telefon (01) 47 68 500
faks (01) 42 50 681
fgg@fgg.uni-lj.si*

INTERDISCIPLINARNI
PODIPLOMSKI ŠTUDIJ
PROSTORSKEGA
IN URBANISTIČNEGA
PLANIRANJA

Kandidatka:

LEA DIVJAK RADIVOJEVIĆ, univ. dipl. inž. kraj. arh.

**PROSTORSKA ORGANIZACIJA PLANŠARSKIH
NASELIJ**

Magistrsko delo štev.: 84/IP

**SPATIAL ARRANGEMENT OF ALPINE DIARY
FARMING SETTLEMENTS**

Master of Science Thesis No.: 84/IP

Mentor:

prof. dr. Andrej Pogačnik

Predsednik komisije:

izr. prof. dr. Anton Prosen

Člana komisije:

prof.dr. Živa Deu

prof. dr. Davorin Gazvoda

Ljubljana, 9. september 2016

STRAN ZA POPRAVKE

Stran z napako

Vrstica z napako

Namesto

Naj bo

Spodaj podpisana študentka Lea Divjak Radivojević, vpisna številka 26602269, avtorica pisnega zaključnega dela študija z naslovom: Prostorska organizacija planšarskih naselij in podnaslovom Dispozicija zgradb in drugih prostorskih ureditev na planšarijah

IZJAVLJAM

1. Obkrožite eno od variant a) ali b)

a) da je pisno zaključno delo študija rezultat mojega samostojnega dela;

b) da je pisno zaključno delo študija rezultat lastnega dela več kandidatov in izpolnjuje pogoje, ki jih Statut UL določa za skupna zaključna dela študija ter je v zahtevanem deležu rezultat mojega samostojnega dela;

2. da je tiskana oblika pisnega zaključnega dela študija istovetna elektronski obliki pisnega zaključnega dela študija;

3. da sem pridobil/-a vsa potrebna dovoljenja za uporabo podatkov in avtorskih del v pisnem zaključnem delu študija in jih v pisnem zaključnem delu študija jasno označil/-a;

4. da sem pri pripravi pisnega zaključnega dela študija ravnal/-a v skladu z etičnimi načeli in, kjer je to potrebno, za raziskavo pridobil/-a soglasje etične komisije;

5. soglašam, da se elektronska oblika pisnega zaključnega dela študija uporabi za preverjanje podobnosti vsebine z drugimi deli s programsko opremo za preverjanje podobnosti vsebine, ki je povezana s študijskim informacijskim sistemom članice;

6. da na UL neodplačno, neizključno, prostorsko in časovno neomejeno prenašam pravico shranitve avtorskega dela v elektronski obliki, pravico reproduciranja ter pravico dajanja pisnega zaključnega dela študija na voljo javnosti na svetovnem spletu preko Repozitorija UL;

7. da dovoljujem objavo svojih osebnih podatkov, ki so navedeni v pisnem zaključnem delu študija in tej izjavi, skupaj z objavo pisnega zaključnega dela študija.

V: Ribnici

Datum: 7.9.2016

Podpis študentke: _____

BIBLIOGRAFSKO – DOKUMENTACIJSKA STRAN IN IZVLEČEK

- UDK: 728.61:633.2.032.3:711.3(043.3)
- Avtor: Lea Divjak Radivojevič, univ. dipl. inž. kraj. arh
- Mentor: Prof. dr. Andrej Pogačnik
- Naslov: Prostorska organizacija planšarskih naselij
- Podnaslov: Dispozicija zgradb in drugih prostorskih ureditev na planšarijah
- Tip dokumenta: Magistrsko delo
- Obseg in oprema: 156 str., 229 sl., 1 pregl.
- Ključne besede: Planinsko pašništvo, planšarstvo, planine, kulturna krajina, pastirsko bivališče, začasno bivališče, pastirji, stavbna dediščina.

Izvleček

Planšarska naselja oz. planšarije predstavljajo pomemben del poselitvene strukture, značilen predvsem za visokogorska območja Slovenije. S svojo arhaično podobo nam nudijo vpogled v daljno preteklost in kot take predstavljajo pomemben vir informacij o najbolj zgodnjih začetkih poselitve v našem prostoru. V zadnjih letih so številne planšarije podvržene spremembam v stalna ali počitniška naselja, nekatere tudi nezadržno propadajo, s čimer se vse bolj izgublja njihova pričevalna vrednost. V magistrski nalogi na primeru 15 planšarskih naselij s področja Julijskih in Kamniških Alp podrobneje analiziramo glavne dejavnike, ki so vplivali na izbor lokacij planšarskih naselij, prostorsko organizacijo, obliko stavbne tipologije, ureditev dostopov in povezav znotraj posameznega naselja ter povezav s pašnimi površinami. Z analizo posameznega naselja ugotavljamo, v kolikšni meri na organizacijo planšarskih naselij, poleg naravnih danosti in ekoloških dejavnikov, vplivajo tudi družbeno socialni dejavniki ter kakšna je razmejitev med funkcionalnostjo in načrtnim oblikovanjem takih naselij. Glede na podatke, pridobljene s pomočjo analize ter pregleda področne literature in veljavne zakonodaje, podajamo možnosti za nadaljnje urejanje planšarij.

BIBLIOGRAPHIC-DOCUMENTALISTIC INFORMATION AND ABSTRACT

UDC: 728.61:633.2.032.3:711.3(043.3)
Author: Lea Divjak Radivojevič, BA Land. Arch
Supervisor: Prof. dr. Andrej Pogačnik, Ph.D.
Title: Spatial arrangement of Alpine dairy farming settlements
Subtitle: Disposition of buldings and other spatial arrangements at Alpine dairy farms
Document type: M. Sc. Thesis
Scope and tools: 156 p., 229 fig., 1 tabl.
Keywords: Mountain pastoral farming, Alpine dairy farming, mountains, cultural landscape, log hut, temporary accommodation, herdsmen, architectural heritage.

Abstract

The alpine dairy farming settlements or alpine dairy farms represent an important part of the settlement structure characteristic mainly for Slovenian mountains. With their archaic image the alpine dairy farms offer an insight into the distant past and are as such an important source of information about the first settlements on our territory. In the past years a number of alpine dairy farms has undergone a transformation into permanent settlements or holiday resorts, some are even falling apart and are therefore losing their historical value. Using the examples of 15 alpine dairy farming settlements from Julian and Kamnik Alps this dissertation analyses the major factors that have impacted the choice of location for the farming settlements, their spatial arrangement, the building typology, the arrangement of accesses and connections inside each settlement, and their connections with pastures. By analysing each settlement, the dissertation researches to what degree the arrangement of the alpine dairy farming settlements has been impacted not only by natural resources and ecological factors but also by social factors; it also tries to define the boundaries between the functionality and the planned forming of such settlements. Using the data acquired with the analyses and the research of local literature and current legislation the dissertation also presents suggestions for further regulations of alpine dairy farms.

ZAHVALA

Iskreno se zahvaljujem mentorju prof. dr. Andreju Pogačniku, za pomoč in usmeritve pri nastajanju magistrskega dela, ter spodbude, ki so pripomogle, da sem pri delu vztrajala in ga dokončala.

Zahvaljujem se tudi članoma komisije prof. dr. Živi Deu in prof. dr. Davorinu Gazvodi, za sprejeto udeležbo v komisiji in strokovno oceno magistrskega dela, ter predsedniku komisije za zagovor magistrskega dela izr. prof. dr. Antonu Prosenu.

KAZALO

STRAN ZA POPRAVKE	I
IZJAVA	II
ZAHVALA.....	V
KAZALO SLIK.....	IX
LIST OF FIGURES	XIV
SEZNAM PREGLEDNIC	XIX
LIST OF TABLES	XX
1 UVOD.....	1
1.1 Obrazložitev raziskovalne oziroma strokovne relevantnosti predlagane teme	1
1.2 Delovna hipoteza.....	2
1.3 Metoda dela.....	2
1.4 Uporabnost rezultatov	2
2 PLANŠARSTVO	4
2.1 Splošne značilnosti.....	4
2.2 Zgodovinski razvoj.....	11
2.3 Sistem planinske paše in selitve	13
2.4 Pašni cikli in dobe.....	15
3 ZAKONODAJA	18
3.1 Zakon o kmetijstvu in Zakon o kmetijskih zemljiščih	18
3.2 Zakon o denacionalizaciji in Zakon o ponovni vzpostavitvi agrarnih skupnostih ter vrnitvi njegovega premoženja in pravic.....	19
3.3 Zakon o agrarnih skupnostih	22
4 PLANŠARSKA NASELJA – PLANŠARIJE.....	24
4.1 Dejavniki, ki so vplivali na postavitev in izgled planšarskih naselij.....	26
4.1.1 Naravni dejavniki	27
4.1.2 Gospodarski dejavniki.....	30
4.1.3 Posestno pravne razmere in pašne pravice v planinah	32
4.1.4 Socialna struktura prebivalcev na planšarijah	40
4.2 Zgradbe in druge prostorske ureditve v planšarskih naseljih	41
5 PROSTORSKA ANALIZA IZBRANIH OBMOČIJ S PLANŠARSKIMI NASELJI.....	53
5.1 Planšarska naselja v Julijskih Alpah	54
5.1.1 Planina Zajamniki	57

5.1.2 Planina Javornik ali Za Javornikom	58
5.1.3 Planina Praprotnica.....	59
5.1.4 Planina Blato	59
5.1.5 Planina Laz	60
5.1.6 Planina Uskovnica	61
5.1.7 Planina Krstenica.....	61
5.1.8 Planina Dedno polje.....	62
5.1.9 Planina Ovčarija	63
5.1.10 Planina Viševnik.....	63
5.1.11 Planina Pri jezeru.....	64
5.1.12 Planina Vodični vrh.....	64
5.2 Kamniške Alpe	65
5.2.1 Velika planina.....	68
5.2.2 Mala planina	69
5.2.3 Gojška planina	70
5.3 Analiza katastrov	71
5.3.1 Oblika parcel/oblika zemljiške razdelitve	73
5.3.2 Značilnosti in posebnosti glede na kartografsko označevanje planin in pripadajočih objektov	75
5.4 Analiza naravnih značilnosti prostora in grajene strukture	79
5.5 Razporeditev zgradb in drugih prostorskih ureditev	113
6 UGOTOVITVE.....	131
7 SMERNICE ZA UREJANJE PLANŠARSKIH NASELIJ.....	135
8 ZAKLJUČEK	143
9 POVZETEK.....	145
10 SUMMARY	147
VIRI.....	149

KAZALO SLIK

Slika 1: Triglav z Velim poljem (Baltazar Hacquet: Oryctographia Carniolica, 1778, I. zvezek, Leipzig 1784; Risba: Franc Ksaver Baraga, bakrorez: C. Conti)	8
Slika 2: Detajl z zemljevida Kranjske iz leta 1744	9
Slika 3: Prikaz planin glede na stopnje paše in selitve v Bohinjskih planinah	15
Slika 4: Shema pašnih stopenj planšarskega obratovanja (prirejeno po Pircu, 1950:93)	17
Slike 5, 6 in 7: Vodna korita na pl. Blato (levo), na pl. Dedno polje (na sredini) in na pl. Viševnik (desno)	29
Sliki 8 in 9: Kal oz. mlakuža za napajanje živine na pl. Krstenica, v ozadju lovska koč (levo) in kal na Gojški pl. (desno).....	30
Slika 10: Bohinjski pastir, L. Benesch 1888 (vir: www.wikimedia.org).....	40
Slika 11: Zajamniki, stan Zgornga Medja, tloris (A. Šeligo) (vir: Varstvo spomenikov, 1986).....	43
Slika 12: Zajamniki, hlev Zgornga Medja, prečni prerez (A.Šeligo) (vir: Varstvo spomenikov, 1986)	43
Slike 13, 14 in 15: Stanovi na planinah Krstenica (levo), Laz (v sredini) in Blato (desno)	44
Slike 16, 17 in 18: Dodajanje prostorov ob osnovni objekt na planinah Laz (levo), Blato (v sredini) in Krstenica (desno).....	44
Slika 19: Tamar, prostor za živino na pl. Javornik	45
Slika 20: Uporaba lesene kritine na zidanih in lesenih stanovih na pl. Laz.....	46
Slika 21: Stan na pl. Krstenica s poudarjeno vertikalno členjenostjo lesenih sten	46
Slika 22: Poseben tip stanu na pl. Javornik, v sredini slike je hudrt	47
Slika 23: Zajamniki z bivalnimi objekti v zgornjem skupnem delu in kmetijskimi objekti v spodnjem individualnem delu planine	48
Sliki 24 in 25: Sirarna na pl. Pri jezeru (levo) in mlekarija na pl. Vodični vrh (desno)	49
Slike 26, 27 in 28: Stanovi na kolih na planinah Blato (levo), Krstenica (v sredini) in Vodični vrh (desno)	50
Slika 29: Velika planina s posebno arhitekturno tipologijo zgradb	51
Slike 30, 31 in 32: Ograje okoli stanov na planinah Krstenica (levo), Laz (v sredini) in Zajamniki (desno).....	52
Slika 33: Prikaz območja obdelave v Julijskih Alpah (merilo 1 : 50 000) (vir: ARSO, 2016).....	56
Slika 34: Zajamniki s pogledom na Triglavsko pogorje.....	57
Slika 35: Pl. Zajavornik s pogledom proti zahodu (od leve proti desne na Viševnik, Mali Draški vrh)	58
Slika 36: Planina Praprotnica	59
Slika 37: Planina Blato	59
Slika 38: Pogled na planino Laz, v ozadju Debeli vrh ter Sprednji in Zadnji Vogel	60
Slika 39: Planina Uskovnica.....	61

Slika 40: Planina Krstenica.....	62
Slika 41: Planina Dedno polje	62
Slika 42: Planina Ovčarija	63
Slika 43: Planina Viševnik.....	63
Slika 44: Planina Pri jezeru.....	64
Slika 45: Planina Vodični vrh.....	65
Slika 46: Območje obdelave v Kamniških Alpah (merilo 1 : 50 000) (vir: ARSO)	67
Slika 47: Velika planina z gručasto razporeditvijo bajt	68
Slika 48: Pogled na Malo planino, v ozadju Črnuški dom na razglednem robu	69
Slika 49: Pogled na Gojško planino	70
Slika 50: Izsek iz franciscejskega katastra, l. 1826, k.o. Studor (vir: ARS, L284A08, 2015)	72
Slika 51: Izsek iz reambulančnega katastra, l. 1868, k.o. Studor (vir: ARS, L284C09, 2015)	72
Slika 52: Digitalni katastrski načrt in kataster stavb, l. 2015 (vir: GURS, 2015)	73
Slike 53, 54, 55: in 56: Parcelna struktura na planinah Zajamniki (levo), Dedno polje (sredina levo), Pri jezeru (sredina desno) in Praprotnica (desno)	74
Slika 57: Izsek iz franciscejskega katastra s prikazom planine Zajamniki (vir: MK)	76
Slika 58: Izsek iz franciscejskega katastra s prikazom Velike planine (vir: MK).....	77
Slika 59: Izsek iz franciscejskega katastra s prikazom Male planine (vir: MK)	78
Slika 60: Vzorčni primer digitalnega ortofoto posnetka (DOF) Krstenice (merilo 1 : 10 000) (vir: GURS)	79
Slika 61: Vzorčni primer reliefa in pašnih površin na Krstenici (merilo 1 : 10 000) (vir: GURS)	80
Slika 62: Shematski prikaz rabe tal na Krstenici (merilo 1 : 10 000) (vir: GURS, MKGP)	80
Slika 63: Raba tal na primeru Krstenica (merilo 1 : 10 000) (vir:MKGP).....	81
Slike 64, 65 in 66: Pl. Blato s postavitvijo stanov v osrednjem delu pašniških površin (levo), pogled proti severnemu delu planine (v sredini), paša živine na planini (levo)	83
Slike 67, 68 in 69: Pl. Blato na franciscejskem katastru iz l. 1826 (levo), na reambulančnem katastru iz l. 1868 (v sredini) in na DKN iz l. 2015 (desno) (vir: ARS, GURS)	83
Slike 70, 71 in 72: Digitalni ortofoto pl. Blato (levo), lega naselja glede na teren in pašne površine (levo v sredini), shematski prikaz rabe tal (v sredini desno) in raba tal (desno) (vir: GURS, MKGP).....	83
Slike 73, 74 in 75: Pravilna razporeditev zgradb na Zajamnikih (levo), sirarna v zgornjem – skupnem delu (v sredini), kmetijski in bivalni objekti (desno)	85
Slike 76, 77 in 78: Pl. Zajamniki na franciscejskem katastru iz l. 1826 (levo), na reambulančnem katastru iz l. 1868 (v sredini) in na DKN iz l. 2015 (vir: ARS, GURS)	85
Slike 79, 80,81 in 82: Digitalni ortofoto pl. Zajamniki (levo), lega naselja glede na teren in pašne površine (levo v sredini), shematski prikaz rabe tal (v sredini desno) in raba tal (desno) (vir: GURS, MKGP).....	85

Slike 83, 84 in 85: Pl. Vodični vrh v gozdu z razporeditvijo stanov ob gozdnem robu (levo), uporaba lesa za gradnjo stanov (v sredini), stan na kolih (desno).....	87
Slike 86, 87 in 88: Pl. Vodični vrh na franciscejskem katastru iz l. 1826 (levo), na reambulančnem katastru iz l. 1868 (v sredini) in na DKN iz l. 2015 (desno) (vir: ARS, GURS).....	87
Slike 89, 90, 91 in 92: Digitalni ortofoto pl. Vodični vrh (levo), lega naselja glede na teren in pašne površine (levo v sredini), shemtski prikaz rabe tal (v sredini desno) in raba tal (desno) (vir: GURS, MKGP)	87
Slike 93, 94 in 95: Pogled na jezero (levo), postavitvev stanov na razgibanem terenu (v sredini), postavitvev stanov ob gozdni rob (desno).....	89
Slike 96, 97 in 98: Pl. Pri jezeru na franciscejskem katastru iz l. 1826 (levo), na reambulančnem katastru iz l. 1868 (v sredini) in na DKN iz l. 2015 (desno) (vir: ARS, GURS).....	89
Slike 99, 100, 101 in 102: Digitalni ortofoto pl. Pri jezeru (levo), lega naselja glede na teren in pašne površine (levo v sredini), shemtski prikaz rabe tal (v sredini desno) in raba tal (desno) (vir: GURS, MKGP)	89
Slike 103, 104 in 105: Skalovit teren na pl. Ovčarija (levo), samostojno stoječ stan (v sredini), odprta lega planine (desno).....	91
Slike 106, 107 in 108: Pl. Ovčarija na franciscejskem katastru iz l. 1826 (levo), na reambulančnem katastru iz l. 1868 (v sredini) in na DKN iz l. 2015 (desno) (vir: ARS, GURS).....	91
Slike 109, 110, 111 in 112: Digitalni ortofoto pl. Ovčarija (levo), lega naselja glede na teren in pašne površine (levo v sredini), shemtski prikaz rabe tal (v sredini desno) in raba tal (desno) (vir: GURS, MKGP)	91
Slike 113, 114 in 115: Dostop na pl. Krstenica (levo), postavitvev stanov na razgibanem in planem terenu (v sredini), pogled na Bohinjske gore (desno)	93
Slike 116, 117 in 118: Pl. Krstenica na franciscejskem katastru iz l. 1826 (levo), na reambulančnem katastru iz l. 1868 (v sredini) in na DKN iz l. 2015 (desno) (vir: ARS, GURS).....	93
Slike 119, 120, 121 in 122: Digitalni ortofoto pl. Krstenica (levo), lega naselja glede na teren in pašne površine (levo v sredini), shemtski prikaz rabe tal (v sredini desno) in raba tal (desno) (vir: GURS, MKGP)	93
Slike 123, 124 in 125: Postavitvev stanov v gruči na pl. Viševnik (desno), odprta lega planine (v sredini), zelene pašne površini v neposredni bližini stanov (desno).....	95
Slike 126, 127 in 128: Pl. Viševnik na franciscejskem katastru iz l. 1826 (levo), na reambulančnem katastru iz l. 1868 (v sredini) in na DKN iz l. 2015 (desno) (vir: ARS, GURS)	95
Slike 129, 130, 131 in 132: Digitalni ortofoto pl. Viševnik (levo), lega naselja glede na teren in pašne površine (levo v sredini), shemtski prikaz rabe tal (v sredini desno) in raba tal (desno) (vir: GURS, MKGP)	95
Slike 133, 134 in 135: Pl. Javornik na položnem terenu (levo), postavitvev stanov in hudrtov v gruči (v sredini), poseben tip zgradbe (desno)	97
Slike 136, 137 in 138: Pl. Javornik na franciscejskem katastru iz l. 1826 (levo), na reambulančnem katastru iz l. 1868 (v sredini) in na DKN iz l. 2015 (desno) (vir: ARS, GURS).....	97
Slike 139, 140, 141 in 142: Digitalni ortofoto pl. Javornik (levo), lega naselja glede na teren in pašne površine (levo v sredini), shemtski prikaz rabe tal (v sredini desno) in raba tal (desno) (vir: GURS, MKGP)	97
Slike 143, 144 in 145: Postavitvev stanov v krožni zasnovi na pl. Laz (levo), pogled proti JZ delu planine (v sredini), mozaik pašnih površin, gozda in goratega sveta (levo).....	99
Slike 146, 147 in 148: Pl. Laz na franciscejskem katastru iz l. 1826 (levo), na reambulančnem katastru iz l. 1868 (v sredini) in na DKN iz l. 2015 (desno) (vir: ARS, GURS).....	99

Slike 149, 150, 151 in 152: Digitalni ortofoto pl. Laz (levo), lega naselja glede na teren in pašne površine (levo v sredini), shemtski prikaz rabe tal (v sredini desno) in raba tal (desno) (vir: GURS, MKGP).....	99
Slike 153, 154 in 155: Razporeditev stanov ob rob pašnih površin (desno), prazen osrednji del planine (v sredini), pretežno skalovit teren (desno)	101
Slika 156, 157 in 158: Pl. Dedno polje na franciscejskem katastru iz l. 1826 (levo), na reambulančnem katastru iz l. 1868 (v sredini) in na DKN iz l. 2015 (desno) (vir: ARS, GURS)	101
Slike 159, 160, 161 in 162: Digitalni ortofoto pl. Dedno polje (levo), lega naselja glede na teren in pašne površine (levo v sredini), shemtski prikaz rabe tal (v sredini desno) in raba tal (desno) (vir: GURS, MKGP)	101
Slike 163, 164 in 165: Pl. Praprotnica s postavitvijo stanov ob poti (levo), postavitvev stanov blizu gozdnega roba (v sredini), lega stanov ob gozdnem robu (desno)	103
Slike 166, 167 in 168: Pl. Praprotnica na franciscejskem katastru iz l. 1826 (levo), na reambulančnem katastru iz l. 1868 (v sredini) in na DKN iz l. 2015 (desno) (vir: ARS, GURS)	103
Slike 169, 170, 171 in 172: Digitalni ortofoto pl. Praprotnica(levo), lega naselja glede na teren in pašne površine (levo v sredini), shemtski prikaz rabe tal (v sredini desno) in raba tal (desno) (vir: GURS, MKGP)	103
Slike 173, 174 in 175: Pogled na kapelico na Uskovnici (desno), postavitvev objektov ob poti (v sredini), razporeditev objektov okoli osrednjega pašnika (desno)	105
Slike 176, 177 in 178: Pl. Uskovnica na franciscejskem katastru iz l. 1826 (levo), na reambulančnem katastru iz l. 1868 (v sredini) in na DKN iz l. 2015 (desno) (vir: ARS, GURS)	105
Slike 179, 180, 181 in 182: Digitalni ortofoto pl. Uskovnica (levo), lega naselja glede na teren in pašne površine (levo v sredini), shemtski prikaz rabe tal (v sredini desno) in raba tal (desno) (vir: GURS, MKGP)	105
Slike 183, 184 in 185: Neizrazita gručasta lega bajt na Velik planini (levo), ureditev kala (v sredini), zavetrna lega bajt (desno).....	107
Slike 186, 187 in 188: Velika planina na franciscejskem katastru iz l. 1826 (levo), na reambulančnem katastru iz l. 1868 (v sredini) in na DKN iz l. 2015 (desno) (vir: ARS, GURS)	107
Slike 189, 190, 191 in 192: Digitalni ortofoto Velike planine (levo), lega naselja glede na teren in pašne površine (levo v sredini), shemtski prikaz rabe tal (v sredini desno) in raba tal (desno) (vir: GURS, MKGP)	107
Slike 193, 194 in 195: Postavitvev bajt v zavetrne lege (levo), krožna zasnova razporeditve bajt (v sredini), kal oz. mlakuža v spodnjem delu planine (desno)	109
Slike 196, 197 in 198: Mala planina na franciscejskem katastru iz l. 1826 (levo), na reambulančnem katastru iz l. 1868 (v sredini) in na DKN iz l. 2015 (desno) (vir: ARS, GURS)	109
Slike 199, 200, 201 in 202: Digitalni ortofoto Male planine (levo), lega naselja glede na teren in pašne površine (levo v sredini), shemtski prikaz rabe tal (v sredini desno) in raba tal (desno) (vir: GURS, MKGP)	109
Slike 203, 204, 205 in 206: Postavitvev bajt na prisojnjem pobočju (levo), bajte ob dostopni poti (v sredini levo), kal (v sredini desno), pogled proti Mali planini (desno)	111
Slike 207, 208 in 209: Gojška planina na franciscejskem katastru iz l. 1826 (levo), na reambulančnem katastru iz l. 1868 (v sredini) in na DKN iz l. 2015 (desno) (vir: ARS, GURS)	111
Slike 210, 211, 212 in 213: Digitalni ortofoto Gojške planine (levo), lega naselja glede na teren in pašne površine (levo v sredini), shemtski prikaz rabe tal (v sredini desno) in raba tal (desno) (vir: GURS, MKGP)	111
Slika 214: Pl. Zajamniki z linearno razporeditvijo zgradb v osrednjem delu pašniških in travniških površin oz. senožeti v merilu 1 : 2500 (vir: GURS, MKGP).....	114

Slika 215: Pl. Dedno polje z razporeditvijo zgradb ob rob planine v merilu 1 : 2500 (vir: GURS, MKGP).....	115
Slika 216: Pl. Praprotnica z razloženo obliko naselja v merilu 1 : 2500 (vir: GURS, MKGP)	116
Slika 217: Pl. Uskovnica z razloženo obliko naselja (merilo 1 : 2500) (vir: GURS, MKGP).....	117
Slika 218: Pl. Javornik na rahlo valovitem terenu v merilu 1 : 2500 (vir: GURS, MKGP)	118
Slika 219: Pl. Blato s krožno razporeditvijo zgradb v osrednjem delu planine (merilo 1 : 2500) (vir: GURS,MKP)	120
Slika 220: Pl. Laz z zgradbami v krožni zasnovi (merilo 1 : 2500) (vir: GURS, MKGP)	121
Slika 221: Pl. Krstenica s stanovi sredi pašniških površin (merilo 1 : 2500) (vir: GURS, MKGP)	122
Slika 222: Izrazita gručasta zasnova na planini Viševnik (merilo 1 : 2500) (vir: GURS, MKGP)	123
Slika 223: Pl. Pri jezeru (merilo 1 : 2500) (vir: GURS, MKGP).....	124
Slika 224: Pl. Vodični vrh v gozdu z razporeditvijo stanov ob gozdnem robu (merilo 1 : 2500)	125
Slika 225: Pl. Ovčarija (merilo 1 : 2500) (vir: GURS, MKGP)	126
Slika 226: Gručasta razporeditev bajt na Veliki planini (merilo 1 : 3000) (vir: GURS, MKGP).....	127
Slika 227: Mala planina (merilo 1:3000) (vir: GURS, MKGP).....	129
Slika 228: Gojška planina z razporeditvijo bajt na pobočju (merilo 1 : 3000) (vir: GURS, MKGP)	130
Slika 229: Shematski prikaz delitev glede na razporejenost stavb v naselju	133

LIST OF FIGURES

Figure 1: Mount Triglav with Velo polje (Baltazar Hacquet: Oryctographia Carniolica, 1778. Vol. 1, Leipzig 1784. Drawing: Franc Ksaver Baraga. Copper engraving: C. Conti.)	8
Figure 2: A detail from the map of Kranjska from 1744	9
Figure 3: Different heights of plateaus that the cattle would graze on throughout the year in Bohinje mountains 15	
Figure 4: The scheme of different heights of plateaus (adapted after Pirc, 1950:93)	17
Figures 5, 6 and 7: Water troughs on the plateaus Blato (left), Dedno polje (middle) and Viševnik (right)	29
Figures 8 and 9: A sinkhole or pond for feeding the cattle with water on the Krstenica Plateau, in the background a hunter's lodge (left) and a sinkhole on the Gojška Plateau (right)	30
Figure 10: A Bohinje herdsman. Benesch 1888 (source: www.wikimedia.org).....	40
Figure 11: Zajamniki, a herdsman's cottage Zgornje Medje, ground plan (A. Šeligo) (source: Varstvo spomenikov, 1986).....	43
Figure 12: Zajamniki, a stable Zgornje Medje, cross-section (A.Šeligo) (source: Varstvo spomenikov, 1986)	43
Figures 13, 14 and 15: Herdsman's cottages on the plateaus Krstenica (left), Laz (middle) and Blato (right)	44
Figures 16, 17 and 18: Adding extra rooms to the main building on the plateaus Laz (left), Blato (middle) and Krstenica (right).....	44
Figure 19: A pen for the cattle on the Javornik Plateau	45
Figure 20: Shingle covered roofs on brick-built and wooden herdsman's cottages on the Laz Plateau	46
Figure 21: A herdsman's cottage on the Krstenica Plateau with an emphasized vertical division of wooden walls	46
Figure 22: A special type of cottage on the Javornik, in the center of image is hudrt	47
Figure 23: Zajamniki with living quarters on the upper part of the plateau and agricultural premises on the lower part	48
Figures 24 and 25: Cheese dairy on the plateau Pri jezeru (left) and dairy on the plateau Vodični vrh (right)	49
Figures 26, 27 and 28: Herdsman's cottages built upon stakes on the plateaus Blato (left), Krstenica (middle) and Vodični vrh (right)	50
Figure 29: Velika planina with its special building typology	51
Figures 30, 31 and 32: The fences around the herdsman's cottages on the plateaus Krstenica (left), Laz (middle) and Zajamniki (right).....	52
Figure 33: The analysed area in Julian Alps (scale 1 : 50 000) (source: ARSO, 2016).....	56
Figure 34: Zajamniki with the view of the Triglav mountain range	57
Figure 35: The Zajavornik Plateau with the view towards the West (Viševnik on the left and Mali Draški vrh on the right)	58
Figure 36: The Praprotnica Plateau	59
Figure 37: The Blato Plateau	59

Figure 38: The view of the Laz Plateau, in the background Debeli vrh and Sprednji and Zadnji Vogel	60
Figure 39: The Uskovnica Plateau.....	61
Figure 40: The Krstenica Plateau	62
Figure 41: The Dedno polje Plateau	62
Figure 42: The Ovčarija Plateau.....	63
Figure 43: The Viševnik Plateau	63
Figure 44: The Pri jezeru Plateau	64
Figure 45: The Vodični vrh Plateau	65
Figure 46: The analysed area in Kamnik Alps (scale 1 : 50 000) (source: ARSO)	67
Figure 47: Velika planina with cottages in clusters	68
Figure 48: The view of Mala planina, in the background the lodge Črnuški dom	69
Figure 49: The view of Gojška planina	70
Figure 50: A section from the Franciscan cadastre, 1826, cadastral municipality Studor	72
Figure 51: A section from the revised cadastre (reambulančni kataster), 1868, the municipality of Studor (source: ARS, L284C09, 2015).....	72
Figure 52: Digital cadastral map and the building cadastre, 2015 (source: GURS, 2015).....	73
Figures 53, 54, 55 and 56: The plot layout on the plateaus Zajamniki (left), Dedno polje (middle left), Pri jezeru (middle right)and Praprotnica (right)	74
Figure 57: A section from the Franciscan cadastre showing the Plateau Zajamniki (source: MK).....	76
Figure 58: A section from the Franciscan cadastre showing the plateau Velika planina (source: MK).....	77
Figure 59: A section from the Franciscan cadastre showing the plateau Mala planina (source: MK).....	78
Figure 60: An example of digital orthophoto of Krstenica (scale 1: 10 000) (source: GURS).....	79
Figure 61: An example of the relief and pastures on Krstenica (scale 1 : 10 000) (source: GURS)	80
Figure 62: A scheme of land use on Krstenica (scale 1 : 10 000) (source: GURS, MKGP)	80
Figure 63: Land use on the example of Krstenica (scale 1 : 10 000) (source: MKGP).....	81
Figures 64, 65 and 66: Herdsman's cottages in the middle of pastures on the Blato Plateau (left), a view towards the northern part of the plateau (middle), cattle grazing on the plateau (right)	83
Figures 67, 68 and 69: The Blato Plateau in the Franciscan cadastre from 1826 (left), in the revised cadastre (reambulančni kataster) from 1868 (middle) and on the digital cadastral map from 2015 (right).....	83
Figures 70, 71 and 72: Digital orthophoto of the Blato Plateau (left), the settlement layout regarding the terrain and pastures (middle left), the scheme of land use (middle right) and land use (right) (source: GURS, MKGP). 83	
Figures 73, 74 and 75: The correct layout of buildings on the Zajamniki Plateau (left), cheese dairy in the upper – common part (middle), agricultural premises and living quarters (right).....	85

Figures 76, 77 and 78: The Zajamniki Plateau in the Franciscan cadastre from 1826 (left), in the revised cadastre (reambulančni kataster) from 1868 (middle) and on the digital cadastral map from 2015 (right)	85
Figures 79, 80, 81 and 82: Digital orthophoto of the Zajamniki Plateau (left), the settlement layout regarding the terrain and pastures (middle left), the scheme of land use (middle right) and land use (right) (source: GURS, MKGP)	85
Figures 83, 84 and 85: The layout of cottages along the forest edge on the plateau Vodični vrh (left), the use of wood for building the cottages (middle), a cottage on stakes (right)	87
Figures 86, 87 and 88: The Vodični vrh Plateau in the Franciscan cadastre from 1826 (left), in the revised cadastre (reambulančni kataster) from 1868 (middle) and on the digital cadastral map from 2015 (right)	87
Figures 89, 90, 91 and 92: Digital orthophoto of the Blato Plateau (left), the settlement layout regarding the terrain and pastures (middle left), the scheme of land use (middle right) and land use (right) (source: GURS, MKGP)	87
Figures 93, 94 and 95: The view of a lake (left), the layout of herdsman's cottages on a rugged terrain (middle), the layout of cottages along the forest edge (right)	89
Figures 96, 97 and 98: The Pri jezeru Plateau in the Franciscan cadastre from 1826 (left), in the revised cadastre (reambulančni kataster) from 1868 (middle) and on the digital cadastral map from 2015 (right)	89
Figures 99, 100, 101 and 102: Digital orthophoto of the Pri jezeru Plateau (left), the settlement layout regarding the terrain and pastures (middle left), the scheme of land use (middle right) and land use (right) (source: GURS, MKGP)	89
Figure 103, 104 and 105: A rocky terrain on the Ovčarija plateau (left), an individually standing herdsman's cottage (middle), the open layout of the plateau (right)	91
Figures 106, 107 and 108: The Ovčarija Plateau in the Franciscan cadastre from 1826 (left), in the revised cadastre (reambulančni kataster) from 1868 (middle) and on the digital cadastral map from 2015 (right)	91
Figures 109, 110, 111 and 112: Digital orthophoto of the Ovčarija Plateau (left), the settlement layout regarding the terrain and pastures (middle left), the scheme of land use (middle right) and land use (right) (source: GURS, MKGP)	91
Figures 113, 114 and 115: Access to the Krstenica Plateau (left), the layout of herdsman's cottages (middle) on a rugged and flat terrain, the view of Bohinje mountains (right)	93
Figures 116, 117 and 118: The Krstenica Plateau in the Franciscan cadastre from 1826 (left), in the revised cadastre (reambulančni kataster) from 1868 (middle) and on the digital cadastral map from 2015 (right)	93
Figures 119, 120, 121 and 122: Digital orthophoto of the Krstenica Plateau (left), the settlement layout regarding the terrain and pastures (middle left), the scheme of land use (middle right) and land use (right) (source: GURS, MKGP)	93
Figures 123, 124 and 125: A clustered settlement on the Viševnik Plateau (left), the open layout of the plateau (middle), pastures in a close proximity of shepherd's cottages (right)	95
Figures 126, 127 and 128: The Viševnik Plateau in the Franciscan cadastre from 1826 (left), in the revised cadastre (reambulančni kataster) from 1868 (middle) and on the digital cadastral map from 2015 (right)	95
Figures 129, 130, 131 and 132: Digital orthophoto of the Viševnik Plateau (left), the settlement layout regarding the terrain and pastures (middle left), the scheme of land use (middle right) and land use (right) (source: GURS, MKGP)	95
Figures 133, 134 and 135: The Javornik Plateau on a flat ground (left), a clustered settlement of cottages and hudrts (for explanation see picture ___)	97

Figures 136, 137 and 138: The Javornik Plateau in the Franciscan cadastre from 1826 (left), in the revised cadastre (reambulančni kataster) from 1868 (middle) and on the digital cadastral map from 2015 (right).....	97
Figures 139, 140, 141 and 142: Digital orthophoto of the Javornik Plateau (left), the settlement layout regarding the terrain and pastures (middle left), the scheme of land use (middle right) and land use (right) (source: GURS, MKGP).....	97
Figures 143, 144 and 145: A circular settlement on the Laz Plateau (left), a view towards the south-western part of the plateau (middle), a mosaic of pastures, forest and mountains (left).....	99
Figures 146, 147 and 148: The Laz Plateau in the Franciscan cadastre from 1826 (left), in the revised cadastre (reambulančni kataster) from 1868 (middle) and on the digital cadastral map from 2015 (right).....	99
Figures 149, 150, 151 and 152: Digital orthophoto of the Laz Plateau (left), the settlement layout regarding the terrain and pastures (middle left), the scheme of land use (middle right) and land use (right) (source: GURS, MKGP).....	99
Figures 153, 154 and 155: Shepherd's cottages standing on the edge of the pastures (left), an empty central part of the plateau (middle), mostly rocky terrain (right).....	101
Figures 156, 157 and 158: The Dedno polje Plateau in the Franciscan cadastre from 1826 (left), in the revised cadastre (reambulančni kataster) from 1868 (middle) and on the digital cadastral map from 2015 (right).....	101
Figure 159, 160, 161 and 162: Digital orthophoto of the Dedno polje Plateau (left), the settlement layout regarding the terrain and pastures (middle left), the scheme of land use (middle right) and land use (right) (source: GURS, MKGP).....	101
Figures 163, 164 and 165: Cottages standing along the path (left), near (middle) and alongside the forest edge on the Praprotnica Plateau (right).....	103
Figures 166, 167 and 168: The Praprotnica Plateau in the Franciscan cadastre from 1826 (left), in the revised cadastre (reambulančni kataster) from 1868 (middle) and on the digital cadastral map from 2015 (right).....	103
Figures 169, 170, 171 and 172: Digital orthophoto of the Praprotnica Plateau (left), the settlement layout regarding the terrain and pastures (middle left), the scheme of land use (middle right) and land use (right) (source: GURS, MKGP).....	103
Figures 173, 174 and 175: A view of the chapel on Uskovnica (left), buildings standing along the path (middle) and around the central pasture (right).....	105
Figures 176, 177 and 178: The Uskovnica Plateau in the Franciscan cadastre from 1826 (left), in the revised cadastre (reambulančni kataster) from 1868 (middle) and on the digital cadastral map from 2015 (right).....	105
Figures 179, 180, 181 and 182: Digital orthophoto of the Blato Plateau (left), the settlement layout regarding the terrain and pastures (middle left), the scheme of land use (middle right) and land use (right) (source: GURS, MKGP).....	105
Figures 183, 184 and 185: An inconspicuous clustered settlement on the plateau Velika planina (left), the layout of sinkhole (middle), the cottages stand in the parts protected from the wind (right).....	107
Figures 186, 187 and 188: Velika planina in the Franciscan cadastre from 1826 (left), in the revised cadastre (reambulančni kataster) from 1868 (middle) and on the digital cadastral map from 2015 (right).....	107
Figures 189, 190, 191 and 192: Digital orthophoto of Velika planina (left), location of the village to the terrain and grazing land (left in the middle) and land use (right).....	107
Figures 193, 194 and 195: Cottages build in the parts protected rom the wind (left), circular settlement (middle), a sinkhole or pond in the lower part of the plateau (right).....	109

Figure s 196, 197 and 198: Mala planina in the Franciscan cadastre from 1826 (left), in the revised cadastre (reambulančni kataster) from 1868 (middle) and on the digital cadastral map from 2015 (right)	109
Figures 199, 200, 201 and 202: Digital orthophoto of the Mala planina (left), the settlement layout regarding the terrain and pastures (middle left), the scheme of land use (middle right) and land use (right) (source: GURS, MKGP)	109
Figures 203, 204, 205 and 206: Cottages on the sunny side of the plateau (left), cottages along the accessible path (middel left), a pond middel right), a view towards Mala planina (right).....	111
Figures 207, 208 and 209: Gojška planina in the Franciscan cadastre from 1826 (left), in the revised cadastre (reambulančni kataster) from 1868 (middle) and on the digital cadastral map from 2015 (right).....	111
Figures 210, 211, 212 and 213: Digital orthophoto of the Gojška planina (left), the settlement layout regarding the terrain and pastures (middle left), the scheme of land use (middle right) and land use (right) (source: GURS, MKGP)	111
Figure 214: A linear settlement in the central part of pastures and meadows on the Zajamniki Plateau in scale 1: 2500 (source: GURS, MKGP).....	114
Figure 215: Buildings standing at the edge of the plateau Dedno polje in scale 1: 2500 (source: GURS, MKGP)	115
Figure 216: A dispersed settlement on Praprotnica in scale 1 : 2500 (source: GURS, MKGP)	116
Figure 217: A dispersed settlement on the Uskovnica Plateau (scale 1 : 2500) (source: GURS, MKGP)	117
Figure 218: The Javornik Plateau on a gently undulating land in scale 1 : 2500 (source: GURS, MKGP).....	118
Figure 219: A circular settlement in the central part of the Blato Plateau land (scale 1 : 2500).....	120
Figure 220: A circular settlement on the Laz Plateau (scale 1 : 2500) (source: GURS, MKGP)	121
Figure 221: The Krstenica Plateau with herdsman's cottages scattered in the middle of pastures (scale 1 : 2500) (source: GURS, MKGP).....	122
Figure 222: A distinctively clustered settlement on the Viševnik Plateau.....	123
Figure 223: The Pri jezeru Plateau (scale 1 : 2500) (source: GURS, MKGP).....	124
Figure 224: The layout of cottages along the forest edge on the plateau Vodični vrh (scale 1 : 2500)	125
Figure 225: Ovčarija in (scale 1 : 2500) (source: GURS, MKGP)	126
Figure 226: The nucleated layout of herdsman's cottages on the plateau Velika planina	127
Figure 227: Mala planina (scale 1:3000) (source: GURS, MKGP)	129
Figure 228: The layout of herdsman's cottages on the slope of the Gojška Plateau (scale 1:3000).....	130
Figure 229: Alpine dairy farms – how the buldings are shown in the cadastral folders	133

SEZNAM PREGLEDNIC

Preglednica 1: Varstvena območja glede na ZTNP-1	139
--	-----

LIST OF TABLES

Table 1: The protectet areas according to the ZTNP-1 139

1 UVOD

1.1 Obrazložitev raziskovalne oziroma strokovne relevantnosti predlagane teme

Predmet preučevanja magistrske naloge so planšarska naselja, katerih nastanek in razvoj sta neločljivo povezana s planinskim pašništvom ali planšarstvom, specifičnim načinom življenja in rabo prostora. Vse do prve polovice 20. stoletja je namreč planšarstvo, kot posebna oblika pašne živinoreje, predstavljalo pomemben del agrarnega gospodarstva v višje ležečih legah, ki je v kombinaciji z naravnimi danostmi in družbenimi razmerami ustvarilo sonaravno oblikovan prostor, z veliko kulturno in krajinsko vrednostjo. V povezavi s planšarstvom velikokrat zasledimo izraze, kot so planinstvo, planinsko gospodarstvo, planinska paša, planinarjenje in podobno, pri čemer je potrebno izpostaviti, da je na planšarstvo vezano tudi sezonsko bivanje v gorskem in visokogorskem svetu. Za samo bivanje, ki je trajalo nekaj mesecev v letu in je bilo pogojeno s časovno omejenim pašnim obdobjem, pa so bila ključnega pomena planšarska naselja, ki so planšarjem omogočala občasno, pa vendar v določenem obdobju stalno naselitev.

V raziskovalni nalogi želimo ugotoviti, kateri so bili glavni dejavniki, ki so vplivali na izbor lokacije planšarskih naselij, prostorsko organizacijo, obliko stavbne tipologije, ureditev dostopov in povezav znotraj naselja ter povezav s pašnimi površinami. Zanima nas, v kolikšni meri na organizacijo planšarskih naselij, poleg naravnih danosti in ekoloških dejavnikov, vplivajo tudi družbeno socialni dejavniki ter kakšna je razmejitev med funkcionalnostjo in načrtnim oblikovanjem takih naselij.

Prezreti ne smemo tudi dejstva, da so bili planšarji kot posamezniki člani določene družbene skupnosti, znotraj katere so morali funkcionirati, zaradi česar menimo, da je v planšarskih naseljih mogoče razpoznati tudi socialno povezanost posameznega naselja. Mlinar (1983) razmerja med človekom in njegovim neposrednim bivalnim okoljem označuje z značilnimi situacijami, med katerimi med drugim navaja primer, kjer posameznik uveljavlja svojo samostojnost in aktivni odnos do okolja tako, da ga bolj ali manj uspešno oblikuje in sooblikuje po svojih lastnih merilih, okolje torej prilagaja svojim lastnim potrebam, in primer, ko se človek sam prilagaja danemu fizičnemu in družbenemu okolju, ga sprejema ali se mu podreja. Mlinarjeve (1983) ugotovitve so vsekakor aktualne tudi pri obravnavanju planšarskih naselij, saj izpostavlja odnos posameznika do okolja, v katerem se nahaja, obenem pa načinja vprašanje o sami socialni povezanosti naselja, ki jo bomo v nalogi podrobneje obravnavali.

1.2 Delovna hipoteza

Planšarska naselja predstavljajo obliko bivanja, ki s svojo pojavnostjo močno vplivajo na sestavo, funkcijo in videz prostora. Melik (1950: 263) v svojem delu Planine v Julijski Alpah ugotavlja, da »ogromna večina planin nima nikakršne pravilnosti, marveč so koče s hlevi razvrščene popolnoma brez reda in sistema«. V nalogi bomo skušali skozi analizo planšarskih naselij ovreči navedeno trditev, pri čemer si bomo pomagali z dodatnima hipotezama:

- v sami zasnovi in razporeditvi stavb v planšarskih naseljih je mogoče prepoznati določen red in sistem;
- pri planšarskih naseljih je mogoče govoriti o določeni prostorski organizaciji in socialni povezanosti naselja.

1.3 Metoda dela

- Prostorska analiza izbranih območij – pregled kartografskega in grafičnega gradiva (ortofoto, katastri, TTN, fotografija ...) ter pisnih virov.
- Terenski ogled, inventarizacija posameznih planšarskih naselij na območju Julijskih Alp in Kamniško-Savinjskih Alp z opisom, analitičnimi skicami in fotografijami.
- Ocena planšarskih naselij na osnovi lege, lokacije, razporeditve stavb, gradbenih materialov, dostopnosti in drugih značilnosti.
- Primerjalna analiza planšarskih naselij.
- Identifikacija značilnih primerov, prostorskih struktur, krajinskih in poselitvenih vzorcev.
- Analiza značilnih dispozicij stavb v planšarskih naseljih (na izbranih primerih) s potrditvijo ali zavrnitvijo hipoteze.

1.4 Uporabnost rezultatov

Podedovana struktura pokrajine je bolj podvržena procesom degradacije kot kvalitetni nadgradnji (Gabrijelčič, 1986), kar ugotavljamo tudi pri obravnavanju planšarskih naselij, ki so vedno bolj izpostavljeni na eni strani propadanju ali modernizaciji z večjimi kmetijskimi obrati, na drugi strani pritiskom sodobne družbe, ki v tradicionalnih planšarskih objektih vidi idealno možnost za njihovo preoblikovanje v počitniške objekte. Vse to vpliva na spremembo in funkcijo planšarskih naselij, ki so zaradi svojih kulturnih in krajinskih kvalitet izredno ranljiva. Kot pravi Pogačnik (2013), predstavljajo planšarije neprecenljive doživljajske in ekološko pomembne prostore na večjih višinah, pogosto na gozdni meji, zato jih je potrebno ohranjati tudi iz oblikovalskih razlogov. Za njihovo nadaljnje ohranjanje in urejanje, prav tako pa tudi nadgradnjo, bo zato potrebno najti ustrezne rešitve, ki se bodo prilagajale tako novim – razvojnim potrebam, kot tudi varstvenim zahtevam.

Na podlagi ugotovitve in rezultatov naloge bodo izdelane splošne smernice za urejanje planšarskih naselij in končne smernice za urejanje posameznih območij, ki lahko služijo tudi kot strokovne podlage pri umeščanju novih posegov in dejavnosti v prostor.

Planšarska naselja so sicer lokacijsko vezana na gorski in visokogorski svet, pri čemer pa so ugotovitve o prostorski organizaciji, tipičnih vzorcev, strukturi gradnje in socialni povezanosti naselja prav gotovo uporabne tudi v drugih bivalnih okoljih. Vse prevečkrat se namreč srečujemo s šablonskimi ureditvami naselij, pri katerih pogrešamo kreativno nadgradnjo prostora, zato bi morali pri njihovem načrtovanju upoštevati tudi spoznanja, ki izhajajo iz preteklih ureditev, v kombinaciji s sodobnimi potrebami.

2 PLANŠARSTVO

2.1 Splošne značilnosti

Omejeni naravni dejavniki za razvoj kmetijstva v območju stalne naselitve so bili pogost vzrok za sezonsko seljenje prebivalcev v višje ležeče lege, zlasti gorati - visokogorski svet, ki je s svojimi naravnimi razmerami omogočal planinsko pašo¹, ter posledično razvoj visokogorske pašne živinoreje kot posebne oblike gospodarjenja.

Izraba planinskih pašnikov², ki predstavljajo osnovo visokogorski pašni živinoreji, ni bila omejena le na lahko dostopne naravno oblikovane pašnike – naravna travišča, temveč tudi na strmejša pobočja in težko dostopna območja v višjih legah. Pogosta je bila tudi paša v gozdu, veliko pašniških površin pa je bilo pridobljenih s krčenjem gozda oz. izsekavanjem, kar je v povezavi z gozdno pašo povzročalo številne spore med uporabniki gozda in planinami.

Sustič (1926) poglobitno prednost planinskih pašnikov pripisuje vsakdanjemu prostemu gibanju živali na svežem zraku ter paši, sestavljeni iz izdatnejše redilne planinske trave in zelišč. Kot ugotavlja, vsi ti dejavniki vplivajo na večji donos mleka v primerjavi z rejo v hlevu, večji prirastek žive teže, boljšemu zdravju in odpornosti živine.

Planinski pašniki so torej povezani s pašo na daljavo, ki se je uveljavila iz gospodarske potrebe in kot pravi Novak (1970: 348) sodi paša na daljavo v širšo kategorijo selivske paše, s podrobno delitvijo v nomadstvo, polnomadstvo in pastirsko selivsko ali transhumantno pašo. Pastirsko selivsko pašo Novak (1970) loči na pravo transhumantno pašo, povezano s sezonskim pašnikom v oddaljenem kraju, kjer je pastir ali pastirska skupina za eno leto ali več let vzela v zakup pašni svet, brez stalnih pravic na podlagi kratkoročnih dogovorov, in nepravo transhumantno pašo oz. planinsko pašo, kjer je imel pašni upravičenec stvarno pravico in je svojo živino trajno pošiljal na nek določen pašnik. Delitev se sicer opira na pravno opredelitev, pri čemer izpostavlja tudi ekonomsko plat, povezano s trajanjem selitve živine. Povezavo med planšarstvom in nomadstvom izpostavlja tudi Ložar (1942: 73), saj kot pojasnjuje je nomad – višji živinorejec, bistveno pripomogel k nastanku višjega kmeta, sam nomadizem pa se je sčasoma »prilagodil in je tako npr. zastopan še danes v letnem nomadstvu planšarjev«.

¹ Posebna oblika pašne živinoreje je paša na gorskih pašnikih in senožetih, pogostoma povezana z molžo in predelovanjem mleka. (Gospodarska..., Novak, 1970: 352).

² Pašniki so zemljišča, na katerih je vegetacija že po naravi ali zaradi človekovega posega-npr. krčenja ali vzdrževanja z občasnim trebljenjem-primerna za pašo živine (Gospodarska..., Novak, 1970: 347).

Planšarstvo³ – ljudski izraz v Bohinju in Savinjskih Alpah, na bovškem imenovano kozarjenje, predstavlja planinsko pašo, kot posebno obliko pašne živinoreje na gorskih pašnikih in senožetih, pogosto povezano z molžo in predelavo mleka (Novak, 1970). V povezavi s planšarstvom se, tako v strokovni literaturi, kot tudi splošni rabi, pogosto srečujemo z izrazi, kot so planinsko pašništvo, pastirsko ali planinsko gospodarstvo, alpsko pastirstvo, pašno gospodarstvo, planinčenje, planovanje, pri čemer je bistvo tega gospodarstva organska povezava dolinskih kmetijskih površin z visoko, v gorovju ležečimi planinskimi pašniki v enoten gospodarski obrat (Senegačnik, 1986).

Sustič (1926: 25) definira planšarstvo kot »kombiniran obrat živinoreje v dolini in na planinskih pašah v vseh za živino dostopnih višinah gora«. S planšarstvom se dopolnjuje skromno poljedelsko oskrbo v območjih stalne naselitve, pri čemer omogoča močnejšo živinorejo na način, da vzdržuje pravilno razmerje med produkcijo krme v dolini in izrabo paše na planini, kar daje glavni značaj alpskemu kmetijstvu (Sustič, 1926; Jordan, 1945). Planšarstvo je torej mogoče razumeti kot kmetijsko dejavnost na dislocirani enoti, ki s pašo in predelavo mleka, v povezavi s kmetijskim obratom v območju stalne naselitve, tvori enovito kmetijsko gospodarstvo.

Planinsko pašništvo in planšarstvo sta sicer v tesni povezavi, vendar ju ni mogoče povsem enačiti. Planinsko pašništvo pomeni uporabo planinskih pašnikov (deloma tudi redkih gozdov) za poletno pašo živine (Javornik, 1998). Predstavlja eno od oblik selilnega pašništva, povezano z menjavanjem letnih časov (spomladi odhod živine na planino, jeseni vrnitev v dolino), medtem ko je na samo planšarstvo, poleg paše vezana tudi predelava mleka. Tuma (1924) meni, da naj bi se predelava mleka oz. mlekarstvo začelo in razvilo ravno na planinah, kar podkrepi tudi z navedbo Steblerja v knjigi *Alpl – und Weidewirtschaft*, ki pravi, da niso prinesli mlekarstva iz nižave v planino, ampak obratno.

Planšarstvo je dejavnost planšarjev. Planšar je namreč tisti, ki pase, ki oskrbuje v planinah živino, zlasti govejo, in se ukvarja s predelovanjem mleka (SSKJ, 1993). V Bohinju, kjer je bilo planšarstvo v preteklosti močno razvito, v pogovornem jeziku izraz planšar ne uporabljajo pogosto, čeprav naj bi izviral iz bohinjkega kota (Kopač, 2006). V Bohinju je namreč v uporabi poimenovanje oseb glede na funkcijo, ki jo ima posameznik na planini oz. na delo, ki ga opravlja. Planovati (pwanvát) pomeni v bohinjki govoric, v domačem krajevnem narečju Velike planine⁴ in bistriškem kotu toliko kot pasti, biti pastir ali majer v planini, opravljati posle pastirja v planini in predelovati mleko (Melik, 1950; Kopač, 2006). Na Kamniškem izrazov planšar, planšarstvo in planšarski do nedavnega niso poznali in uporabljali, saj je bil v uporabi izraz pastir (Kopač, 2006).

---

³ Planšarstvo je poletna izraba planinskih pašnikov. Planina je poletni gorski pašnik nad gornjo gozdno mejo, z enostavnimi zgradbami (plašarijami); od spomladi do jeseni več mesecev obljudena, ko na njej prebivajo planšarji (Leksikon Cankarjeve založbe, LJ 1988:796).

⁴ Pastir na planini je tudi pwaninc, prebivalec Velike planine je Pwaninc. Pastirska skupnost, ki ji pripadajo pravice do paše na skupni planini, je pwaninšna (Kopač, 2006).

Poleg gospodarskega pomena za kmetije in razvoj živinoreje v nižjeležečih legah je planšarstvo v preteklosti predstavljalo pomemben del oz. celo kot poglavitni del slovenske živinoreje (Ložar, 1944). Pastirstvo oz. planšarstvo v povezavi s sirarstvom je predstavljalo najvažnejšo gospodarsko panogo srednjega veka na območju goriške pokrajine (Ložar, 1944). Tudi na Koroškem so imele v preteklosti največji pomen za živinorejo planine in planšarstvo (Kmetovalec, 1920). O nekdanji razsežnosti in pomembnosti planšarstva nam pričajo tudi podatki o številu planin, predvsem iz prve polovice prejšnjega stoletja. H. Tuma je leta 1918, po nalogu Sveta za gospodarsko obnovo Goriške, sistematično pregledal in popisal, tako opuščene, kot tudi delujoče goriške planine. Skupno je samo na Goriškem evidentiral 71 planin. V letu 1926 je bilo v Sloveniji 300 planin, površina slovenskih planin pa je znašala 54.000 ha (Spiller-Muys, 1926). Leta 1944 so bile površine planinskih pašnikov ocenjene na 30–40.000 ha, kjer naj bi prepasli tudi do 12.000 glav živine (Ložar, 1944). Površine planinskih pašnikov in samo število planin se je z leti močno zmanjšalo, kar dokazujejo podatki iz leta 2013, ko je bilo v Sloveniji 234 planin s skupno površino 7.580 ha (Smernice za revitalizacijo ..., 2013: 7).

V povezavi s planšarstvom moramo izpostaviti tudi pojem "planine", ki ga je v gospodarskem pomenu mogoče razumeti kot »pašniško in gozdno površino, praviloma v gorah nad mejo obdelovalnega sveta, na kateri so gospodarske stavbe in od koder se poleti preživlja živina s pašo« (Novak, 1970: 352). V zvezi s planinami naletimo na različne razprave, definicije in opredelitve. V strokovni literaturi planine predstavljajo gospodarsko-topografski pojem, povezan s pašnim območjem in naseljem – skupino pastirskih koč ali stanov s hlevi, pri čemer pa se v splošni – ljudski rabi pogosto uporablja izraz planine za opredelitev območja gora. Prvotna opredelitev (označitev) planin naj bi izvirala iz pojma "plan", ki je pomenil brezgozden⁵ prostor sredi gozdov, kjer je bil v prvi vrsti pomemben odnos jase do gozda (Melik, 1950: 105).

Pogosto se zamenjujeta tudi opredelitev gora in planin oziroma se za označitev gora uporabljajo planine. Enačenje pojma gora in planin, Melik (1950) vidi predvsem v številčnosti planin v hribovitem in gorskem svetu ter njihovi posplošitvi v splošni, ljudski govoric, kar je pripeljalo do spremembe iz gospodarsko-topografskega do orografskega pojma planin. Tuma (1924) planino uvršča med gospodarske izraze ter, kot ugotavlja, ta ne pomeni gorovja, ampak plan svet po gorah, kjer je prenehala rast visokega, družnega drevja, svet gospodarskega pomena za rabo paše.

Opredeljevanje pojma "planine" je izpostavil tudi Ilešič (1931: 122), ki v svojem delu Planine ob dolnji Zilji navaja Siegerjevo definicijo, ki planine opredeljuje kot »višinske areale, ki nudijo tekom ugodnega letnega časa živini pašo in so oskrbovani ločeno od nižje ležečih stalnih naselij, vendar v organski zvezi z njimi«. V definiciji, ki izhaja iz geografskih in ekonomskih značilnosti, Sieger poudarja prevladujočo izrabo tal za namen paše (Ilešič, 1931), kar izpostavlja tudi Spiller Muys (1926),

⁵ Svet, ki ni bil zarasel z drevjem, prostor brez drevja v gorah (Valenčič, 1970: 132).

ki pravi, da je temeljni znak planine paša, pri čemer ni važno, ali gre za planinsko ali gozdno pašo. Pogosto se namreč zgodi, da je v zvezi s pašo težko postaviti mejo med gozdom in planino, saj »dejansko segata planina in gozd drug v drugega« (Spiller Muys, 1926: 3). Fajgelj (1953) meni, da je planina tista površina, na kateri se prvenstveno pase živina, ponekod pa na teh površinah v posebej ograjenem področju kosijo. Iz planin izloča območja obdelovalne zemlje in senožeti ali "pušče", kjer včasih kosijo celo dvakrat in del redno obdelujejo. Kot pravi »bistvo planine je paša in ostane paša« (Fajgelj, 1953), kar je v nasprotju z Melikovimi (1950) ugotovitvami, ki med planine prišteva tudi senožetne planine (pravica jesenske paše po rovtih, ki so v zasebni lasti).

Planine enačijo tudi z Alpami, kar je napačno, saj na obstoj planšarstva v nižjih predelih kažejo številna krajevna imena (Tuma, 1924). V povezavi z navedenim je potrebno omeniti tudi razpravo A. Melika Izvenalpske planine na Slovenskem (1956), kjer nam avtor na podlagi orografskih in krajevnih imen krajev osvetli obstoj planinskega gospodarstva tudi izven Alp, blizu ali daleč od visokogorskih predelov. Razlogi za enačenje pojma planin in Alp verjetno izhajajo iz razširjenosti in razvitosti planšarstva zlasti v alpskih deželah Evrope, predvsem Švici, Franciji, Avstriji, Nemčiji in Italiji, čeprav imajo razvito planšarstvo tudi v drugih deželah, npr. Srbiji, Bosni in Hercegovini, Apeninskem pogorju Italije, Pirinejih v Španiji, nekatera pogorja v Angliji in Škotski, skandinavskih Alpah na Švedskem in Norveškem, Uralu in Kavkazu v Rusiji, Alaiskem pogorju v Aziji itd. (Spiller Muys, 1926).

Ne glede na lokacijo pa je planšarstvo v svojem bistvu povsod enako, pomeni »izkoriščenje producirane paše za živinorejo in mlekarstvo« (Spiller Muys, 1926: 4).

V kolikor zanemarimo gospodarsko funkcijo planšarstva oz. pašništva, ga moramo, da bi spoznali njegovo bistvo, razumeti tudi kot način življenja, ki je v kombinaciji z naravnimi danostmi in drugimi dejavniki ustvaril edinstveno kulturno krajino.

Vsekakor so planine in planšarstvo močno zaznamovale prostor, v katerem so bile prisotne, navsezadnje so prikazane tudi na prvi oz. najstarejši znani upodobitvi Triglava v knjigi *Oryctographia Carniolica*⁶ Baltazarja Hacqueta⁷ (1778). Celostranska ilustracija, na začetku I. zvezka, narejena po predlogi⁸ kartografa Franca Ksaverja Barage leta 1776⁹, med drugim prikazuje tudi planino in planšarja.

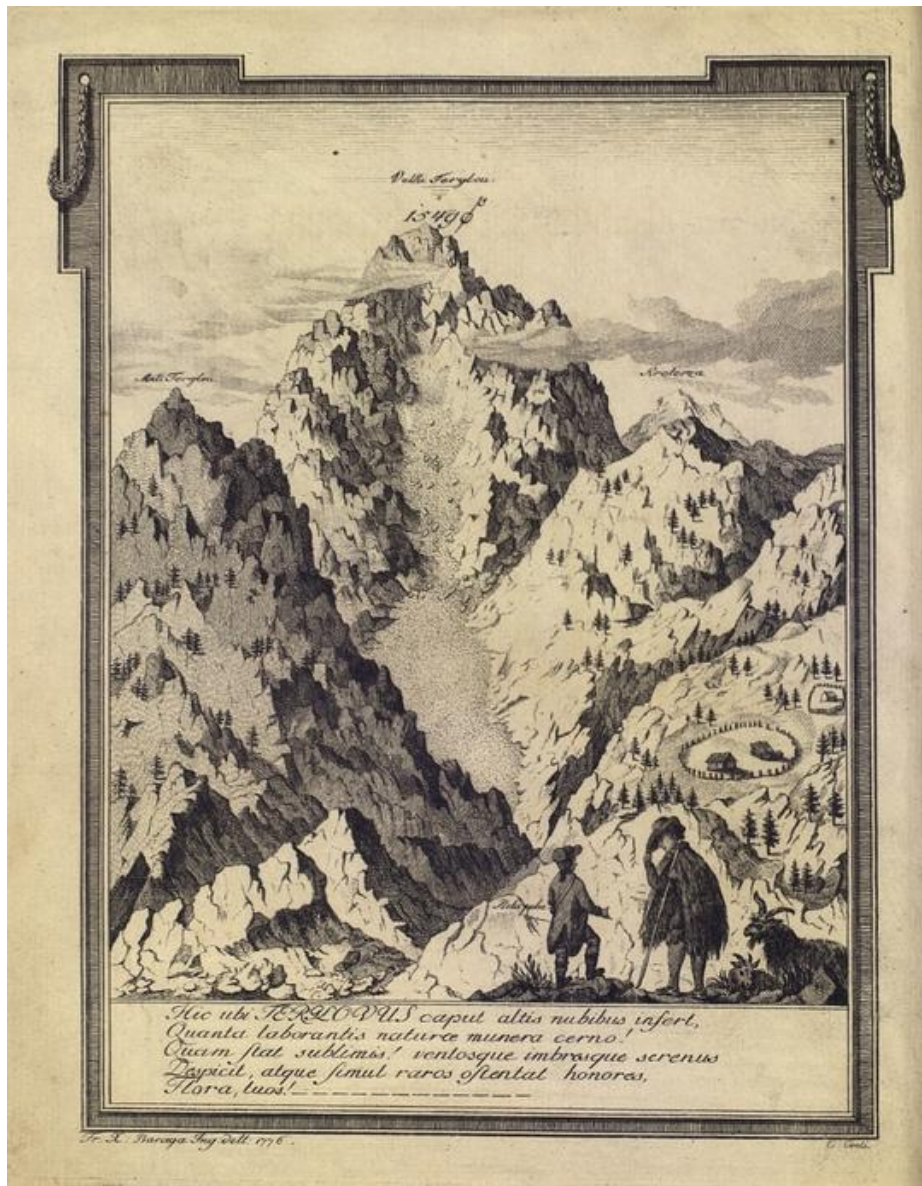
---

⁶ *Oryctographia Carniolica* ali *Physikalische Beschreibung des Herzogthums Krain, Istrien und zum Theil der benachbarten Länder*, delo s področja geologije, ki je izšlo v štirih zvezkih.

⁷ Baltazar Hacquet, prvi raziskovalec slov. Alp, kirurg in prirodoslovec (botanik, mineralog, geolog) (www.slovenska-biografija.si). Leta 1777 se je v okviru svojih botaničnih raziskav povzpел iz Srednje vasi v Bohinju prek planine Konjščice in Velega polja na Mali Triglav, leta 1779 pa na Triglav.

⁸ Hacquet izrecno pravi, da je sam narisal skico za naslovni bakrorez, po kateri je Fr.X. Baraga narisal sliko Triglava z Velim poljem (Ceklin, 1957: 317).

⁹ Leto izdelave je zapisano v levem spodnjem kotu bakroreza.

Slika 1: Triglav z Velim poljem (Baltazar Hacquet: *Oryctographia Carniolica*, 1778, I. zvezek, Leipzig 1784;
Risba: Franc Ksaver Baraga, bakrorez: C. Conti.)

Figure 1: Mount Triglav with Velo polje (Baltazar Hacquet: *Oryctographia Carniolica*, 1778. Vol. 1, Leipzig 1784. Drawing: Franc Ksaver Baraga. Copper engraving: C. Conti.)

Več avtorjev (Ložar, 1936; Ložar, 1944; Cevc, 1978; Ceklin, 1957) navaja, da naj bi bila na bakrorezu upodobljena ena največjih in najbolj znanih vzhodnih triglavskih planin - planina Velo polje. V spodnjem delu risbe je namreč ob liku manjšega moškega lika, na levi strani, zapisano »Bela Pola«, kar naj bi domnevno pomenilo Velo polje. Nedvoumno pa je v spodnjem delu slike v enem od dveh moških likov upodobljen pastir. Oblečen je v plašč iz ličja, ki je značilen za pastirje, obut v leseno obuvalo – cokle ter pokrit z velikim širokokrajnim klobukom. Kot domnevata tako Ložar (1936) kot tudi Cevc (1978), gre pri upodobitvi stavb za pastirske kočice, pri čemer dvomita o realnosti upodobitve samih objektov, saj celotna upodobitev po njunem mnenju ne odraža dejanskega stanja. Ne glede na

realnost upodobitve samih objektov in gorskega masiva, ni mogoče prezreti motiva planšarstva, ki ga je avtor prikazal na sliki. Ta je namreč jasno izražen, zato lahko upravičeno domnevamo, da je avtor želel prikazati značilnost te gospodarske dejavnosti v bohinjskih gorah.

Pastir je upodobljen tudi na zemljevidu Kranjske J.D. Florjančiča iz leta 1774. Gre za upodobitev pastirja v spodnjem delu zemljevida, na 11. listu karte, kjer pastir stoji na večjem kamnitem kvadrastem podstavku. Prav tako kot Hacquetov pastir je tudi ta ogrnjen v plašč iz ličja, obut cikle in pokrit z velikim klobukom, kar predstavlja značilno pastirsko nošo. K pastirski noši je namreč spadal plašč iz ličja, listja ali vej zoper dež, v hladnem vremenu ali dežju kožuh, širok klobuk in cikle. Pastirjevo opremo je navadno sestavljala pogostoma rezljana palica in okovana sekirica, s katero se je branil pred zvermi in sekal drva, čutara, kozji rog, platnena in usnjena malha za hrano. Pastirja, posebno ovčarja, je spremljal pes, ki je imel vrat zavarovan proti zverem z železno gradanico (Ložar, 1944; Novak V., 1970). Kožuh, plašč ali suknjič iz rastlinskih vlaken, usnjata ali lesena obuvala, tudi širokokrajna pokrivala, vse to kaže bolj ali manj določeno ne samo v prazgodovino, temveč v okrožja nomadov (Ložar, 1942). Ložar (1942) je izpostavil likovno upodobitev te noše, deloma še žive, na delih venetske torevtike.

Slika 2: Detajl iz zemljevida Kranjske iz leta 1744
Figure 2: A detail from the map of Kranjska from 1744

Najstarejšo sliko plašča iz ličja predstavlja ravno Florjančičev zemljevid Kranjske (Ložar, 1944). Pri lipovem plašču so na vrstico nabrani trakovi iz notranje skorje (ličja) lipe (Hudej in Hribernik, 1953). Kot lahko vidimo na Florjančičevem zemljevidu, ima tudi njegov pastir v roki palico, ob njem pa so upodobljene ovce in pes. Sporočilna vrednost upodobitve pastirja kaže na pomembno vlogo, ki ga je imelo pastirstvo na Kranjskem.

Na planine je vezano tudi bogato duhovno izročilo. Številni miti, vraže, legende, pravljice, ljudske pripovedke in navade so se prenašale iz roda v rod in se ohranile vse do danes. Življenje pastirjev je bilo v veliki meri odvisno od naravnih pojavov, zato tudi ne preseneča, da se ravno v povezavi z njimi opisujejo različni dogodki in bitja. Na Kamniški planini so pastirji, ki so prvič gnali na pašo v planino, v strahu pred "babo", ki je predstavljala mitično gozdno bitje, na mestu imenovanem Babji trebuh ali na Pasji peči, darovali "babi" manjši hleb kruha ali nekaj denarja, da bi jim prizanesla s točo (Cevc, 1993).

Planine so tudi kraj dogajanja, kamor je Josip Vandot umestil trilogijo mladinskih zgodb o Kekcu¹⁰ - mladem pastirčku iz planin. Vandot je v zgodbi spretno uporabil mitološko izročilo Slovencev in za literarna lika uporabil Pehto in Bedanca. Pehtra ali Perhtra je bajeslovno žensko bitje, maskiran ženski lik, ki zbujata strah, znano pod tem imenom v sl. alpskih krajih (Leksikon CK 1988; Javornik, 1998). Filmska upodobitev Kekca iz leta 1951 predstavlja prvi slovenski film z mednarodno nagrado¹¹, ki je obenem tudi eden izmed najbolj priljubljenih otroških filmov pri nas.

Na področju kmečke pripovedi je potrebno izpostaviti povesti Cvetkova Cilka (izšla 1938) in Trop brez zvoncev (izšla 1941), v katerih J. Jalen s pomočjo bohinjskega ljudskega pripovedništva slikovito oriše življenje in okolje bohinjskega človeka. Jalnovi povesti sta zanimivi tudi z vidika etnologije. Vsebujeta namreč polno bohinjskih narečnih izrazov, ki poimenujejo predmete materialne kulture od kmečkega orodja do planšarskih prebivališč in ki zaznamujejo različna kmečka opravila z njihovo značilno tehnologijo vred (Cvetek, 1998).

Življenje na planinah je tudi pogosta tema pesmi in motiv likovne upodobitve. Zanimiv je podatek, povezan s petjem v planinah. Vasiljevič namreč navaja (Hrovatin, 1952:284), da je bilo že iz najstarejših časov priljubljeno večglasno petje zlasti v planinah pri pastirjih, ki so zaključevali speve z dodano spodnjo (tudi zgornjo!) sekundo (), kar kaže na določene posebnosti, ki so se razvile v planinah.

---

¹⁰ slovenski literarni junak Kekec.

¹¹Zlati lev v kategoriji mladinskih filmov na 16. Beneškem filmskem festivalu.

2.2 Zgodovinski razvoj

Koliko je pravzaprav planšarstvo staro in kdaj so nastala prva planšarska naselja, sta vprašanji, katerih smo se dotaknili v pričujoči nalogi, predvsem z namenom, da bi lažje razumeli pomen samega pojava. K enemu izmed najstarejših in najpomembnejših nagibov, ki so vodili človeka k naseljevanju v območju gora, sodi poleg rudarstva in lova tudi iskanje planinskih trat za pašo (Novak, 1969), kar poleg arheoloških najdb¹² in spoznaj nakazuje na prazgodovinski obstoj planšarstva oz. planinskega gospodarjenja.

Po mnenju Cevca (1995) začetki planšarskega gospodarstva segajo v obdobje antike ali morda celo v prazgodovino, o čemer pričajo ostanki domnevno prazgodovinske in antične keramike s planin v Kamniških in Savinjskih Alpah. Prazgodovinski obstoj planšarstva ugotavlja tudi Melik (1950), saj pojasnjuje, da so imeli in uporabljali planine že v prazgodovinskih časih, vsekakor že v bronasti dobi in sploh v kovinskih razdobjih.

Preučevanje Julijskih Alp potrjuje domnevo, da sodi izkoriščenje planinskih pašnikov med najstarejše oblike kmetijstva v gorskem svetu, kjer so prebivalci s krčenjem gozda in polja širili tudi planinske pašnike na račun gozda (Blaznik, 1970: 152). Planine naj bi srednjeveški naseljenci skoraj gotovo vsaj deloma neposredno prevzeli od staroselcev (Novak, 1970).

Kajzelj (2011a) navaja, da se je gorsko pašništvo razvilo v železni dobi kot dopolnilna dejavnost nabiralcev rude, kasneje pa postalo samostojna sezonska dejavnost alpske živinoreje.

Italijanski geograf Giovanni Marinelli ima pastirstvo visoko v gorah za pradavno, starejše od prebivalstva dolin, saj po njegovem mnenju stanje planšarstva v Italiji kaže preko 2000 let (Tuma, 1924). V osrednjih Alpah (Crestaulta) in na Norveškem so bili najdeni dokazi za obstoj planinskega pašništva že v bronasti dobi (Javornik, 1998).

Različnim opredelitvam in tezam o starosti planšarstva je skupno spoznanje, da gre za zelo staro dejavnost, ki se je dedovala skozi stoletja in vse do današnjih dni ostala bolj ali manj nespremenjena. Morda še najbolj slikovito opiše starost in nastanek planin Tuma (1924: 86), ki pravi, da »so planine slika stare primitivne dobe, katerih gospodarstvo je zraslo izvirno iz ljudstva samega, da so z ljudstvom vred avtohtone«.

---

¹² V okviru desetletnega raziskovalnega programa UNESCO-MAB 3000 let pašništva in rudarstva v Julijskih Alpah, trajal je od leta 1997 do 2006, so v visokogorju našli, evidentirali in delno raziskali številne lokacije z materialnimi dokazi o občasnem bivanju prvih prazgodovinskih lovcev, pastirjev in rudarjev. Dosedanja arheološka izkopavanja v TNP sta vodila Gorenjski in Tolminski muzej, sodelovala pa sta Inštitut za arheologijo ZRC SAZU in javni zavod TNP. Največ kamenodobnih najdišč leži na soški strani TNP, predvsem v Krmskem pogorju, na gorenjskem delu pa za zdaj prevladujejo najdišča iz bronaste, železne in rimske dobe (antike). Srednjevaško lončenino in ostanke srednjeveških bivališč so našli in evidentirali na vseh starih pašnih planinah. To kaže na kontinuiteto pastirske in rudarske dejavnosti od rimske dobe do novega veka. (www.europraky.si)

Arheološka izkopavanja in raziskave A. Cevca na območju Velike planine ter nekaj drugih raziskovanj je sicer pripomoglo k določenim spoznanjem, vendar ostaja planšarstvo, vsaj kar zadeva arheologijo in samega začetka poselitve, še v veliki meri neraziskano področje.

V zvezi z arheološkimi najdbami je potrebno izpostaviti prazgodovinsko tulasto sekiro¹³, najdeno na Gojski planini, in prazgodovinsko plavutasto sekiro¹⁴, najdeno na Veliki planini, v povezavi s katerima postavlja Cevc (1993) domnevo o izkoriščanju gorskih pašnikov že v obdobju prazgodovine. Sledove pradednega planinskega gospodarstva kaže tudi planšarstvo na Goriškem (Tuma, 1924).

Za časovno umestitev obstoja planšarstva je pomembna tudi najdba bronastega bodala¹⁵, najdenega na planini Lipanci, ki ga je Walter Schmid¹⁶ opredelil kot bronastodobno (Šribar, 1955). Ravno ta najdba je bila kasneje povod, da je v letu 1954 Narodni muzej na planini Lipance izvedel sondiranja. Sondiranja so izvedli na dveh območjih, in sicer prva lokacija sondiranja se je nahajala na sami Lipanci v bližini obstoječih planšarskih koč, druga pa na terasi s parcelnim imenom "Nove koč", ki je od koč na planini Lipance oddaljena 20 minut peš hoje in na kateri ni bilo vidnih sledov naselitve. Izpostaviti je potrebno predvsem najdbe keramičnih fragmentov, ograjenega ognjišča in kurišča z druge lokacije, ki so potrdile vsebinski smisel parcelnega imena obravnavanega območja in pričajo o obstoju naselitve na tem območju (Šribar, 1955). Na podlagi določenih lastnosti keramičnih fragmentov (videza, sestave, načina izdelave in oblike keramike), v povezavi s kronološko opredeljenim analognim materialom, naj bi šlo za prazgodovinsko keramiko (Šribar, 1955). Najdbe in sama lokacija "Novih koč" na gozdni jasi, ki je nudila obilno pašo, več kot očitno nakazujejo na prisotnost bronastodobnega planšarstva in po mnenju Šribarja (1955) je planšarstvo edini motiv, ki opravičuje navzočnost predželeznodobnih in poznosrednjeveških najdb na Lipanci, kar naj bi potrjevale tudi analogije v švicarskih in avstrijskih Alpah.

Zgodovina planšarstva je povezana tudi s stalno naselitvijo v nižje ležečih legah. Starost planin naj bi bila v neposredni povezavi s starostjo stalnih naselij, iz česar izhaja, da so najstarejše planine last najstarejših vasi (Jordan, 1945). Kot meni Novakova (1969: 414), »zgodovina planšarske živinoreje sovпада z zgodovino naselitve v gorenjskem prostoru«. Podobno predvidevata tudi Hudej in Hribernik (1953) za Golčko planino¹⁷, saj kot pravita naj bi planino izkoriščali že od tedaj, ko so se pojavili na sončnih polinah na pobočju prvi kmetski domovi.

¹³ Prazgodovinska tulasta sekira je bila najdena 1973.

¹⁴ Prazgodovinska plavutasta sekira je bila najdena leta 1963.

¹⁵ Bronasto bodalo je bilo najdeno okoli leta 1880 (Šribar 1955: 329).

¹⁶ Walter Schmid imenovan tudi Franc Šmid, slovenski arheolog. Bil je glavni raziskovalec Bohinja med obema svetovnima vojnama (Gabrovec, 31).

¹⁷ Na Golteh v Karavankah je planina, ki ji pravijo Golčka planina. Kolikor jo imajo Šmihelčani, je Šmihelska planina, kolikor pa Radegundčani, Radegundska planina (Hudej, Hribernik, 1953:103).

Planine so najprej uporabljale in urejale stare vasi, ki so imele tudi kasneje največje število planin, pri čemer so pozneje v planinsko skupnost sprejemale tudi mlajše vasi s področja njihovega ozemlja (Novak, 1970). Upravičena je domneva, da spadajo naselbine z najboljšimi planinami med najstarejše (npr. Srednja vas v Bohinju) (Blaznik, 1970: 152). Najstarejše planine so pri ugodnih pogojih prvenstveno nastajale v višjih legah vzdolž zgornje meje gozda (Blaznik, 1970: 152).

Glauert sicer domneva, da se je podobno kot na Tirolskem planšarstvo pri nas začelo v 13. stoletju, pri čemer je prve začetke mogoče slutiti že konec 12. stoletja (Glauert, 1937, cit. po Fajgelj, 1953). Kot ugotavlja Glauert je k vsaki posesti poleg malo polja in nekaj več travnika spadal tudi znaten del gozda ob gozdni meji ali pa pravica udeležbe na gozdni gmajni (Glauert, 1937, cit. po Fajgelj, 1953).

Podatki o starosti planin so bili iskani tudi s pomočjo jezikoslovja. Nekatera imena planin, kot so npr. Komna, Krma, Krn, Matajur, Porezen itd. naj bi bila predslovenska (Novak, 1970) in prav predslovenska imena planin pričajo o gospodarskem izkoriščanju visokih planin železnodobnih naseljencev Bohinja (Cevc, 1978). Poleg krajevnih imen so na planšarstvo vezani številni izrazi, ki so v uporabi še danes. *Tamar* (na gorjuško – nomenjski planini Javornik imenujejo tako lesene zgradbe za živino), *cgan* – vratilo za obešanje kotla, *trnač* – priprava za mešanje sira, so usedline kulture in jezika prvotnih naseljencev (Novak, V., 1961, cit. po Novak, A., 1969).

V pisnih virih se prvič omenja planina Pečana leta 973. Gre za navedbo planine v označbah severne meje Škofjeloškega brižinskega gospostva (Melik, 1950). Leta 1338 je kot lastnina oglejskega patriarha omenjena planina na Krnu. Omenja se "stabulum", ki se imenuje cassina, kar je iz italijanskega jezika cascina, t.j. planšarski stan (Ložar, 1944:155). V bovških gorah se planine navajajo v drugi polovici 12. stoletja, prva po imenu (Trebiščina) pa leta 1328 (Kos, 1965). Pravni zapisi iz leta 1499 in urbar iz zgornje kamniškega gospostva iz leta 1571 govorijo o pozno srednjeveški obljudenosti planin (Cevc, 1977).

O starosti planin pričajo tudi starinske oblike srenjskega skupnega gospodarjenja, ki so trdovratno kljubovale času in naj bi izvirale še iz predfevdalne dobe (Melik, 1950).

2.3 Sistem planinske paše in selitve

V kolikor želimo razumeti delovanje planine kot celote, moramo poznati sistem planinske paše in selitve povezane z njimi. Uvodoma smo pojasnili, da planinski pašniki predstavljajo osnovni pogoj za obstoj in razvoj planšarstva, vendar ne smemo prezreti tudi pomena vaških (gmajnskih) pašnikov, ki se nahajajo v neposredni bližini stalno naseljenih vasi. Visokogorska pašna živinoreja navadno temelji na postopni selitvi živine iz hleva na planinski pašnik in nato v planine. Selitve so lahko enkratne ali

večkratne, tako v smeri navzgor kot tudi navzdol, kar lahko opišemo kot posamezne stopnje paše v sistemu planinskega gospodarjenja. Opredelitev posameznih stopenj paše je povezana z lokacijo paše in selitvijo živine, kar posledično vpliva tudi na funkcionalnost posamezne planine.

Glede na obseg preučevanja, ki zajema Julijske Alpe in Kamniško Savinjske Alpe, ni mogoče govoriti o enotnih stopnjah in selitvah, saj na samo pašo vpliva vrsta različnih dejavnikov. Za Julijske Alpe, predvsem bohinjske gore, so značilne večkratne selitve in stopnje paše, medtem ko so selitve v Kamniško Savinjskih Alpah navadno enostopenjske. Na drugih planinah poznajo eno ali večinoma dvostopenjske selitve.

Večkratne selitve predstavljajo posebnost v slovenskih Alpah (Melik, 1950). Tu so se selili tudi do trikrat v smeri navzgor in trikrat v smeri navzdol. Prvo stopnjo, pri kateri še ne moremo govoriti o paši s planinsko gospodarskim značajem, predstavlja paša živine okoli vasi ali v najbližji okolici vasi, na domačih, skupnih vaških ali srenjskih pašnikih, imenovanih tudi gmajnah. S teh pašnikov se živina vsak večer vrača domov v hlev, v kraj stalne naselitve gospodarja. Živina, navajena življenja v hlevu v zimskem času, se tako postopno navaja na svežo travo in temperaturne spremembe. Drugo, nekakšno vmesno oz. prehodno stopnjo med vaškimi pašniki in visokimi planinami, kamor se živina seli iz skupnega vaškega pašnika, ponekod predstavljajo planine v nizkih oz. nižjih legah. Na teh planinah pasejo zgodaj spomladi in pozno jeseni oz. le jeseni. Poleg paše te planine izkoriščajo tudi za košnjo trave, zato jih imenujejo senožet. V kolikor so imeli na teh planinah tudi hleve, kočje za pastirje, kozolce, senike ali svisli, se take planine v strokovni literaturi imenujejo kot predplanine ali prve planine, ljudsko senožetne planine ali rovti¹⁸ (Novak, 1970). Primer senožetne planine predstavljajo Zajamniki na Pokljuki. Ponekod imajo na najnižjih planinah tudi planinske njive, kar na drugih območjih ne poznajo. Tretjo stopnjo in drugo selitev predstavljajo nizke planine ali spodnje planine, četrto stopnjo in tretjo selitev v smeri navzgor predstavljajo visoke planine. Prav tolikokrat, kot je potekala selitve navzgor, je navadno poteka tudi navzdol. Ponekod planine opredeljujejo tudi kot nižje, višje in visoke.

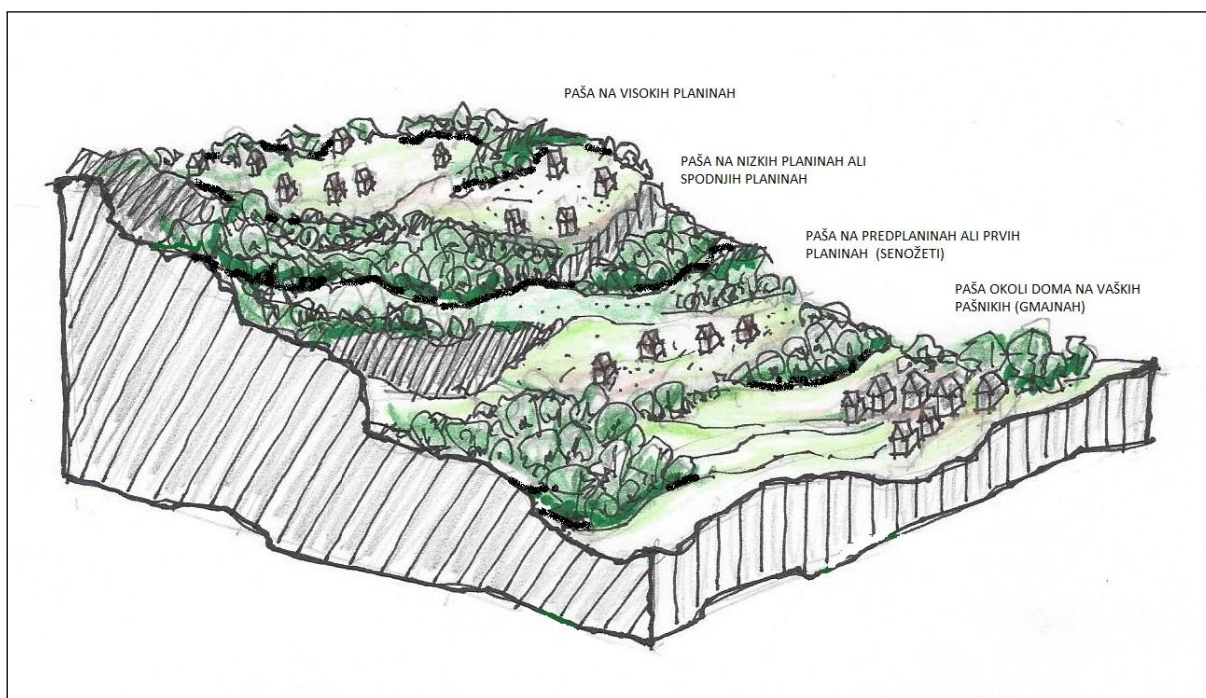
Na območju, kjer ni bilo nižinskih pašnikov - senožet, so poznali enostopenjske selitve, saj so gnali živino z vaških pašnikov takoj na planino, kar je značilno za Posočje, Tolminsko in ponekod Bovško (Novak, 1970). Na območju Tolmina, Kobarida in Bovca poznajo (vezano na višinske stopnje) tristopenjski pašni krog: dolina–prestaja¹⁹–planina in nazaj (Kajzelj, 2011b). Največkrat 3–4-krat v smeri navzgor so živino selili v Zgornji bohinjski dolini.

¹⁸ Rovti v Bohinju *rôti, rôlje* – iz nemškega Gereut (Novak, 1970: 353). Rovt (izgovarjajo *rôt*) je v Bohinju travnik, ne glede na višino, ki ga vsaj enkrat kosijo "Samo planina" je tamkaj, kjer se trava ne kosi, marveč samo popase. Po rovkih se jeseni, ko je košnja opravljena, tudi kosi (Melik, 1927:72).

¹⁹ Prestaje so vmesne stopnje med dolino in planino, kamor se je pred glavno pašno sezono preselila večina gospodarskih dejavnosti. So pomanjšane projekcije dolinskega gospodarskega in družinskega življenja (Kajzelj, 2011b:10).

Večstopenjske selitve so neposredno povezane tudi z opredelitvijo planin glede na nadmorsko višino, v kateri se nahajajo, pri čemer ločimo nizke planine (senožeti), imenovane tudi predplanine, višje in visoke planine. Švicarski Nemci ločijo Talgut – posestvo v dolini ter Maiensäss²⁰, svet spomladanske in jesenske paše s stajami, Säss – visoke pašnike s planinskimi stanovi (Tuma, 1924:82). Francozi npr. poznajo pomladanske, poletne in jesenske planine (Spiller Muys, 1926). Podobne večstopenjske selitve poznajo tudi v Skandinaviji, Walesu, na Karpatih in Himalaji (Lauber in sod., 2013: 21).

Slika 3: Prikaz planin glede na stopnje paše in selitve v Bohinjskih planinah
Figure 3: Different heights of plateaus that the cattle would graze on throughout the year in Bohinje mountains

Pirc (1954) poudarja, da se imeni »prva planina« (predplanina) in »visoka planina« nanašata na časovno stopnjo in ne na nadmorsko višino planine. Kot pojasnjuje, samo ime visoka planina ni v neposredni zvezi z nadmorsko višino, saj poznamo prve planine, ki so na enaki ali celo višji nadmorski višini kot visoke planine.

2.4 Pašni ciklusi in dobe

Pašna doba je pogojena z vrsto pašnika in se nekoliko razlikuje glede na posamezna območja. Določila o pašnih dobah je mogoče zaslediti v virih iz 16. stoletja, čeprav naj bi bila še starejša (Novak, 1970). Selitve potekajo v določenem časovnem zaporedju. Prva paša se začne v neposredni bližini doma oz. kmetije, na vaškem pašniku. V pogovornem jeziku radi pravijo, da se živina postopno seli v višje lege glede na kopnenje snega. Paša se nato postopno seli in nadaljuje v Bohinju, blejskih planinah in zgornji Savski dolini, na nižje planine na rovtu in na pristaje na Bovškem. Ponekod so pasli na rovtih

spomladi od začetka maja do konca junija, redno pa v jeseni, od začetka septembra dalje. Začetek planinske paše je bil kres, 24. junija, in konec mali šmaren, 8. septembra (Novak, 1970). Ilešič (1931) ugotavlja, da med posameznimi planinami ni večjih razlik v začetku in koncu planinske paše. Odgon živine na planine in iz planin se imenuje basánga.²¹ Sam sicer navaja splošno veljavne termine, vezane na godove posameznih svetnikov, in sicer odhod v planino okoli 15. junija (sv. Vid), prihod iz planine med 1. in 8. septembrom (Gospojnica), redkeje med 15. in 20. septembrom.

Na golčki planini gre pastir prvokrat s čredo na pašo na velikonočni torek. Najprej pase po senožetih in njivah, na dan sv. Florjana (4. maja) pa začne pasti v gozdu. Govejo planino ženejo v planino v soboto od 1. do 9. junija, čez en teden tudi čredo drobnice. Živina se vrne domov drugo soboto po mali gospojnici (8. septembra), kjer se še kakšen teden pase v gozdu. Formalni zaključek paše je 11. novembra (Hudej in Hribernik, 1953). Povprečna pašna doba traja 84 dni (Spiller Muys, 1926).

Dogon živine na planine večinoma poteka v prvi polovici julija, odgon živine s planine pa sredi meseca septembra (Spiller Muys, 1926). Trajanje paše povzeta po Sustiču (1926: 26):

- v Bohinju pasejo od srede aprila do srede maja na vaških, dolinskih, domačih pašnikih, imenovani tudi najnižji predplaninski pašniki (500–1000 m),
- nato se živina do konca junija pase na nizkih planinah ali predplaninah (1000–1400 m),
- na visokih planinah se živina pase do začetka septembra (1400–2000 m), nato se seli v smeri navzdol,
- cel september se živina pase na višjih predplaninah ter do začetka novembra ali celo še cel november na nižjih predplaninah oz. domačih pašnikih.

Na Veliko in Malo planino so nekoč gnali živino vedno na isti dan, na praznik Sv. Petra in Pavla (29. junij) (Cevc, 1993; Ložar, 1944) pred tem datumom na planini niso pasli. Odhod s planine je bil odvisen od vremena in možnosti paše, pri čemer se kot skrajni datum odhoda s planine navaja začetek septembra, in sicer prazničen dan mali šmaren, 8. septembra (Cevc, 1993; Čerček, 1948). Po starih podatkih so s planine gnali na dan sv. Jakoba (25. julija) (Ložar, 1944). V kolikor primerjamo pašno dobo s planinami v Julijskih Alpah, je potrebno v obzir vzeti dejstvo, da je sama pašna doba v Kamniških Alpah sicer krajša, saj poznajo na tem območju eno stopnjo selitve, medtem ko se npr. v bohinjskih gorah selijo tudi do trikrat v smeri navzgor. V primeru suše pa so na Veliki planini včasih pasli molzno živino le od sv. Petra (29. junija) pa do sv. Jakoba (25. julija), vole pa do sv. Jerneja (24. avgusta).

Selitev na najnižje planine poteka različno, navadno v drugi polovici maja. V najvišje planine se selijo tudi sredi julija. Prva selitev v Julijskih Alpah poteka različno, nekje v zadnjih dneh aprila in začetku

²¹ Basáli- pomeni gnali živino, peljali ali nesli posodo, živila, orodje itd. v planino ali iz nje (Novak, 1970:353).

maja, ko trava postane godna za prvo pašo. V Julijskih Alpah velja sv. Florjan – 4. maj za začetek spomladanske paše (Melik, 1950).

	Jan.	Feb.	Mar.	Apr.	Maj	Jun.	Jul.	Avg.	Sep.	Okt.	Nov.	Dec.
Visoka planina							III.					
Prva planina					II.	↑			↓	IV.		
Dolinsko posestvo (Hlev-domači pašnik)			I.	↑		↑			↓	↓	V.	↓

Slika 4: Shema pašnih stopenj planšarskega obratovanja (prirejeno po Pircu, 1950: 93)
 Figure 4: The scheme of different heights of plateaus (adapted after Pirc, 1950: 93)

3 ZAKONODAJA

Slovenska zakonodaja planšarij neposredno ne obravnava. Posamezna določila, vezana na planine, so opredeljena predvsem v Zakonu o kmetijstvu (ZKme-1)²² in Zakonu o kmetijskih zemljiščih (ZKZ)²³. V Strategiji prostorskega razvoja RS so med krajinskimi območji s prepoznavnimi značilnostmi, ki so pomembne na nacionalni ravni, uvrščene Fužinarsko-Studorske planine in Velika planina. Pomembnejša zakonska določila se nanašajo predvsem na lastništvo, upravljanje in delovanje (gospodarjenje) planšarij, saj so bila ravno ta področja v zadnjem stoletju podvržena korenitim spremembam. V zadnjih dvajsetih letih je pomembnejša določila, vezana na delovanje agrarnih skupnosti, vseboval predvsem Zakon o ponovni vzpostavitvi agrarnih skupnosti ter vrnitvi njegovega premoženja in pravic (ZPVAS). Pomanjkljivosti ZPVAS, ki ni omogočal primerne upravljanja in razpolaganja s premoženjem članov agrarnih skupnosti, so narekovale spremembo zakonodaje in sprejem novih zakonskih določil, kar je v letu 2015 privedlo do sprejema Zakona o agrarnih skupnostih (ZAgrS)²⁴.

V nadaljevanju predstavljamo posamezne zakone, ki so bistvenega pomena za planšarije, bodisi zaradi posameznih določil, usmeritev in načinov urejanja.

3.1 Zakon o kmetijstvu in Zakon o kmetijskih zemljiščih

V ZKme-1 je planina opredeljena kot oblika kmetijskega gospodarstva, kjer pašni interesenti del leta izvajajo pašo živali in ki obsega eno ali več planin. Planina je tradicionalna oblika individualne ali skupne rabe zemljišč v alpskem, predalpskem ali dinarskem svetu Slovenije in ima naslednje značilnosti:

- predstavlja geografsko zaokrožena zemljišča in gozd v upravljanju;
- na njej je organizirana sezonska paša živali brez vsakodnevnega vračanja živali;
- njena najnižja točka je na nadmorski višini najmanj 750 metrov ali na nadmorski višini najmanj 400 metrov, kadar je to utemeljeno iz geografskih, zgodovinskih ali drugih razlogov;
- lahko ima gospodarske objekte ter objekte in naprave za oskrbo ljudi in živali.

ZKZ planine prišteva med skupne pašnike. Skupne pašnike opredeljuje kot kmetijska zemljišča različnih lastnikov, združena v kompleks, namenjena za skupno pašo živine pašnih interesentov na posameznem območju, ter poslopja in naprave na teh zemljiščih. Pašni interesenti po ZKZ so člani agrarnih ponovno vzpostavljenih skupnosti in lastniki živine – fizične in pravne osebe, katerih obstoj in delovanje je pomembno povezano z rabo skupnih pašnikov kot dopolnilne krmne osnove. Skupni

²² Uradni list RS, št. 45/08, 57/12, 90/12 - ZdZPVHVVR, 26/14 in 32/15.

²³ Uradni list RS, št. 71/11 - uradno prečiščeno besedilo in 58/12.

²⁴ Uradni list RS, št. 74/15.

pašnik uporabljajo pašni interesenti, združeni v pašne, agrarne ali druge podobne skupnosti, ki se ustanovijo s pogodbo, v kateri se uredijo medsebojne pravice, obveznosti in odgovornosti v zvezi s skupnim pašnikom. Za uporabo skupnega pašnika sprejme pašna skupnost pašni red, ki določa pravila rabe skupnega pašnika, in je obvezen za vse pašne interesente.

V skladu z ZKZ mora pašna skupnost v okviru možnosti skupnega pašnika zagotoviti pašne pravice tudi drugim pašnim interesentom, ki lahko postanejo člani skupnosti po pogojih in na način, določen z akti te skupnosti, lahko pa imajo zgolj pravico do pašne na skupnih pašnikih.

ZKZ podaja usmeritve tudi glede gospodarjenja s skupnim pašnikom, in sicer predpisuje gospodarjenje na način, da se prepreči spreminjanje okolja in uničevanje, izpiranje ter zakraševanje tal, da uporaba ne presega zmogljivosti, ter da se zemljišča in naprave na skupnem pašniku redno vzdržujejo in izboljšujejo (gnojenje, čiščenje, trebljenje, vzdrževanje stavb in poti ter podobno). V starejših usmeritvah, ki sicer niso bile uzakonjene, pogosto pa so bile zapisane kot priporočilo, je mogoče zaslediti natančne napotke glede izrabe planin, z namenom njihove ohranitve in preprečitve prekomerne izrabe.

Pomembnejša določila ZKZ, vezana na planine, so tudi:

- na zemljiščih skupnega pašnika je prepovedano postavljati nova poslopja za individualno rabo, razen, če se s tem strinja pašna skupnost in je to predvideno v planskih aktih Republike Slovenije ali lokalne skupnosti;
- uporaba doslej zgrajenih objektov in naprav na skupnem pašniku je dovoljena pašnim interesentom. Uporaba teh objektov in naprav za nekmetske namene je možna le s soglasjem pašne skupnosti in če je tak namen v skladu s planskimi akti občine. Dovoljenje za uporabo objektov v nekmetske namene da upravna enota;
- pašniki, na katerih se ne ustanovijo agrarne skupnosti oziroma skupni pašniki, se lahko namenijo za turistične in druge namene, vendar se na njih ne sme graditi novih objektov, lahko pa se prenovijo stari. Takšno dovoljenje se lahko izda le ob upoštevanju pogojev za ohranitev in razvoj naravnih in z delom pridobljenih vrednot človekovega okolja in če je to predvideno v planskih aktih.

3.2 Zakon o denacionalizaciji in Zakon o ponovni vzpostavitvi agrarnih skupnosti ter vrnitvi njegovega premoženja in pravic

V povezavi z vračanjem podržavljenega premoženja agrarnim skupnostim s ciljem poprave krivic je bil leta 1991 sprejet Zakonom o denacionalizaciji (ZDen) ter leta 1994 Zakon o ponovni vzpostavitvi

agrarnih skupnostih ter vrnitvi njegovega premoženja in pravic (ZPVAS), ki je bil večkrat spremenjen in dopolnjen. Tako ZDen kot tudi ZPVAS sta v praksi prinašala več težav kot ustreznih rešitev, kar se je odražalo tudi na številnih nerešenih postopkih, predvsem pa na oteženem delovanju agrarnih skupnosti.

ZDen je kot upravičence za uveljavljanje pravic do vrnitve podržavljenega premoženja določal le fizične osebe in izjemoma cerkve in druge verske skupnosti, njihove ustanove oziroma rede, ki so ob uveljavitvi ZDen delovali na območju Republike Slovenije, ne pa tudi druge pravne osebe. Ustavno sodišče je kasneje v odločbi U-I-25/92 z dne 4. 3. 1993 (Uradni list RS, št. 13/93, in Odl US II, 23) odločilo, da priznavanje pravic fizičnim osebam in izjemoma cerkvam in drugim verskim skupnostim krši načelo enakosti pred zakonom iz drugega odstavka 14. člena Ustave, ter v povezavi z odločitvijo in z namenom izenačenja kot denacionalizacijskih upravičencev vseh subjektov, tako fizičnih kot pravnih oseb, v določbah ZDen razveljavilo besedo "fizične". Na podlagi ZDen so bili do vrnitve upravičeni le člani nekdanjih agrarnih skupnosti, če je bila v zemljiški knjigi (tudi) nanje vpisana (so)lastninska pravica, niso pa bili upravičeni do vrnitve premoženja, glede katerega je bila lastninska pravica v zemljiški knjigi ob njegovem odvzemu vpisana (le) na agrarno skupnost, čeprav je bilo to premoženje skupna lastnina njenih članov (Odločba Up-527/13-38, Up-62113-36 z dne 10. 6. 2015).

ZPVAS ureja ponovno vzpostavitev in organiziranje agrarnih skupnosti ter vračanje premoženja in pravic, ki so bile agrarnim skupnostim (kot kolektivnim pravnim subjektom) odvzete po zakonu o agrarnih skupnostih (Uradni list LRS, št. 52/47), zakonu o razpolaganju s premoženjem bivših agrarnih skupnosti (Uradni list SRS, št. 7/65 – prečiščeno besedilo) in drugih predpisih, izdanih po 15. maju 1945. Iz določb ZPVAS izhaja, da se mora vrnitev odvzetih premoženjskih pravic izvesti v enakem obsegu, kot so bile podržavljene, z vzpostavitvijo enakega lastninskega stanja, kot je bilo pred odvzemom.

V ZPVAS so agrarne skupnosti definirane kot skupnosti fizičnih in pravnih oseb na podlagi pogodbe, ki imajo skupne pravice, dolžnosti in obveznosti, določene z zakonom in pravili agrarne skupnosti. Med agrarne skupnosti šteje tudi podobčine, vasi, srenje, soseske, korporacije, urbarialne in druge po izvoru podobne skupnosti, pri čemer agrarna skupnost ni pravna oseba.

Postopek za vrnitev premoženja članom agrarnih skupnosti se je lahko začel na podlagi zahteve kateregakoli člana oziroma skupnega pooblaščenca, ki je morala biti vložena do 30. 6. 2001.

Podatki o samem številu agrarnih skupnosti, ki so bile vzpostavljene na podlagi ZDen in ZPVAS se nekoliko razhajajo, vendar so med seboj primerljivi. V gradivu, ki ga je vložila poslanska skupina k Predlogu zakona o dopolnitvi zakona o ponovni vzpostavitvi agrarnih skupnosti ter vrnitvi njihovega

premoženja in pravic z dne 3. 6. 2014, je navedeno, da se je na podlagi ZPVAS do določenega roka t.j. do leta 2001 vzpostavilo oz. organiziralo preko 660 nekdanjih agrarnih in pašnih skupnosti ter srenj, s tem da imajo v solasti ali skupni lastnini člani nekdanjih agrarnih skupnosti in druge osebe več kot 70.000 ha nepremičnin, kar predstavlja približno 3,5 % celotne površine Republike Slovenije (Predlog zakona o dopolnitvi ..., 2014). Iz analize stanja agrarnih skupnosti v Sloveniji na podlagi podatkov upravnih enot (Premrl, 2013), ki je bila opravljena v sklopu medresorske delovne skupine²⁵ za pripravo predloga zakonske rešitve problematike agrarnih skupnosti, pa izhaja, da agrarne skupnosti obsegajo 77.486,47 hektarjev zemljišč, kar predstavlja 3,67 % celotne površine Republike Slovenije. Skupno se v registrih agrarnih skupnosti vodi 638 agrarnih skupnosti, število članov v posamezni agrarni skupnosti pa se giblje od 3 do 513. V povprečju ima agrarna skupnosti 33,95 članov. Večina agrarnih skupnosti ima površine od 15 do 300 hektarjev. Največje agrarne skupnosti so Stara Fužina – Studor, Trenta in Čezsoča (gradivo Javna obravnava zakona o agrarnih skupnosti, 2013).

Kljub temu da je bil ZPVAS sprejet pred več kot dvajsetimi leti, nekateri postopki v zvezi z vzpostavitvijo agrarnih skupnosti še vedno niso končani²⁶, kar več kot očitno kaže na neurejenost zakonodajne in pravne prakse na tem področju. Z namenom pospešitve in zaključitve postopkov po ZDen in ZPVAS je Vlada Republike Slovenije v začetku leta 2014 sprejela sklep²⁷, s katerim je bil uveden poseben projekt "Pospešitev in zaključek postopkov po ZDen in ZPVAKS na upravnih enotah".

Poleg dolgotrajnih postopkov se agrarne skupnosti oz. njihovi člani soočajo tudi s težavami pri upravljanju in gospodarjenju z zemljišči, ki so v njihovi lasti. Problematični so zlasti postopki, vezani na pridobitev soglasij članov agrarne skupnosti, ki so v primeru solastnine ali skupne lastnine večjega števila oseb izredno otežkočeni, pri nedokončanih dednih postopkih celo nemogoči. Kljub spremembi ZPVAKS v letu 2011, ki je iz predhodno potrebnega soglasja vseh članov za odločitve o poslih, ki presegajo okvir rednega upravljanja in so v javnem interesu, ker zagotavljajo boljše gospodarjenje s kmetijskimi zemljišči in gozdovi, znižala na pridobitev soglasja več kot 3/4 članov agrarne skupnosti glede na njihove solastniške deleže, upravljanje z nepremičninami ni bilo olajšano.

Glede na izpostavljene težave pri upravljanju planin nas je zanimala lastniška struktura posameznih planin. Analizirali smo podatke iz zemljiške knjige, pri čemer smo ugotovili, da se v planinah pojavljata dva tipa, in sicer:

- planine v solastnini in

²⁵ Ministrstvo za kmetijstvo in okolje, Ministrstvo za pravosodje, Ministrstvo za finance, Ministrstvo za gospodarsko tehnologijo in razvoj, Služba Vlade RS za zakonodajo, Kmetijsko gozdarska zbornica Slovenije, Pravna fakulteta, Združenje predstavnikov agrarnih skupnosti Slovenije, Gozdarski inštitut Slovenije.

²⁶ Po podatkih UE, kjer denacionalizacija še ni zaključena, je bilo na dan 31. 12. 2014 skupno 184 nepravomočnih zadev, od tega po ZDen 169, po ZVPAS pa 15 zadev. Na dan 31. 12. 2014 je število pritožbenih postopkov zoper odločbo UE na MKGP znašalo skupno 33, od tega 32 po ZDen in 1 po ZPVAS (Poročilo o izvajanju ..., 2015).

²⁷ Sklep Vlade Republike Slovenije št. 49900-8/2013/10 z dne 9. 1. 2014.

- planine v skupni lastnini večjega števila oseb.

Iz pridobljenih podatkov zemljiške knjige je razvidno, da je poleg velikega števila oseb, ki imajo solastniški delež ali skupno lastnino na določeni planini, velik del upravičenih oseb umrlih, v povezavi s katerimi dedni postopki niso izpeljani. Tak primer je npr. planina Blato, kjer ima solastniški delež na zemljišču 48 oseb, od katerih je 21 umrlih. Tudi na planini Krstenica je v zemljiški knjigi (na dan 2. 12. 2015) vpisanih 86 solastnikov, od katerih jih je 78 umrlih. Dolgotrajni zapuščinski postopki pa niso bile edine težave, s katerimi so se soočali aktivni člani agrarnih skupnosti. Agrarne skupnosti pogosto izpostavljajo tudi težave pri zastopanju interesov svojih članov, saj agrarna skupnost nima statusa pravne osebe²⁸, zato tudi ne more biti nosilec pravic in obveznosti ter nima razpolagalne sposobnosti. Preoblikovanje agrarnih skupnosti v pravno osebo in s tem pridobitev pravne in poslovne sposobnosti je bil tudi eden od osnovnih ciljev vloženega Predloga zakona o dopolnitvi zakona o ponovni vzpostavitvi agrarnih skupnosti ter vrnitvi njihovega premoženja in pravic vloženega v letu 2014. Predlog s strani delovnih teles ni bil deležen podpore, prav tako pa je bil ocenjen kot neprimeren za nadaljnjo obravnavo. Vlada RS je v zvezi z vloženim predlogom podala mnenje, da bi bilo primerneje, da bi se preoblikovanje agrarnih skupnosti na način, kot ga predlaga predlagatelj, v kolikor je sploh potrebno, urejalo v novem, sistemskem zakonu o agrarnih skupnosti, ki bi celovito uredil delovanje agrarnih skupnosti (Mnenje k Predlogu ..., 2014).

3.3 Zakon o agrarnih skupnostih

Nov sistemski Zakon o agrarnih skupnostih, ki je bil v pripravi več let, je bil sprejet 23. 9. 2015. Eden od glavnih ciljev novega zakona je oživitev in ureditev agrarnih skupnosti, katerim je bilo zadnjih dvajset let, vse od ponovne vzpostavitve, delovanje oteženo in ovirano. ZAgrS določa zastopanje in procesno sposobnost agrarnih skupnosti ter pogoje in obveznosti, vezane na samo članstvo v agrarnih skupnostih.

V ZAgrS so planine omenjene v povezavi z dejavnostjo agrarne zadruge. Kot določa ZAgrS, se, ne glede na določbe zakona, ki ureja kmetijstvo, tudi prva faza predelave mleka živine na paši na planinah in skupnih pašnikih, katerih najnižja točka je na nadmorski višini najmanj 750 metrov, v obdobju paše živine od začetka junija do konca septembra, in prodaja teh izdelkov na kraju proizvodnje štejeta za kmetijsko dejavnost. V skladu z zakonom lahko pastir v obdobju paše živine od začetka junija do konca septembra opravlja delo na planini ali skupnem pašniku kot osebno dopolnilno delo. Določitev najnižje točke lege planine na nadmorski višini 750 metrov je v nasprotju z določbam ZKme-1, ki določa tudi izjeme glede višinske lege planin. Postavlja se vprašanje o smiselnosti te

²⁸ 2. člen ZPVAS določa, da je agrarna skupnost, skupnost fizičnih in pravnih oseb na podlagi pogodbe, ki imajo skupne pravice, dolžnosti in obveznosti, določene z zakonom in pravili agrarne skupnosti. Agrarna skupnost ni pravna oseba.

določbe, saj so iz območja planin izločene predvsem nižja območja pašnih površin, zlasti kraških področij.

Agrarne skupnosti tudi glede na novo pravno ureditev ostajajo premoženjske skupnosti in nimajo statusa pravne osebe. Zakon pooblastilo za zastopanje agrarne skupnosti daje predsedniku agrarne skupnosti, ki za svoje odločitve odgovarja z vsem premoženjem. Zaradi velike odgovornosti, ki je s tem dana predsednikom agrarnih skupnosti, je določba problematična. Zakon se dotika tudi področja dedovanja, s tem da določa posebno ureditev glede samega dedovanja. V primerjavi s predhodno veljavnim ZPVAS, ki je dedovanje urejal po zakonu o dedovanju, se z ZAgrS uveljavlja pravilo enega dediča. Določbe so smiselne, saj so ravno zapuščinski postopki povzročali veliko težav pri tekočem upravljanju s premoženjem agrarnih skupnosti.

Bistvene določbe novega zakona so tudi:

- agrarna skupnost je skupnost fizičnih ali pravnih oseb, ki je bila kot agrarna skupnost vzpostavljena na podlagi ZPVAS;
- agrarna skupnost ni pravna oseba, ima pa sposobnost biti stranka v sodnih, upravnih in drugih, razen davčnih postopkih;
- član ali članica agrarne skupnosti je fizična ali pravna oseba, ki je vpisana v zemljiško knjigo kot solastnik ali skupni lastnik nepremičnega premoženja, ki je bilo vrnjeno po ZDen in ZPVAS.

Danes, ko visokogorska pašna živinoreja ne pomeni eksistenčne nuje, se bistvo nekdanjih agrarnih skupnosti spreminja in izgublja svoj pomen. Arbos pripisuje ohranitev agrarnih skupnosti zlasti prirojenemu odporu ljubosumja pred poizkusi individualne prilastitve, saj je skupna posest varovala pred obubožanjem. Da živi agrarna skupnost naprej, je vzrok posebnost planinskega gospodarstva, ki jo pospešuje. (Arbos, 1922, cit. po Jordan, 1945: 69). Zapleteni zakonodajni postopki so sicer oteževali delovanje agrarnih skupnosti, vendar menimo, da nov zakon ne bo bistveno vplival na izboljšanje stanja na tem področju. Agrarne skupnosti so, vsaj kar zadeva planšarstvo, izgubile svoj prvotni pomen. Večina upravičencev, ki so določene pravice pridobili z dedovanjem, se niti ne ukvarja s kmetijstvom, živi po vsej Sloveniji ali celo v tujini, kar otežuje delovanje agrarnih skupnosti. Kot smo že pojasnili, so bile v preteklosti pravice oz. upravičenost udeležbe na planini vezane na kmetije v območju stalne naselitve, kar je v popolnem nasprotju z današnjim stanjem. Planšarstvo je temeljilo na povezavi med kmetijstvom v dolini in sezonskim seljenjem v višje ležeče lege. Povezava je z mešano lastninsko strukturo in zanimanjem upravičencev prekinjena, zaradi česar bi bilo potrebno poiskati nove oblike povezovanja in rešitve, ki bi kar najbolj poenostavile delovanje t.i. agrarnih skupnosti.

4 PLANŠARSKA NASELJA – PLANŠARIJE

Osrednji predmet preučevanja magistrske naloge so planšarska naselja, ki predstavljajo svojevrsten poselitveni pojav, poseben tip naselja, značilen za območja nad mejo stalne naseljenosti. Nekateri jih označujejo tudi kot planinska naselja, planšarije ali planinske vasice.

Pred nadaljnjo obravnavo je smiselno pojasniti sam pojem naselja²⁹, saj se njegovo bistvo, ne glede na specifičnost ali vrsto, ne spreminja. Bistvo naselja so poleg zgradb, ki ga sestavljajo, tudi ljudje, ki v njem bivajo. Podoba naselja je odraz načina življenja, ki je vseskozi podvržen spremembam. Vrišer (1978: 223) naselja opredeljuje kot »bivališča, kjer se ljudje za stalno ali vsaj za določen čas nastanijo, kot kraje različnih dejavnosti z večstransko gospodarsko in socialno vlogo, ki so z družbenim razvojem postopno dobivala razen bivalne (stanovanjske) še vrsto drugih dejavnosti – funkcije«. Pri obravnavanju naselij se srečujem z njihovo delitvijo oz. opredelitvijo v določene skupine, (s katero se oblikujejo posamezni tipi naselij), ki jih predstavljajo posamezni tipi naselij. Najbolj preprosta delitev, ki izhaja iz števila prebivalstva (velikost) in opremljenosti z dejavnostmi (poglavitna funkcija), razlikuje podeželska (ruralna) in mestna (urbana) naselja (Vrišer, 1978). Vrišer (1978) v prvo skupino uvršča tudi občasno poseljene kraje, kot so planine. Po Pogačniku (1999: 4) »so naselja manjše ali večje skupine zgradb in spremljajočih ureditev prostora, ki predstavljajo naselbinsko celoto«.

Poleg zgradb in spremljajočih ureditev prostora pa je v primeru planšarskih naselij ena bistvenih sestavin in posebnost izrazita gospodarska funkcija, ki so jo imela ta naselja. Obstoj in samo življenje v teh naseljih je bilo v svoji prvobitnosti vezano na zemljišče, na katerem je stalo in je bilo oblikovano s točno določenim namenom. Izpostaviti je potrebno tudi njihovo oskrbno funkcijo nižjeležečim stalnim naseljem, kar kaže na načrtno gradnjo planšarskih naselij in funkcionalno tesno povezanost s stalnimi naselji.

Nastanek planšarskih naselij, kot del planine v širšem smislu, je neposredno povezan s planinskim pašništvom. Živina je namreč v višje ležečih legah prebila tudi po več tednov, pri čemer vrnitev v kraje stalnega prebivanja dnevno ni bila mogoča. V planinah so tudi gospodarili, molzli živino in predelovali mleko v sir in maslo, zato je povsem razumljivo, da so se na teh območjih razvila naselja, t.i. planšarska naselja ali planšarije. Posamezni upravičenci oz. gospodarji so imeli na planinah stavbe za ljudi in živino. Vsaka je imela svoje ime, poimenujejo jo s hišnim imenom gospodarja (Novak, 1995: 31), kar kaže na določeno čustveno navezanost oz. posebljenje. Na primeru Velike planine, kjer bajte poimenujejo po domačih hišnih imenih, je njihova imena leta 1973 zbral V. Kopač (2006).

²⁹ Naselja so bila prvotno skupine človeških bivališč (Vrišer, 1978:223).

Prvo prebivališče gorskega pastirja in poljedelca je bilo premakljiva, preprosta koča iz vej ali debel (Tuma, 1924), arheološke najdbe zadnjih let pa so pokazale, da so za namen planinskega gospodarstva uporabljali bivališča pod previsi skal ter bivališča v jamah, kar sicer ni predmet raziskave naloge, jih pa na tem mestu omenjamo kot nekakšne predhodnice planinskih naselij.

Glede na trajanje bivanja spadajo planšarska naselja med občasna, sezonsko naseljena naselja, vezana na gospodarsko izrabo planine. Naselja so bila pretežno obljudena v poletnih mesecih v času pašne sezone. Specifična namembnost teh naselij, ki se je razvila iz eksistenčne nuje, se izraža tudi v obliki in podobi naselja.

Poimenovanje, oblika in zunanja podoba planšarskih naselij, kakor tudi njihovih sestavnih delov, ki jih predstavljajo posamezni objekti, ki so služili planinskemu gospodarstvu, se z geografsko lokacijo spreminja. V nadaljevanju bodo predstavljene glavne značilnosti planšarskih naselij, kot del planine v ožjem smislu, ter povezava, odnos planinskih naselij do širšega območja planine, ki jo razumemo kot celoten gospodarski obrat.

Pri proučevanju planšarskih naselij nas je poleg same fizične tvorbe (velikost in tip poselitvene strukture naselja, morfologija naselja, tloris naselja) zanimal tudi socialni vidik naselja. Naselje ni le fizična tvorba, ampak tudi socialna skupnost, ekonomska enota in kulturno-civilizacijski fenomen (Drozg, 1992: 7). Pogačnik (2013) ugotavlja, da lahko pri planšarskih naseljih v primeru večjega števila stanov razberemo neko težnjo po socialnem povezovanju, torej grupiranju.

Samo fizično tvorbo v primeru planšarskih naselji predstavljajo objekti, potrebni za planšarski obrat, to so objekti za bivanje ljudi in živali, poti, ograje, kali itd. V kolikor posamezne sestavine preprosto imenujemo kot elemente naselja, medsebojno ustvarjajo določeno zgradbo in vizualno podobo naselja. Eno glavnih vprašanj, ki se zastavlja ob proučevanju teh naselij, je ugotavljanje stopnje načrtnosti postavitve teh elementov. Kot celotno človekovo delovanje vsebujejo tudi naselja princip racionalnosti, reda, podrejenosti nezavednim predstavam o funkcioniranju kozmosa, odvisna tudi od stvarnih in konkretnih okoliščin (Drozg, 1995). Ta razmerja se v zgradbi naselja kažejo kot prilagajanje naravnim razmeram, neposrednemu okolju, s katerim je človek eksistenčno povezan in odvisen, hkrati pa je razmestitev elementov sistem družbenih norm, predstav in vrednot o socialnih razmerah v družbeni skupnosti (Drozg, 1995).

Planine »so s svojimi zanimivimi in logičnimi vzorci poselitve pomembne tudi kot pečat socialnega življenja staroselcev, ki je bilo v mnogočem bolj demokratično kot danes, saj se hierarhičnost postavitve pastirskih stanov odraža le v odnosu stanov do centralnega sirarskega objekta« (Kajzelj, 2011a:7).

Pri analizi posameznih planšarskih naselij smo izhajali iz splošnih ugotovitev, vezanih na naselja, saj obstaja tesna povezava med stalnimi in občasnimi planšarskimi naselji.

Planšarska naselja je mogoče uvrstiti med mnogodomne naselbine (Ložar, 1944) s kmečkim značajem. Obstoj naselja, kot osrednje točke izvajanja planšarstva, je neločljivo povezan s kmetijskimi zemljišči – pašnikom in gozdom, ki predstavljajta osnovni vir za razvoj planšarstva. Slednje sicer nakazuje na dejstvo, da je okolje omogočalo razvoj gospodarske dejavnosti, vendar je bila v določenem času ključnega pomena tudi potreba po razvoju take dejavnosti, kar jasno odraža današnje propadajoče stanje planšarskih naselij, ko visokogorska živinoreja nima eksistenčnega pomena.

4.1 Dejavniki, ki so vplivali na postavitve in izgled planšarskih naselij

»Prvi korak v preoblikovanju okolja storjen tedaj, ko si človek neha iskati bivališče nagonsko kot žival in ga začne ali izbirati ali graditi zavestno kot človek« (Košir, 1993: 19). Zavestno uresničevanje človekovih interesov v prostoru je mogoče razpoznati tudi pri planšarskih naseljih in planinah, kjer so grajene strukture preiščeno umeščene v naravno okolje, pri čemer pa se zastavlja vprašanje o poglavitnih vzrokih oz. dejavnikih, ki so vplivali na podobo in lokacijo posameznega naselja. Izpostaviti je potrebno predvsem lego, obliko, velikost, gostoto naselitve in celo način življenja v posameznem planšarskem naselju.

Ob pogledu na planšarska naselja začutimo ravnovesje med naravnim in grajenim okoljem. Grajene sestavine so v naravno okolje umeščene na način, ki daje občutek optimalne izrabe prostora, s tem da naravne kvalitete prostora ohranja in jih nadgrajuje.

Kot ugotavlja Tuma (1924), nam planine s svojo konservativnostjo in odmaknjenostjo od velikega gospodarskega in kulturnega življenja obdelanih ravnin in ljudskih središč, dopuščajo pogled v življenje slovenskega pastirja daleč v preteklost (za dobo par tisoč let nazaj). Njegove ugotovitve so aktualne še danes, zlasti v višje ležečih, težko dostopnih planinah, kjer planine še niso podlegle negativnim spremembam, ki jih v kulturno krajino in avtohtono stavbno dediščino vnašajo z neustreznimi adaptacijami.

Prvobitni namen planšarskih naselij je bil vsekakor bivanje zunaj kraja stalnega bivališča zaradi opravljanja gospodarske dejavnosti, povezane z živinorejo in kmetijstvom, pri čemer pa ni mogoče prezreti preiščene umeščenosti teh naselij v prostor, ki se s posameznimi lokacijami nekoliko, vendar ne bistveno, spreminjajo. Različnost planšarskih naselij se kaže predvsem v legi, obliki, velikosti, gostoti naseljenosti, kar je pogojeno z naravnimi, družbenimi, gospodarskimi, zgodovinskimi, posestno pravnimi, kulturnim in drugimi vplivi in vzroki (Cevc, 1984).

Na samo oblikovanje, lego, obliko, velikost, gostoto naselitve in celo način življenja v posameznem planšarskem naselju so pomembno vplivale predvsem človekove potrebe v povezavi s preživetjem, zgodovinske, družbene in ekonomske razmere ter naravno okolje, v katerem se je nahajal. Pogosto je šlo za konglomerat različnih dejavnikov, katerih pomembnost se glede na posamezne lokacije spreminja. V kolikor povzamemo najpogosteje izpostavljene dejavnike, ki so vplivali na fizični izgled naselja, jih je mogoče opredeliti v poglavitne skupine glede na:

- naravne razmere oz. kot naravne dejavnike;
- gospodarske vzroke (način izkoriščanja);
- posestno pravne razmere;
- socialni faktor.

4.1.1 Naravni dejavniki

Vpliva naravnih razmer na planšarska naselja ni mogoče prezreti. Pomembnost tako neposrednega, kot posrednega vpliva se s proučevanjem posameznih naselij potrjuje in obenem razkriva preiščljeno človekovo prilagajanje naravnim danostim. Med pomembnejše naravne dejavnike, ki so vplivi na postavitev in delovanje planšarskih naselij, uvrščamo:

- geomorfološke danosti (nadmorska višina, nagib terena, relief),
- kameninska sestava tal,
- vegetacijski pokrov,
- hidrološke pogoje,
- klimatske danosti.

Vsi navedeni dejavniki se med seboj prepletajo in vplivajo drug na drugega ter s tem ustvarjajo določene naravne pogoje, v katerih so se razvila planšarska naselja. Jordana (1945) meni, da je razprostranjenost planin odvisna od fizikalno-geografskih (geološko-morfoloških pogojev in podnebnih pogojev), fitogeografskih in antropogeografskih prilik, katerih pozitivni in negativni vplivi določajo pomen in značaj planšarstva za celotno gospodarsko strukturo gorske pokrajine.

Geomorfološke danosti

Izbor lokacije postavitve naselja je po mnenjih različnih raziskovalcev pogojena z ustreznostjo neposrednega območja za planinsko pašo. Po Ilešiču (1934) naj bi bila za položaj planine merodajnega pomena obsežna paša v veliki meri odvisna od površinskih oblik. Pomembnost paše oz. prisotnost zemljišča z dovolj trate - navadno ob naravni gozdni meji, kot enega izmed odločujočih pogojev pri izbiri prostora za planino, izpostavlja tudi Cevc (1984), čeprav različni avtorji navajajo, da je težko govoriti le o enem samem in vedno enakem dejavniku. Velik pomen za umestitev planinskih naselij Melik (1950) pripisuje geomorfološki izoblikovanosti reliefa, vendar kot pravi, ni edini pomemben

faktor, ki je odločal pri izboru kraja za postavitev naselja. Ključna je bila sicer povezava različnih faktorjev, vendar je imelo ustrezno površje večjo vrednost, kot npr. bližina vode oz. vodnega vira. Cevc (1984) sicer izpostavlja bližino vodnega izvira, kot drug pomemben pogoj za ustreznost planine, pri čemer daje manjšo vrednost sami legi planine (glede na to ali je prisojna). Po njegovem mnenju je na lego planine največkrat vplivala geološka sestava tal in oblikovanost terena. Ilešič (1931) odločujočo vlogo za položaj planinskega naselja pripisuje morfologiji. Sami vidimo v izoblikovanosti reliefa enega izmed pomembnejših dejavnikov, ki so vplivali na izbor zemljišča za postavitev planin in planšarskih naselij, saj so ravno reliefne oblike v visokogorskem svetu pestre in raznolike. Tem se je moral človek smotno prilagajati in jih gospodarsko izkoriščati na način, ki je v prostoru zahteval čim manj sprememb.

Pomembno vlogo pri nastanku planin in sami naselitvi je imelo tudi trajanje sončnega obsevanja, ki bistveno vpliva na uspevanje rastlin. Ugodna za rast rastlin so zlasti prisojna pobočja, kjer sončno obsevanje traja dalj časa kot npr. v dolinah. Pogosto je sicer intenzivnost sončnega obsevanja v dolinah bistveno večja kot na pobočjih, vendar je ključnega pomena dolžina in ne intenzivnost sončnega obsevanja. A. Garnett ugotavlja, da so najstarejše vasi, ki jih je glede na imena Rajach, Melitz, Nitzen, Gritzen, presodila kot staroslovenske naselitve, nameščene zgoraj po prisojnih pobočjih, ter na podlagi tega zaključila, da so že stari Slovenci v najstarejšem obdobju poselitve upoštevali momente optimalnega položaja napram obsevanju, predvsem trajanju sončnega obsevanja (Garnett, A., 1935, cit. po Melik, 1950).

Vegetacijski pokrov

Poglavitni rabi za razvoj planšarstva sta gozd in travniške oz. pašniške površine. Ilešič (1934: 19) izpostavlja obsežnost paše kot enega poglavitnih dejavnikov, ki odločilno vplivajo na položaj planine, vendar ima pomembno vlogo tudi bližina gozda. Uvodoma smo namreč pojasnili, da je sestavni del visokogorske pašne živinoreje tudi paša v gozdu, vendar pa ima gozd mnogo širši pomen in vpliv na planšarstvo. V naših Alpah se gozdna meja giblje povprečno v višini 1700–1800 m (Ilešič, 1934). Naše planine ležijo večinoma pod gozdno mejo (Ilešič, 1934). Pogosto se izpostavlja odvisnost in povezanost planine z gozdom (Sustič, 1926). Gozd pozitivno vpliva na delovanje planine, saj poleg gozdne paše:

- nudi gradbeni material,
- nudi kurivo,
- omogoča zavetje v primeru snega,
- zadržuje vlago v tleh, kar pozitivno vpliva na rast trave,
- zadržuje vetrove,
- daje občutek varnosti.

Klimatski pogoji

Planšarstvo je možno le do določenih višin (Melik, 1949). Slovenske planine pretežno ležijo v nadmorski višini od 800 do 2000 m (Spiller Muys, 1926). Z visoko nadmorsko višino in podnebjem so povezane tudi nenadne spremembe v temperaturi. Pogosta so nihanja v temperaturi (toplotni obrat), pojav slane in snega v zgodnji jeseni.

Hidrološki pogoji

Enega izmed pomembnih dejavnikov za izbor lokacije postavitve planšarskega naselja predstavljajo tudi razpoložljivi vodni viri oz. način oskrbe z vodo in količina vode, vendar kot bomo pojasnili v nadaljevanju, ne tako pomembnega, kot smo sprva smatrali. Večino površja Julijskih Alp sestavljajo prepustni apnenci s slabimi hidrološkimi pogoji, nič boljši niso pogoji v Kamniško Savinjskih Alpah, zato so pogoste planine, ki nimajo vodnih virov v neposredni bližini. V primerjavi z razpoložljivimi vodnimi viri so veliko bolj pomembne in so bile primerne površine za pašo, kar je odločilno vplivalo na izbor lokacij planin. Človek namreč primernih terenskih razmer za pašo ni mogel ustvariti, lahko jih le izboljšal, ni pa jih mogel spremeniti, tako kot je lahko reševal težave z vodo. Planin niso namestili v prvi vrsti na vodozadržnih zaplatah in ne tam, kjer se pojavljajo močni studenci, marveč tamkaj, kjer so bile na razpolago za planinsko pašo ustrezne plane ploskve (Melik, 1950). Tudi Plemelj (1986) ugotavlja, da je pomen vodnih virov manjši, kot bi sklepali. Odsotnost vodnih virov je sicer povzročala veliko težav in naporega dela, kar pa so v času pašne sezone bolj ali manj uspešno reševali na različne načine.

*Slike 5, 6 in 7: Vodna korita na pl. Blato (levo), na pl. Dedno polje (na sredini) in na pl. Viševnik (desno)
Figures 5, 6 and 7: Water troughs on the plateaus Blato (left), Dedno polje (middle) and Viševnik (right)*

Na planinah so si tako pomagali z zbiranjem deževnice - kapnice in snega. Na Veliki in Mali planini so si pitno vodo pridobivali tudi z nošenjem oz. shranjevanjem snega v podzemeljske jame, imenovane veternice, ter ga po potrebi topili (Ložar, 1944). Na planinah so gradili zadrževalnike, vodna zajetja, zbiralnike, napajališča. Za živino so v depresijah zgradili zbiralnike "vokle" (Malej, 1993), uporabljali

so tudi kale in mlake. Pogosto so uporabljali tudi studence drugih območjih, kar je privedlo do sporov med srenjami.

Sliki 8 in 9: Kal oz. mlakuža za napajanje živine na pl. Krstenica, v ozadju lovska koča (levo) in kal na Gojški pl. (desno)

Figures 8 and 9: A sinkhole or pond for feeding the cattle with water on the Krstenica Plateau, in the background a hunter's lodge (left) and a sinkhole on the Gojška Plateau (right).

Ponekod so napajali živino tudi s pomočjo "kalov", ki so jim rekli tudi "luže" (Ložar, 1944) ali lopoče, kamor je živina hodila lopat vodo (Tuma, 1924).

Naravne vodne vire imajo planina Viševnik, Dedno polje, Pri jezeru, Laz, Blato. Planini Uskovnica in Praprotnica sta opremljeni z vodovodnim omrežjem.

4.1.2 Gospodarski dejavniki

Eden pomembnejših dejavnikov, ki vpliva na izgled in delovanje planine, je gospodarski dejavnik, natančneje vrsta in število živali, ki se pase na planini. Po mnenju Ilešiča (1931) so sicer faktično vse planine mešane, čistih planini ni, vendar je, glede na prevladujočo vrsto živine, ki se pase na planini, mogoče opredeliti 3 poglobitve tipe planin. Poznamo ovčje, mlečne in brezmlčne planine, imenovane tudi planine za jalovino. Planine za jalovino imenujejo tudi volovske planine (Fajgelj, 1953). Fajgelj (1953) sicer pravi, da so čiste planine redke, vendar podobno kot Ilešič pri mešanih planinah izpostavlja prevladujoč tip živine, ki daje planini splošen značaj, s tem da kot poseben tip navaja dvojne planine. Slednje pomeni, da sta na posamezni planini enakovredno zastopani dve vrsti živine, z dvema pastirjema, npr. enega za govedo – volarja³⁰ in drugega za ovce – pastirja (Fajgelj, 1953). Poleg navedenih poznamo tudi konjske planine. Ilešiču (1931) se zdi smiselna delitev glede na prevladujočo tendenco gospodarskega izkoriščanja – ali planina služi mlečni produkciji ali reji

³⁰ Volar je bil v preteklosti specializiran za govejo živino, pastir pa za ovce (Fajgelj, 1953:142).

prodajne živine, zato tudi izpostavlja Arbosovo delitev na mlečne in brezmlčne planine. Ta delitev je tudi v našem primeru najbolj smiselna, saj se skozi dejavnosti, vezane na predelavo mleka, najbolj zrcali podoba in izgled planinskih naselij, ki so predmet preučevanja te naloge. Poglavitna značilnost mlečnih planin je vsakodnevno načrtno delanje mlečnih izdelkov (Fajgelj, 1953). Narava predelave mleka ter sama oskrba živine zahteva (narekuje) večje število osebja – ljudi, kar posledično vpliva na večje število stavb, namenjenih bivanju ljudi in živali, ter predelavi mleka in shranjevanju mlečnih izdelkov.

V Julijskih Alpah so se glede na različna območja razvile posamezne planinske enote, ki se med seboj razlikujejo tako po krajevnih značilnostih, kot tudi značaju planšarskega obrata in vrsti živali, ki se pase na planinskih pašnikih. Ovčje in kozje planine tako najdemo na Bovškem, goveje planine na Kobariškem, Tolminskem in Baškem, v bohinjski, selški in blejsko-dobravski skupnosti, ter goveje in ovčje v Savski dolini, Savinjskih Alpah.

Na območju vzhodnih Savinjskih Alp so prevladovali volovske planine (Fajgelj, 1953), na Bovškem ovčje in kozje planine, na Kobariškem, Tolminskem in Baškem, v bohinjski, selški, blejsko-dobravski skupini goveje planine, v zgornji Savski dolini pa goveje in ovčje planine (Novak, 1970). Za Savinjske Alpe so značilne velike ovčje in goveje planine. Ovčje planine so značilne za najvišje, težko dostopne predele.

Za brezmlčne planine je značilna precej višja lega, saj živina ne potrebuje prvovrstne paše. Odsotnost mlekarstva vpliva na manjše število potrebnega planinskega osebja ter posledično tudi na manjše število planšarskih zgradb (Ilešič, 1931). V kolikor je za brezmlčne planine značilno manjše število zgradb, velja pri mlečnih planinah ravno nasprotno, saj ima predelava mleka pomembno oz. odločujočo vlogo pri številu ljudi in zgradb na planinah.

Delitev planin na:

- goveje,
- konjske,
- ovčje,
- kozje,
- mešane planine.

Opisani dejavniki pa ne vplivajo le na izgled in funkcioniranje planine, temveč tudi na njeno velikost. Fajgelj (1953) v povezavi z velikostjo planin izpostavlja geomorfološki faktor in posestne razmere. Ugotavlja, da se največje planine nahajajo na planotah, manjše planine na manj ugodnih pobočjih in

slemenih med grapami (Fajgelj, 1953). Glede na posestne razmere so privatne navadno manjše od zadružnih, srenjskih in skupnih planin (Fajgelj, 1953).

Največje število stavb je v govejih planinah z individualnim gospodarstvom, kot je to na Veliki in Mali planini pri Kamniku (Novak, 1970).

4.1.3 Posestno pravne razmere in pašne pravice v planinah

Posebno pozornost pri raziskovanju planšarskih naselij zaslužijo posestno pravne razmere in pašne pravice v planinah. Posestno pravnim kriterijem pripisujejo velik pomen, saj ti vplivajo tako na gospodarske, kot tudi na geografsko-etnografske kriterije, ki skupno določajo posamezen tip planine (Jordan, 1945).

Kot bomo pojasnili v nadaljevanju, so se posestne in lastniške razmere na planinah z agrarno-zgodovinskim razvojem spreminjale, pri čemer pa sta se glede na lastništvo (posest), uživanje in upravljanje oblikovala dva temeljna tipa planin, ki bistveno vplivata na izgled in delovanje planine. Prvi tip predstavljajo skupne planine oz. planine s skupnim upravljanjem planinskega gospodarstva, drugi tip pa predstavljajo planine v zasebni lasti t.j. v lasti enega samega posestnika.

Planine glede na lastništvo in posest delimo na:

- skupne planine (v lasti vasi, podobčin, sosesk, srenj);
- zasebne planine (navadno v lasti veleposestnikov, verskih zakladov).

Poleg zasebnih in skupnih planin se glede na posest, lastništvo in način gospodarjenja pojavljajo tudi različne kombinacije. Slovenske pašne planine po velikosti in posesti pašnih zemljišč in lastništvu planšarskih stavb na njih Knific (1995) deli na:

- pašne planine s skupnim pašnikom in s skupno planšarsko stavbo;
- pašne planine s skupnim pašnikom in s planšarskim naseljem s številnimi stavbami, kjer so stavbe v lasti posameznih pašnih upravičencev (npr. Velika planina nad Kamnikom);
- pašne planine s skupnim pašnikom, na katerem so stanovi pašnih upravičencev, ki pa imajo ob skupnem pašniku še svoja zemljišča, travnike s stajami (npr. planina Zajamniki);
- pašne planine, ki so sestavljene iz številnih zemljiških parcel, travnikov, na katerih ima vsak lastnik, pašni upravičenec svoj planšarski stan in stajo, paša pa je dovoljena le v jesenskem času, potem ko so pokošeni travniki (npr. Voje v Bohinju);
- pašne planine, kjer je planšarska stavba v lasti enega pašnega upravičenca.

Skupne planine

Bistvena lastnost skupnosti in skupnega gospodarjenja ostaja skozi različna časovna obdobja bolj ali manj nespremenjena. Planšarstvo kot gospodarska dejavnost namreč temelji na gospodarjenju s skupnimi sredstvi, katerih bistvo predstavlja skupno uživanje in gospodarjenje z naravnimi viri, navadno zemljo.

Delo v visokogorskem svetu, daleč od stalno naseljenih vasi, v ekstremnih pogojih, je zahtevalo sodelovanje in združevanje večjega števila ljudi, ki so se povezovali v določene skupine ali neke vrste skupnosti. V prvih stoletjih po naselitvi je verjetno to skupnost predstavljala družina oz. njeni člani, čeprav po mnenju Blaznika (1970) velika družina kot agrarna organizacijska enota pri Slovencih ni dokazana, pri čemer pa dopušča možnost, da so Slovenci po dobi naselitve veliko družino poznali. Glede na poznavanje narave dela, ki ga zahteva planšarstvo, ta gotovo izhaja iz kolektivne rabe, ki se je skozi stoletja, iz prvotne manjše družinske skupnosti razvila v določeno skupnost. V primeru planšarstva je to skupnost navadno predstavljala vas – soseska, ki je tvorila gospodarsko celoto s skupnimi interesi, vezanimi na pašo in spremljajoče dejavnosti. Skupne zadeve (pašne pravice, vzdrževanje potov, napajališč ...) je soseska urejala na sestankih vseh gospodarjev ene vasi, ki so navadno potekali na prostem, sredi vasi pod lipo (Vilfan, 1996). Stavek »iti na sredino« je izražal udeležbo na sestankih, iz česar je sestanek soseske, pa tudi soseska kot taka dobila naziv srenja (Vilfan, 1996: 218). V našem primeru gre za planinske srenje. Te so se oblikovale v daljni preteklosti in se dedovale skozi stoletja (Melik, 1950). Legiša (1998:192) srenje opisuje kot vaške zasebne družinske skupnosti starodavnega izvora, ki združujejo potomce in dediče starodavnih prvotnih posestnikov skupnega nedeljivega premoženja. Srenjo je mogoče, ob ljudstvu in demokraciji, zaslediti tudi v prevodu grške besede *demos*. Upravičenost in pravice v srenji so bile vezane na prvotne, avtohtone prebivalce naselij (Legiša, 1998: 193) oz. kmetije, ki so bile že od samega začetka.

Kot navaja Čerček (1948: 53) »imajo skupne planine svoj izvor v srednjem veku, ko kmetijska posest še ni bila svobodna in je bil kmet gospodarsko povezan v soseskah in srenjah, ki so predstavljale neko gospodarsko skupnost«. Ta skupnost je razpadla z osvoboditvijo kmeta in razkosanjem v politične občine, ki se niso ozirale niti na teritorialno niti na pravno ali gospodarsko enotnost in posebnost starih gospodarskih občin – sosesk in srenj (Čerček, 1944: 53). Srenje³¹ so bile z ureditvijo politične občine, ki jo je vodil podžupan, imenovane v podobčine ter v 19. stoletju preimenovane v agrarne skupnosti (Novak, 1955). Srenja je bila lahko lastnica nekaterih planin in gozdov, pri čemer si je to pravico ohranila iz pradavnih časov ali pa jih je odkupila od fevdalcev (Novak, 1955). Pri servitutnih planinah je bila srenja lastnica paše, upravičenka do paše in drugih, z njo povezanih služnosti (Novak, 1955).

³¹ Srenja - praviloma vas ali (verjetno šele pozneje) tudi drugačna, solastninska skupnost. Srenja je odločala o začetku in koncu paše, vodila merjenje mleka in delitev sira ter drugih izdelkov, urejala popraviljanje poti, ograj in skupnih zgradb, najemala sirarja in pastirja, napravljala les itd (Novak:1970: 355).

Poleg vaških skupnosti imajo za planšarstvo velik pomen tudi agrarne zadruge ali agrarske skupnosti. Te velikokrat zasledimo v povezavi z zemljiško odvezo iz 19. stoletja (kot produkt), vendar kot izhaja iz različnih virov, jih je večina starinskih, pri čemer ni povsem jasno kdaj, ob kakšnih priložnostih in iz kakšnega vzroka so bile ustanovljene (Goršič, 1910: 21). Po mnenju Goršiča (1910: 21) moramo njihov izvor iskati v nemškem zasebnem pravu, ki za pravni pojem nepremične imovine agrarskih zadrug oblikuje izraz "almenda". Ta se je pri nemških doseljencih na slovenskih tleh imenovala »gemaine Mark«, ki je postopno preko prilastka tehničnega naziva prešla v samostalnik in slovensko besedišče kot gmajna³² in naj bi imela za Slovence enak pomen kot almenda za Nemce (Goršič, 1921). Poleg gmajne in almende zasledimo tudi izraze, kot so občina, skupščina, komunela, kontrada. Ti označujejo svet, ki ga je upravljal srenja, poznan tudi kot skupni vaški ali soseskin svet. Skupna vaška lastnina naj bi po navedbah različnih avtorjev predstavljala starodavno obliko lastnine s koreninami v daljni preteklosti.

Praviloma so torej planine izkoriščale skupine upravičencev, kar je povezano tudi s pravicami do planinske paše. Te so nastale ob kolonizaciji ali ob krčenju planin iz dejanskih navad ter se razvile v stalno rabo in se sočasno diferencirale po vrstah pravic in upravičencev (Novak, 1970). Delitev pravic pašnih upravičencev je povzeta po Novaku (1970), ki loči:

- pravice naselbinske skupnosti (posamezne vasi ali skupnosti),
- skupnosti solastnikov (upravičenci so bili lahko tudi iz različnih krajev),
- skupine zakupnikov.

V fevdalni dobi so določene pravice na gmajnah, planinah ali na vaškem svetu pridobili tudi fevdalni gospodje (Blaznik, 1970). Na območju Bohinja je starodavna občinska skupna posest – almenda, ki je predstavljala skupen gozd in pašo, s fevdalno družbeno ureditvijo prešla v last vladarja ali kneza oz. zemljiških gospodov (Novak, 1955; Novak, 1969). Kljub spremembi lastniških razmerij se uporaba posesti zavoljo ohranitve gospodarske moči ter posledično dajatev s strani kmetov ni spremenila. Kmetje so namreč še naprej sekali les, grabili steljo v gozdu ter pasli živino na planinah in gozdu, kar je predstavljalo zasebno pravico gospodarskih užitkov na tuji zemlji, imenovano tudi servitudo – služnost (služnostna pravica). Servitutne pravice, navadno vezane na pravice izkoriščanja gozdov in pašnikov, so imeli tako posamezniki, kot tudi vasi ali občine ter skupnosti upravičencev (Novak: 1955).

Poleg same paše so bile služnosti v povezavi s planinskim gospodarstvom vezane tudi na druge pravice in dolžnosti (Novak, 1955), kot so:

- pravico do lesa in drvi-kuriva³³,

³² Gmajna – iz nemščine, že koren besede razkriva, da je bil prvotno naglašen pomen skupnosti (Slovenski pravnik, 1910: 21).

³³ Včasih označena tudi kot pravica do »drvi za vzdrževanje ognja« (na ognjišču) (Novak, 1955: 302).

- pravico do napajališča,
- pravico do poti³⁴,
- pravico do zavetja pred snegom in neurjem,
- dolžnost ograjevanja,
- kazni za prestop živine.

Na območju Bohinja so pravice pašnih upravičencev do lesa za gradnjo stavb in drvi obsegale koriščenje lesa v neposredni bližini planinskega naselja ali v najbližjem gozdu. Pravica navadno zvezana s pašno služnostjo je morala biti izrecno dovoljena (Novak, 1955).

Upravičenci so morali za gospodarsko izrabo planinskih pašnikov plačevati razne dajatve, kar je razvidno iz urbarjev, v katerih so zapisane podrobnosti o kmečkih obremenitvah, graščinskih dohodkih in storitvenih bremenih. V urbarjih lahko zasledimo zapise, vezane na samo izrabo planin, katere soseske so jih uporabljale in koliko so za njihovo uporabo plačevale, kdo so bili zakupniki in lastniki planin. V blejskem urbarju iz leta 1602 je npr. zapisano, da soseska Češnjica plačuje od planine Zajamniki, ki ni daleč od vasi, letno 2 goldinarja, medtem ko so soseska Savica, Polje in Brod plačevale za štiri planine: Suha, Poljana, Za Osredki in Za Liscem letno po pet goldinarjev činža (Ceklin, 1987). Pogoste so bile tudi dajatve v siru. Zaradi izrednih davkov in naraščanja starih dajatev, vezanih med drugim tudi na izrabo planin, kratenja pravic in omejevanja svoboščin so se Bohinjci leta 1515, neuspešno, pritožili najvišjim oblastnim inštancam (Ceklin, 1987).

Določene pravice oz. upravičenosti - določene s pogodbo, navadno kratkoročne narave, so imeli posamezniki tudi z zakupom planin s strani veleposestnikov in fevdalcev.

Omejevanje in spreminjanje obsega paše se je začelo v 13. stoletju pod vplivom vedno večjega pomena površin, ki jih je zajemala kolektivna kmečka posest. Pogosto je prav zaradi planinske paše prihajalo do sporov, tako med samimi podložniki, med srenjami, kot tudi med podložniki in zemljiškimi gospostvi. Na Gorenjskem, posebno v Bohinju, je bila uporaba planin od najstarejših časov fevdalnega gospostva poleg lova in ribolova stalen predmet kmečkih pritožb (Novak, 1955). Zaradi izrazito ekstenzivnega značaja planinskega gospodarstva je bila sporna predvsem razmejitev planin (Blaznik, 1970). Srenje so se med seboj pogosto prepirale tudi za uporabo studencev³⁵ (Blaznik, 1970).

---

³⁴ Pravica, goniti živino na planino prek tujega ozemlja (Novak, 1955: 303).

³⁵ V nekaterih primerih se je meja med posameznimi srenjami ustalila ob napajališčih, ki so bila skupna last sosednjih srenj (Blaznik, 1970: 153).

Zaradi pomanjkanja primerne zemlje za večja koloniziranja so začela zemljiška gospostva v 14. in 15. stoletju, srenjske planinske pašnike ponekod spreminjati v kmetije (Blaznik, 1970). Pojavi se tudi spreminjanje posameznih planin v stalna naselja, kot sta npr. Koprivnik³⁶ v Bohinju in Gorjuše³⁷.

Zemljišča gospostva so z namenom zvišanja svojih dohodkov uvedla podložnikom davke (prispevke) za uživanje nekdanj brezplačnih planin ali pa uvedla izredne davke in povečala stare dajatve. Zemljiška gospostva so ponekod podložnim vasem planine celo odvzemala in jih z namenom pridobitve višjih dajatev dajala v uživanje drugim vasem (Blaznik, 1970).

Na območju Bohinja so bile planine (npr. planina Velo polje) do 16. stoletja v lasti in posesti studorskih kosezov in studorske srenje (Cevc, 1978). Svoja posestva so začeli izgubljati sredi 15. stoletja z zakupi gospostev ter njihovim spreminjanjem posestno upravnih mej Bohinja. Nekdanj svobodna posest kosezov je tako postopno prehajala v last blejskih in radovljiških zakupnikov (Cevc, 1978).

Pomemben mejnik v določenih posestno pravnih razmerah v planinah, ter posledično pašnih pravicah, je razpad in razkroj fevdalnega sistema sredi 18. stoletja ter odprava služnostnih pravic. Odprava služnostnih pravic je bila sicer načelno zajeta v programu Zemljiške odveze leta 1848, s tem, da je patent o zemljiški odvezi z dne 7. 9. 1848 določal le, da se pravica do lesa, drvi, in paše, kakor tudi služnostne pravice med zemljiško gosposko in podložniki odpravijo z odplačilom, pašne pravice na vaških gmajnah pa brezplačno (Novak, 1955). Gozdne in pašne servitute v prvem delu zemljiške odveze niso bile zajete. Do konkretizacije določb, vezanih na realni odkup in ureditev služnostnih pravic v korist kmetom, je prišlo nekaj let kasneje z objavo cesarskega patenta z dne 5. julija 1853.³⁸ (do konkretnega začetka uresničevanja dejanskega odkupa in ureditve služnosti v korist kmetom je prišlo šele z objavo cesarskega patenta leto kasneje (naslednje leto) (z dne 5. 7. 1853). Ta je namreč vseboval določbe o postopkovni pravni ureditvi in odkupu vseh vrst služnostnih pravic (Novak, 1955), med drugim, da se morajo bivša zemljiška gospostva rešiti servitutov tudi z odstopom zemljišč kmečkim upravičencem (Blaznik, 1970). Patent pri teh opcijah ni povsem izključeval razdelitve zemlje med posameznike, zato je prišlo tudi do individualnih razdelitev (Blaznik, 1970), pri čemer pa je bila to bolj izjema kot pravilo. Odstopljena zemlja naj bi praviloma pripadala upravičencem kot celoti (Blaznik, 1970).

Kasnejše agrarne operacije, vpisi v zemljiško knjigo so vplivali na razvoj različnih oblik upravičenosti. Po uvedbi zemljiške knjige v drugi polovici 19. stoletja je tako na Bovškem lastninska pravica delno pripadala občini, delno pa posameznim posestnikom, kjer so ti imeli, na nekoč fevdalni

³⁶ Koprivnik se je razvil iz češnjevske planine.

³⁷ Gorjuše so nastale iz nomenjske planine.

³⁸ Cesarski patent z dne 5. julija 1853 je vseboval določbe o odkupu in ureditvi vseh vrst služnostnih pravic (Novak, 1955: 260).

zemlji, pravico do rože³⁹ - paše (Tuma, 1924). Pravico do rože so imeli npr. na planini Trebiščina, kjer je bila planina v posesti družbe, z 21 posestniki. Paša je do 15. junija in po 15. septembru pripadala občanom, med 16. junijem in 15. septembrom pa so imeli pravico do polnega užitka planine posestniki, katerih predniki so bili prvi uživalci paše in so na planinah postavili tudi prve objekte (Ložar, 1944). S pašnimi pravicami so bile pridobljene tudi druge pravice, kot je npr. pravica do lesa, pravica do napajališča, pravica do poti, pravica do zavetja pred snegom in neurjem.

Določitev števila živine, ki se je lahko pasla na pašnikih, in potreb upravičencev je potekala na različne načine. Pogosto je zaradi nenapisanih pravil in težnje po čim boljši paši prihajalo do sporov med pašnimi upravičenci. Eno od meril je bilo tudi število živine, ki jo je posameznik oz. uporabnik lahko čez zimo preredit oz. prehranil s krmo lastnega posestva, kar je določalo tudi število živine, ki jo je posameznik lahko pasel na pašnikih. Določitev števila pašne živine na planini, glede na število prezimljene živine, naj bi izhajala iz časov, ko so Rimljani prodirali v alpske dežele in so tudi na planine razširili svoje organizatorične ukrepe (Spieller Muys 1926: 10 po Peetz Hartwig, 1869). Spieller Muys (1926: 10) ugotavlja povezavo med podatki glede dovoljenega števila živine, ki se lahko pase na planini, ki jih navaja Hartwig Peetz (1869) za Chiemgau na Bavarskem, kjer je prebival star narod Breoncev, s slovenskimi planinami. Breonci ob prihodu Rimljanov še niso poznali privatne lastnine in poljedelstva, niso imeli stalnih domačij, ukvarjali pa so se z živinorejo na planinah in z lovom. Rimljani so starešinam planin ukazali popisati živino po rimski davčni straži pred odgonom na planino ter plačati pristojbino za veliko in malo živino.

Določanje števila pašne živine na planinah, pogojeno s številom živine, ki so jo kmetije lahko prezimile v domačem hlevu, so poznali npr. tudi na Veliki planini, vse do leta 1913 (Cevc, 1993; Čerček, 1948). Takrat je prišlo med pastirji zaradi nenehnih sporov zaradi boljše paše do delitve. Do tedaj skupna planina je bila razdeljena na Veliko, Malo in Gojško planino, z določitvijo mej med planinami in številom živine⁴⁰ na posamezni planini (Cevc 1993). Pri delitvi se je uveljavil princip starih agrarnih skupnosti s pravicami starih kmetij, kar pomeni, da so kmetije različnih vasi udeležene na različnih planinah, saj je pravica do planine vezana na kmetijo in je ni mogoče prodati ločeno (Čerček, 1948). Pravice na posamezni planini torej niso bili dodeljene posamezni vasi, pravico je bilo mogoče pridobiti le z odkupom kmetije, kar je mogoče razumeti tudi kot prastaro pravico, ki jo je kmetija pridobila v preteklosti. Praviloma torej sestava upravičencev na določeni planini ni bila pogojena s posamezno vasjo. Domnevamo, da so se v prvi fazi naseljevanja združevali upravičenci različnih vasi iz povsem preprostega razloga tj. trenutnega stanja. Vasi so bile sprva manjše, zato so se

³⁹ Roža (po nemškem Blumbesuch= paša). Roža obsega pravico do paše ter vsega povezanega z njo (pravico poti in gonje, pravico sekati drva za potrebe planšarstva, debla za planinske stavbe, zajemanje in napaljevanje vode), največkrat med 24. junijem in 24. avgustom (Tuma, 1924: 85).

⁴⁰ Na podlagi izmere pašnikov je bil narejen izračun o številu živine, ki se lahko prepase na posameznem pašniku in določen ključ, po katerem so določili število živine, ki jo sme posamezni pašni upravičenec gnati na planino (Cevc 1993: 16).

skupno naseljevali tudi na planinah. Po letu 1913 so sprejeli tudi dogovor⁴¹ glede števila živine, ki jo sme upravičenec prignati na pašo, ki ga spoštujejo še danes (Cevc 1993). Posestno pravno spadajo Velika, Mala in Gojška planina v tip skupnih planin (Čerček, 1948).

Ena glavnih značilnosti planinskega gospodarstva v povezavi s skupnimi planinami je navezanost na starinske posestne in socialnogospodarske uredbe (Melik, 1950), ki so kljubovale času in se z manjšimi spremembami ohranile skozi različna časovna obdobja. Tukaj velja izpostaviti predvsem skupno gospodarjenje v planinah, izhajajoč iz skupne pravice do planinske paše, dedovane skozi stoletja (Melik, 1950: 131). Skupno gospodarjenje v planinah predstavlja eno najstarejših socialno-gospodarskih uredb, ki naj bi izhajala še iz predfevdalne dobe (Melik, 1950).

Večji preobrat v posestno pravnih razmerij na planinah se je zgodil leta 1848 z zemljiško odvezo, ki jo je prinesel Zakon o odpravi tlačanstva. Ta je v sedmi točki določal, da se morajo pravice v gozdovih in na pašah kakor sužne pravice (Servituts-Rechne) med gosposkami in med njih z dosedanjimi podložnimi nehati. Do konkretizacije navedenih določb je prišlo nekoliko kasneje, in sicer s sprejetjem patenta z dne 4. 3. 1849.

Na planinskih pašnikih pa so se kljub vsem spremembam obdržale stare posestne razmere, tako v pravicah do servitutne paše na veleposestvih kot v uživanju skupnih srenjskih planin, ki so ostale v splošnem skozi stoletja povezane z istimi naselbinami in istimi gospodarskimi enotami (Blaznik, 1970). Tako je ostalo tudi po letu 1947 z uvedbo novega družbenega sistema, ko so bile planine z Zakonom o agrarnih skupnostih podržavljene in so postale splošno ljudsko premoženje oz. last takratnih občin. Zakon o agrarnih skupnostih (Uradni list LRS, št. 58/47) je namreč v prvem členu določil, da se za občeljudsko imovino brez ozira na vpis v zemljiško knjigo razglasi:

- nepremično premoženje z vsemi k njemu spadajočimi pritiklinami in pravicami in premično premoženje, ki pripada agrarnim skupnostim (podobčinam, vasem, srenjam, soseskam, korporacijam, urbarialnim in drugim sličnim skupnostim);
- pravice do paše, lesa, gozdnih pridelkov in podobno, ki pristojajo skupnostim servitutnih upravičencev, ki so po svojem izvoru slične agrarnim skupnostim.

Uprava premoženja in pravic je bila dodeljena krajevnim ljudskim odborom tistih krajev, v katerih območjih so prebivali takratni udeleženci in upravičenci. Bohinjci so se kljub spremembam, ki jih je prinesla nova zakonodaja še vedno držali razmejitev, ki so veljale pred letom 1948, saj so planine v zavesti domačinov ostale del skupnega vaškega prostora (Novak, 1978).

---

⁴¹ Po letu 1913 so pašnike Velike, Male in Gojske planine izmerili, nato preračunali, koliko živine se lahko prepase na njih in se dogovorili za ključ, po katerem so določili, koliko živine sme gnati posamezni upravičenec na planino (Cevc, 1993: 15).

Ponovne spremembe na področju lastništva in pravic vezanih na planine so se zgodile v začetku 90-ih let prejšnjega stoletja. S sprejetjem in uveljavitvijo Zakona o ponovni vzpostavitvi agrarnih skupnostih ter vrnitvi njegovega premoženja in pravic leta 1994 se je začel obraten proces oz. vračanje podržavljenega premoženja, ki je kot smo že pojasnili v (predhodnem poglavju) prinesel več težav kot ustreznih rešitev na področju visokogorske pašne živinoreje.

Individualne oz. zasebne (privatne) planine

Drugi tip predstavljajo planine v zasebni lasti, t.j. v lasti enega samega posestnika. Ta planino uživa sam ali jo proti najemnici daje v zakup ali v soužitek še drugim (Melik, 1950). Nastanek zasebnih planin je vezan na fevdalno ureditev, pripadale pa so predvsem samotnim kmetijam, nastalim kot produkt mlajšega kolonizacijskega toka v goratem svetu (Novak, 1969). Individualne planine najdemo na območju Karavank in v Kamniških Alpah, kjer se pojavljajo samotne kmetije in raztresena naselja, v Julijskih Alpah, kjer je nasebinska oblika v območju stalne naselitve strnjena, le izjemoma. Naselitveni značaj stalno naseljenih krajev se pogosto ponavlja pri planšarijah, kar je lepo vidno na primeru Bohinja, za katerega so značilna strnjena gručasta naselja na dnu bohinjske kotline. Gručasta zasnova se pojavlja tudi na planšarijah.

Glede na organizacijo oz. sistem ali tip (povzeto po Novak, 1969: 416) planšarskega gospodarstva poznamo dva tipa planin, in sicer:

- planine s skupnim gospodarstvom oz. planšarskim obratom, kjer pase živino skupni pastir in
- planine z individualnim gospodarstvom oz. posamičnim »planovanjem«, kjer ima vsak pašni upravičenec na planini svoj trop, svojega pastirja in svoje zgradbe.

Za naše preučevanje so pomembne zlasti planine s posamičnim planovanjem, predvsem zaradi večjega števila objektov, ki ga zahteva tak način gospodarjenja.

Na skupnih srenjskih planinah so sicer kolektivno izrabljali planine, medtem ko je predelava mleka potekala na individualni ravni in predstavlja individualno pastirstvo, kot najstarejšo obliko v organizaciji planšarstva. V Bohinju je imel vsak gospodar (posestnik, upravičenec, kmet) na planini svoj objekt in svojega majerja, kjer je ta samostojno predeloval mleko v mlečne izdelke: skuto, sir in maslo⁴². Skupno sirarstvo je bilo z namenom smotrnejšega gospodarjenja uvedeno kasneje, v Bohinju šele leta 1873, ko je nastala prva sirarska družba.

---

⁴² Iz Zoisovih sporočil je znano, da je bilo v preteklosti v Bohinju zelo razvito maslarstvo in da so "od nekdaj" Bohinjci maslo v velikih količinah prodajali v Trst. Trgovina s kuhanim maslom je pomenila Bohinjcem najpomembnejši vir dohodkov (Novak, A, 1987: 73, 76).

4.1.4 Socialna struktura prebivalcev na planšarijah

Osnovna funkcija planšarskih naselij, ki je izrazito gospodarske narave, je med drugim tudi vplivala na socialno strukturo njegovega prebivalstva. Prebivalce planšarij so predstavljali ljudje, ki so po naročilu gospodarja na planšarijah opravljali posamezna dela. Delo in življenje na planšarijah je zahtevalo sposobnega in odgovornega človeka, pogosto pa je bilo odvisno in vezano na druge uporabnike prostora. Gospodarji so npr. v planino pošiljali spretni in pridni ljudi, pogosto člane domače družine - hčere, sinove ali strice (Cevc, 1978; Novak, 1969).

Slika 10: Bohinjski pastir⁴³, L. Benesch 1888 (vir: www.wikimedia.org)
Figure 10: A Bohinj herdsman. Benesch 1888 (source: www.wikimedia.org)

V Bohinju pravijo tistemu, ki gre v planino "májar", ženski "májarica", redkeje "pwaninc" in "pwaninka" (Cevc, 1978), slednja sta v uporabi na Veliki planini (Kopač, 2006). Majerja in pastirja ne smemo enačiti, pastir namreč samo pase, medtem ko majer oskrbuje gospodarjevo živino, molze in

⁴³ Akvarel slikarja Ladislava Benescha hrani Grafični oddelek Narodnega muzeja v Ljubljani. Zanimiv je predvsem v etnografskem oziru. Podoba bohinjkega črednika, katerih noše se niso ohranile, prav tako so redke njihove risbe, predstavlja posebno dragocen etnografski dokument (Turk, 1973: 116-117).

pomaga pri sirarjenju. Na območju Bohinja se je v medvojnem času število pastirjev, majaric, majarjev in sirarjev iz 230 skrčilo na 123 (Vojvoda, 1995). Število je z leti strmo padalo, leta 1994 je zabeleženih 30 pastirjev (Vojvoda, 1995). V današnjem času so pastirji na planšarijah redkost, posledično se je spremenil tudi način življenja in gospodarjenja v planinah.

Osebjem na planini je bilo poimenovano glede na delo, ki so ga opravljali. *Črednik* je bil poglavar in vodja vse črede, *tretinek* je bil tisti, ki je vodil in pasel svoj trop črede, dodeljeni (prideljeni) so mu bili še *pomagači* in *poganjači* (Sustič, 1926). Delo srenjskih pastirjev je bilo določeno: črednik, pogonič, tretinjak – ti so v planinah pasli, majerce pa so predelovale mleko v maslo in sir – skuto (Novak, 1969). Za majerico se uporablja tudi izraz planšarica ali planinka. Najmlajšemu kozarju je ime *pagon*, ker poganja živino (Dolenc, 1981). Pagon ali pogonič je mlajši pastir (Tuma, 1924). Spravnik, ki je navadno tudi sirar je upravitelj, oskrbnik planinskega stanu, ta nakupuje moko, sol itd. (Tuma, 1924). Sirar je bil tudi najuglednejši poklic med planšarji (Novak, 1995: 31).

Življenje in delo na planšarijah je bilo v celoti podrejeno živinoreji in predelavi mleka. Prostega časa, namenjenega drugim dejavnostim (druženju), je bilo sicer malo, vendar so bili ljudje na planšarijah med seboj povezani.

4.2 Zgradbe in druge prostorske ureditve v planšarskih naseljih

Glavne zgradbe planinskih naselij – začasna bivališča za pastirje – so kočice, stanovi ali bajte – to so zgradbe približno istega tipa (Haruzin, 1903, cit. po Karimova, 1998) ter hlevi za živino. V literaturi in splošni rabi se zaradi preproste lesene zgradbe za stanovanjsko planšarsko stavbo uporablja izraz kočica, medtem ko se ljudsko poimenovanje po posameznih območjih spreminja (Novak, 1970). Pred več kot 100 leti so začasna bivališča za pastirje k raziskovanju pritegnila tudi ruskega znanstvenika Haruzina⁴⁴, ki je bil eden prvih raziskovalcev ljudskega stavbarstva pri nas. Ta je v svojem članku iz leta 1903 opisal, da so se na Gorenjskem v gorskih vaseh, ki stojijo na višini tisoč metrov, ohranile arhaične stavbe, v katerih navadno živijo pastirji, mlekarji in sirarji, in so izjemno zanimive z vidika proučevanja zgodovine bivališč nasploh (Haruzin, 1903, cit. po Karimova, 1998).

Zaradi boljšega razumevanja so v nadaljevanju nekoliko podrobneje osvetljeni določeni pojmi, povezani s predmetom naše raziskave. V Bohinju in Savinjskih Alpah za kočico uporabljajo izraz *stan*, v Savski dolini, Savinjskih Alpah in Karavankah jo imenujejo *bajta*⁴⁵, v Zilijski dolini *fača*⁴⁶, na

⁴⁴ Aleksej Nikolajevič Haruzin (1864–1932), ruski znanstvenik, etnolog in antropolog, ki je med drugim preučeval tudi bivališča slovanskih narodov. V letu 1903, na podlagi osebnih raziskovanj gorenjskih vasi v letih 1901 in 1902, napiše članek *Materialy po istorii razvitiya slavjanskih žilišč. Žilišče slovinca Verhnej Krajny. Živaja starina* (Gradivo za zgodovino razvoja slovanskih bivališč Bivališče Slovenca na Gorenjskem) s 57 fotografijami stanovanjskih in gospodarskih poslopij v različnih naselbinah Gorenjske (Karimova, 1998: 71-72).

⁴⁵ Bajta (preromanski ali romanski izraz) (Novak, 1970: 357).

⁴⁶ Fača (svn. vade, vate=ograja; got. fata=ograja, stena) (Novak, 1970: 357).

Goriškem *tamar*⁴⁷. Tamar se imenuje tudi ves ograjen prostor okoli koč, ki služi ponoči za varstvo drobnice in goveda pred zvermi (Ložar, 1944). Tamar je lahko tudi posebna zgradba za živino (Slika 19)." Tamerje", kot začasna bivališča ljudem s Črne prsti in Stola navaja že Haruzin, ki jih opisuje kot enocelične z ognjiščem na sredini, spalnim odrom in policami za mleko itd. ob eni steni, ali pa imajo še primitivno vežno lopo ali celo deljeni ognjiščni in spalni prostor (Haruzin, 1903, cit. po Vurnik, 1930). Prostor, kjer je stala živina in koča, je *utro*, po živini utrta tla (Tuma, 1924). Poleg izraza bajta je na Kamniškem v uporabi tudi izraz stan, ki ima drugačen pomen kot na območju Bohinja, kjer pomeni izključno zgradbo za bivanje. Na Veliki in Mali planini pastirji za svoje bivališče uporabljajo izraz bajta, z izrazom stan, ki pomeni selišče, označujejo skupino treh ali več bajt (Kopač, 2006).

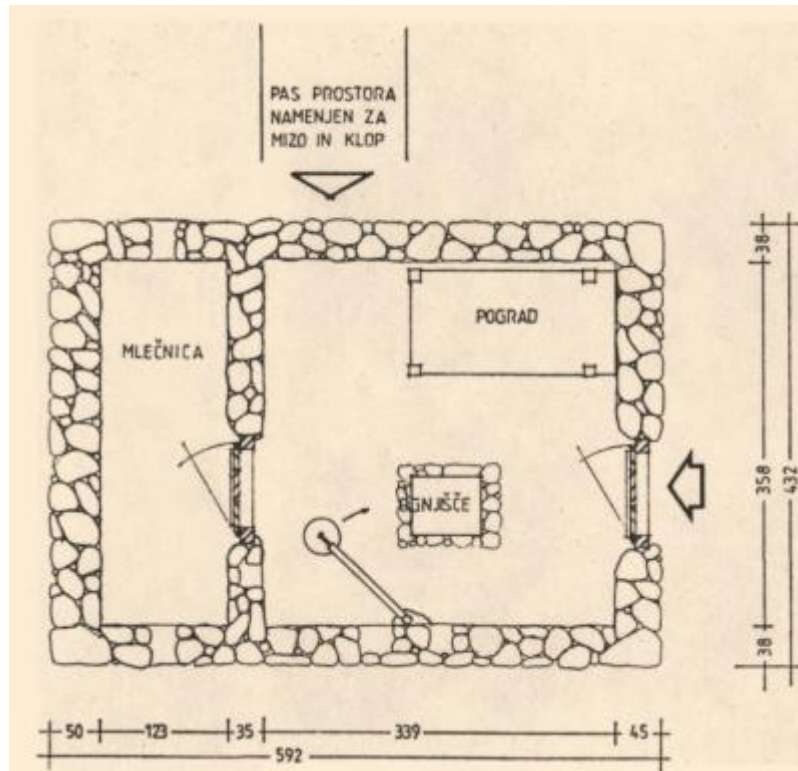
Starejše koč so bile navadno brez poda, stropa in oken, enocelične oz. enoprostorne – z enim samim glavnim prostorom z odprtim ognjiščem ob steni ali na sredi, na katerem so kuhali na verigi visečem kotlu. Ob stenah so bile klopi in ležišča, lahko tudi pogradi. V ozadju je bil včasih ozek prostor za mleko in mlečne izdelke (Novak, 1970). Ena izmed posebnosti koč je, da so brez dimnikov. Skrivnost ognjevarnosti lesenih ognjišč je skrita v starem védenju, po katerem je les, posekan na določen dan ob določeni luni, negorljiv (Bizjak, 2011: 15). Precej pogosti so tudi dvocelični oz. dvoprostorni stanovi, ki imajo shrambo in kuhinjo. Na sredi kuhinje je bilo ognjišče. V shrambi je bil prostor za sir in mleko.

Vurnik (1930: 41, 42) stanove na Gorenjskem opisuje kot zgradbe, ki so večinoma brez veže, po vstopu skozi vrata si takoj v prostoru z enim ali dvema okencema in ognjiščem (redko v sredi prostora), iz tega prostora pa na levo ali desno v eno ali dvookenski prostor s posteljo, ki je obenem tudi shramba za mleko in sir. V nadaljevanju pojasnjuje, da je stanu često prizgrajen še hlev in staja, ki ima v podstrešju prostor za shrambo sena.

V planšarskih naseljih so pogoste aerodinamično zasnovane zgradbe, lahko so tudi vkopane, predvsem za namenom, da zgradba ni izpostavljena neugodnim vremenskim pogojem, značilnim zlasti za višje ležeča območja. Na zasnovo objekta so vplivali klimatski pogoji, viharji, sneg, plazovi, hudourniki. Za lego hiš v Alpah je vedno značilno, da je zavarovana proti plazovom in vetrovom (Vurnik, 1930: 36).

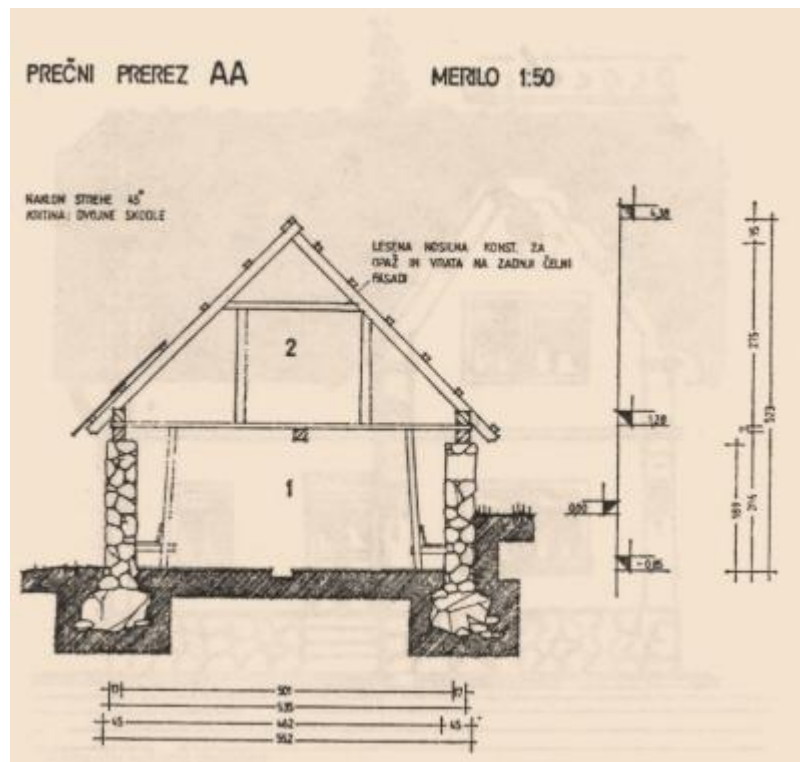
---

⁴⁷ Tamar je koča v gorah, zavarovana proti napadu zveri (Tuma, 1924: 81).

Slika 11: Zajamniki, stan Zgorng Medja, tloris (A. Šeligo) (vir: Varstvo spomenikov, 1986)

Figure 11: Zajamniki, a herdsman's cottage Zgorng Medje, ground plan (A. Šeligo) (source: Varstvo spomenikov, 1986)

Slika 12: Zajamniki, hlev Zgorng Medja, prečni prerez (A. Šeligo) (vir: Varstvo spomenikov, 1986)

Figure 12: Zajamniki, a stable Zgorng Medje, cross-section (A. Šeligo) (source: Varstvo spomenikov, 1986)

Za planine z individualnim gospodarstvom, kjer so pasli govejo živino je značilno, da so koče za ljudi združene s hlevi pod isto streho. S takim načinom gradnje se prihrani pašni prostor in gradbeni material. S slik 13–15 je razvidno, da so zaradi potrebe po dodatnih prostorih podaljšali streho in ob zgradbi ustvarili dodatni prostor.

Slike 13, 14 in 15: Stanovi na planinah Krstenica (levo), Laz (v sredini) in Blato (desno)
Figures 13, 14 and 15: Herdsman's cottages on the plateaus Krstenica (left), Laz (middle) and Blato (right)

Pogosto so prostorsko stisko reševali tudi z dodajanjem prostorov, s tem so pridobili prostor za živino, shranjevanje mlečnih izdelkov, spravilo drv in podobno. Zelo preprosto in funkcionalno so pri postavitvi zgradb izhajali iz najnujnejših potreb, ki se izkaže tudi kot zelo domiselno, kar v današnjem času pogosto pogrešamo. Predimenzioniranih objektov na planšarijah ne zasledimo, priča smo čisti racionalnosti in minimalizmu. Ni nepotrebnih dodatkov, vse ima svojo funkcijo in namen.

Slike 16, 17 in 18: Dodajanje prostorov ob osnovni objekt na planinah Laz (levo), Blato (v sredini) in Krstenica (desno)
Figures 16, 17 and 18: Adding extra rooms to the main building on the plateaus Laz (left), Blato (middle) and Krstenica (right)

Poleg dodanih prostorov k osnovnemu bivalnemu objektu so na planinah postavljali tudi samostojne zgradbe za živino. Na planini Javornik se lesena zgradba za živino imenuje tamar.

Slika 19: Tamar, prostor za živino na pl. Javornik
Figure 19: A pen for the cattle on the Javornik Plateau

V potopisu z naslovom Hoja na Triglav pred sto leti je Tušek⁴⁸ (1834) podrobno opisal pot – dvajseti vzpon na Triglav leta 1833. Na tem mestu ga omenjamo zaradi opisa planine Velo polje, kjer je s sopotniki prenočil. Opisuje, da se je na planini paslo govedo, ovce in koze, skupaj 360 glav živine. Zapiše tudi, da je bila zjutraj slana, kar je bilo nenavadno za 19. julij. Podrobno opiše stan kot lesene kočice, dolge tri do štiri sežnje, široke poldrugi seženj in visoke komaj en seženj. Večji stanovi so razdeljeni v dva dela: v prvem delu kurijo, kuhajo, se grejejo ob ognju in sušijo mokro obleko. Ob stenah stojijo tri ali štiri klopi, miz ni. Po dolžini so ob eni strani v višini štirih čevljev narejena ležišča. V drugem prostoru hranijo posodo, mleko, sirovo maslo in sir. Kot zanimivost izpostavi, da se je v prednjem delu stanu nahajalo dvanajst oseb (popotniki in domačini – pastirji), pri čemer zrak v prostoru ni bil slab, saj je skozi stene pihal svež zrak. Dobro zračenje je bilo pomembno tudi zaradi odsotnosti dimnikov, kar je ena izmed posebnosti koč.

Navezanost posameznih opravil na nebesne pojave je mogoče zaslediti tudi pri izdelavi lesene strešne kritine, cepljenih deščic, knjižno imenovanih "skodle". Te so namreč zaradi pozitivnih lastnosti, kot so boljša odpornost proti vlagi, suši in nepropustnosti za vodo, uporabljali pri gradnji koč in drugih zgradbah. Za doseganje dobre kvalitete skodel je bilo potrebno upoštevati več dejavnikov. Potrebna je bila pravilna izbira dreves, z gosto in pravilno strukturo lesa, na kar so vplivali vrsta rastišča, konfiguracija terena, klima, nadmorska višina, letni čas ter drugi dejavniki (Šarf, 1976). Bohinjci so npr. drevesa za skodle posekali jeseni, pri čemer so dosledno upoštevali, da je bilo to "mladega meseca", se pravi ob luninem prvem krajcu, ko je deblo polno soka in smole (Šarf, 1976: 56).

⁴⁸ Dr. Mihael Tušek (roj. 26. 9. 1803) je bil ljubljanski mestni zdravnik, član Čopovega literarnega kroga.

Slika 20: Uporaba lesene kritine na zidanih in lesenih stanovih na pl. Laz
Figure 20: Shingle covered roofs on brick-built and wooden herdsman's cottages on the Laz Plateau

Poleg izbire gradbenih materialov je bila posebna pozornost posvečena tudi umestitvi same zgradbe v prostor. Postavitve in gradnja zgradb sta namreč prilagojeni terenu, kar lahko vidimo tudi na planini Krstenica, kjer so stavbe spretno umeščene v razgiban in strm teren. S tem se ohranja položnejši teren za pašo, obenem pa se strmejši teren izkorišča za zavetrno lego. Dodatno zavarovanje proti vetru je ustvarjeno z zaprtjem vhodnega dela objekta, ki ima dvojno funkcijo, saj obenem varuje pred pregrevanjem v poletnih mesecih.

Slika 21: Stan na pl. Krstenica s poudarjeno vertikalno členjenostjo lesenih sten
Figure 21: A herdsman's cottage on the Krstenica Plateau with an emphasized vertical division of wooden walls

Ključnega pomena za izbor lokacije postavitve zgradbe v planinskem naselju je predstavljala varnost izbranega mesta in funkcionalnost zgradbe v odvisnosti od dejavnosti. V visokogorskem svetu obstaja velika nevarnost naravnih nesreč, zato so bile zgradbe postavljene v prostoru tudi ob upoštevanju omejitvenih dejavnikov.

S posebno obliko pastirskega stanu se srečamo na planini Javornik, kjer je odprti del pod stanom zaprt in pokrit z leseno streho. Stanovi na planini Javornik (Slika 9) predstavljajo prehodno obliko med stanovi na kobilah in nadstropnim pastirskim stanom (Novak A., 1969). Zgradbe so še vedno na kobilah, vendar je osnovni tloris z dodanim prostorom za živino nekoliko spremenjen. Stanovi so sicer postavljeni na kobilah, pri čemer konstrukcijo zakriva brunast pristenjek – prostor za živino, ki je pomaknjen iz tlorisa osnovne zgradbe (Novak, 1969: 418). Po izgledu in zasnovi predstavljajo nekakšno prehodno obliko med stanovi na kobilah in nadstropnimi pastirskimi stanovi.

Slika 22: Poseben tip stanu na pl. Javornik, v sredini slike je hudrt
Figure 22: A special type of cottage on the Javornik, in the center of image is hudrt

Kajzelj (2011) meni, da je oblika in velikost stavb oz. oblika planinskega naselja odvisna od delovanja planinskega in pašnega reda. Velikost planinskih naselij je v sorazmerju z značajem planinskega gospodarstva (Melik, 1950).

Posamezni arhitekturni tipi zgradb v nižjih in srednjih planinah se ločijo od zgradb v višje ležečih planinah glede na obseg pašne dobe in gospodarsko pomembnost posameznih planin (Novak, 1966: 163). Opazne so razlike zlasti med nižjimi – senožetnimi in višje ležečimi planinami. Zgradbe nižjih planin že močno spominjajo na hiše v stalno naseljenih vaseh, na kar je vplivalo tudi trajanje bivanja v nižjih planinah, ki je bilo navadno daljše kot na ostalih višjih planinah. Taki planini sta Uskovnica in Praprotnica na Pokljuki.

Senožetne planine so tudi mlajšega nastanka, nastale naj bi šele od 16. stoletja dalje (Cevc, 1995). V senožetne planine se je pogosto spomladi preselila cela družina in tam ostala do jeseni. Pogosto so si ljudje stavbe v senožetnih planinah uredili po vzoru domačih hiš, bolj udobne. Kot smo pojasnili, so tudi po izgledu bližje stalno naseljenim vasem.

V nižjih planinah in senožetih se poleg stanov pojavljajo tudi hlevi kot samostojne zgradbe, nad katerimi je navadno tudi prostor za spravilo sena. Hlevi, štale, voséki so samostojne zgradbe predvsem v nizkih planinah, na rovtih in senožetih, kjer je navadno nad njimi senik (Novak, 1970). Struktura posameznih zgradb je lepo vidna na planini Zajamniki, kjer je hlev za živino, nad katerim je prostor, namenjen shranjevanju sena, ločen od stanu. Ponekod se na Zajmnikih ob hlevu pojavlja tudi svinjak.

Slika 23: Zajamniki z bivalnimi objekti v zgornjem skupnem delu in kmetijskimi objekti v spodnjem individualnem delu planine

Figure 23: Zajamniki with living quarters on the upper part of the plateau and agricultural premises on the lower part

V ovčjih in kozjih planinah, za katere so glede na način paše značilne skupne stavbe, so imeli navadno eno samo veliko stavbo – hram skupaj s kuhinjskim prostorom, ki se je nahajal na sredini, kletjo na eni, ter z hlevom ali več hlevskimi prostori na drugi strani, nad katerimi so se ponekod dvigala tudi nadstropna bivališča (Novak, 1970). V planini Zapotok v Trenti pa stojijo hlevi – hudrti samostojno. Hudrti so navadno leseni, medtem ko je sirarski prostor vsaj delno zidan.

Pomembna zgradba v planinskih naseljih je bila sirarna⁴⁹, kjer so izdelovali sir. Sirarna je tudi edina zgradba, ki vizualno izstopa v naselju oz. je drugačna kot ostale zgradbe v naselju. Navadno je grajena iz kamna in manjših dimenzij. Sirarnica ima vedno izjemen položaj, po zunanji podobi in po funkciji

⁴⁹ Sirarna - v Bohinju *sirarca*, na Nanosu *sirnica*.

(Melik, 1950). Na planini Vodični vrh je npr. postavljena "mlekarija" z letnico 1921 in napisom Franc Štros⁵⁰. Kot edina zgradba na planini je kamnita. Večje sirarne so začeli graditi kasneje z vzpostavitvijo zadrug.

Sliki 24 in 25: Sirarna na pl. Pri jezeru (levo) in mlekarija na pl. Vodični vrh (desno)
Figures 24 and 25: Cheese dairy on the plateau Pri jezeru (left) and dairy on the plateau Vodični vrh (right)

Vsekakor velja izpostaviti ugotovite Cevca (1987:95) ki pravi, da »smemo pri pastirskih in planšarskih kočah, slutiti reliktnne oblike trajno naseljenih hiš«.

Stanovi, kjer stoji ena stran na kolih, pri čemer je prostor pod stanom – odprt hlev, namenjen živini, so značilni za bohinjske planine. V nekaterih planinah se pojavljajo tudi zidane kočice s sobo in kuhinjo. Za visoke bohinjske planine so značilni leseni stanovi na "kobilah" ali koleh, kjer je osnovni kubus postavljen na lesene stebre z diagonalnimi vogalnimi oporami. Odprt spodnji del kočice služi kot zavetje in prostor za živino, zgornji zaprt del je namenjen pastirju. Odprtim hlevom pod kočico, ki sploh niso pravi hlevi, pravijo v Bohinju ogradi (Melik, 1950).

Stanove na kobilah sicer uvrščajo med dvoprostorne stavbe, vendar v svoji tlorisni zasnovi izhajajo iz osnovne enocelične zasnove. Poznane so različne variante stanov na kobilah, navadno v povezavi s terenskimi razmerami, na katerih se pojavljajo. Na položnejših terenih, kot npr. v planini Blato so stanovi postavljeni na štiri stebre. Višinsko razliko med vhodom v objekt in terenom rešujejo s postavitvijo lestev ali suhozida. Na razgibanem terenu ali pobočju so poznane različice na treh, ponekod na dveh prednjih ali stranskih stebrih.

Naravne razmere so tudi poglavitni dejavnik, ki je vplival na izbor stavbnega gradiva oz. gradbenega materiala. Za območja z večjim deležem gozda je značilna uporaba lesa ter gradnja lesenih objektov,

⁵⁰ Franc Štros je bil sirar iz Stare Fužine, ki je delal na vseh Fužinarskih planinah.

ravno nasprotno so na območjih, kjer je imel človek na razpolago kamen, gradili kamnite objekte. Človek je torej uporabljal gradivo, ki mu je bilo najlažje dostopno, in si s tem olajšal delo in bivanje.

Slike 26, 27 in 28: Stanovi na kobilah na planinah Blato (levo), Krstenica (v sredini) in Vodični vrh (desno)
Figures 26, 27 and 28: Herdsman's cottages built upon stakes on the plateaus Blato (left), Krstenica (middle) and Vodični vrh (right)

Stanovi na kobilah predstavljajo najstarejšo ohranjeno obliko pastirskega bivališča v Julijskih Alpah, iz katerih so se kasneje razvile nadstropne pastirske koče (Novak, 1969). Funkcionalno se ti dve obliki med seboj ne razlikujeta, saj obe v pritličju namenjata prostor živini, nadstropni del pa bivanju pastirjev. Človek in žival tako bivata skupaj, kar kaže na preišljeno, racionalno, funkcionalno in toplotno zasnovano objekta. Gradnja na kobilah omogoča zaščito pred vlago, posledično pozitivno vpliva tudi na trajnost lesa kot osnovnega gradbenega materiala. Pozimi se npr. sneg ne nabira ob objektu, temveč pod njim. Zasnova na kobilah tudi uspešno izrablja toploto živali v pritličnem delu objekta za ogrevanje zgornjih prostorov, kjer je bival pastir. Streha je simetrična dvokapnica, lahko tudi s čopom.

Pozitivne lastnosti objekta na kobilah:

- pod eno streho bivata človek in žival, racionalna izraba prostora in materiala, vse na enem mestu;
- lažje vzdrževanje objekta;
- odpornost na mehanske vplive;
- trajnost materialov;
- ogrevanje s pomočjo toplote, ki jo oddajajo živali.

Z drugačno obliko pastirskih koč oz. bajt, ki izhaja verjetno še iz halštatske dobe (Novak, 1970) se srečamo na Veliki in Mali planini, kjer je bila okoli enoceličnega sredinskega prostora še ovalna lopa za živino, prekrita z enotno, skoraj do tal segajočo streho, krito s skodlami. Posebnost okroglih koč na

Veliki planini, kjer je v sredi pastirjev prostor, okrog tega pa staja za ovce, ugotavlja tudi Vurnik (1930).

Prostorsko, pritlično bajto sestavljata dva prostora, nekakšna hiša znotraj hiše, vendar pod eno streho šotoraste oblike. Ovalna oblika stavbe je prvenstveno ustvarjena s kamnitim obodom, v današnjem času ga zamenjuje les. Pozimi so pogosto stavbe v celoti pokrite s snegom in tako tudi bolj odporne proti vetru. Avtohtona pastirska stavba je zaradi svoje posebnosti predmet številnih raziskav in razprav, ki se ukvarjajo z vprašanji o njeni zasnovi, starosti in izvoru. Poleg značilnih bajt ovalnih oblik, ki jih je J. Frischau opisal kot ognjišnice na zunaj podobne elipsoidastemu šotoru, so po prvi svetovni vojni začeli graditi tudi kočice pravokotnih oblik (Cevc, 1993).

Slika 29: Velika planina s posebno arhitekturno tipologijo zgradb
Figure 29: Velika planina with its special building typology

Eden od sestavnih elementov planšarskih naselij in planin so tudi ograje in plotovi. Pojavljajo se okrog planšarskih stavb, določajo pašna območja oz. mejo med njimi, pogosto ograjujejo mlakuže, nevarna mesta in podobno. Hudej in Hribernik (1953) na primeru golčke planine opisujeta, da se pred vrati stanu pojavlja ograja, ki preprečuje živini vstop vanj, kadar ga pastir zapusti in za seboj ne zapre vrat. Kot pojasnjujeta dalje, k vsakemu stanu praviloma spada tudi goveji hlev, ovčji hlev z ograjenim prostorom pred vrati, ograjen senčnat prostor, kjer počivajo ovce – *osek* in ograjen travnik, ki ga avgusta kosijo – *loka*. Osek velja v očeh in v zavesti »pvaninca« kot zasebna lastnina, prav tako kot je zasebna lastnina pastirska kočica (Cevc, 1984).

Ograjo okoli objektov je mogoče opaziti tudi na prvi upodobitvi Triglava (Slika 2). S postavitvijo ograje se poleg funkcionalnega oblikuje tudi zasebni prostor pastirja, kjer so jasno določene meje med skupnim in individualnim prostorom. Željo po intimnem svetu zasebnega in osebnega Cevc (1984) pripisuje značaju, navezanosti na samega sebe, nekakšni prirojeni izoliranosti, ki spodbuja pastirja, da vztraja pri plotu okrog koče.

Individualizacija s postavitvijo ograje pomeni enega izmed redkih primerov ustvarjanja lastnega, zasebnega prostora, ki ga je mogoče opaziti v planšarskih naseljih. Večina ureditev namreč sledi namenu zadovoljevanja skupnih potreb, kjer posameznik ne izstopa s posegi v prostor.

Slike 30, 31 in 32: Ograje okoli stanov na planinah Krstenica (levo), Laz (v sredini) in Zajamniki (desno)
Figures 30, 31 and 32: The fences around the herdsman's cottages on the plateaus Krstenica (left), Laz (middle) and Zajamniki (right)

V kolikor povzamemo skupne arhitekture značilnosti stavb planšarskih naselij na različnih lokacijah, je potrebno izpostaviti strogo funkcionalno zasnovo, ki je prilagojena gospodarjenju na planšarijah, gradnjo iz dostopnih – avtohtonih materialov, ter prilagojenost naravnim danostim, ki veljajo na določeni lokaciji. Gradbena zasnova stavb je prilagojena neugodnim vremenskim razmeram, pozornost pri gradnji je posvečena zaščiti pred vetrom in snegom, kar ustvarja občutek ravnovesja med grajenim in naravnim okoljem. Stavbe so zasnovane skromno, prav taka je tudi njihova oprema, brez nepotrebnih dodatkov. Oseben pečat stavbam dajejo izrezljani napisi na stavbah, kot so letnice, verzi, imena in podobno. Vsak gospodar je imel v bohinjskih planinah svoj "hišni znak", s katerim je zaznamoval svoje orodje, v planinah tudi svoje posodje (Planšarski muzej ..., 2015).

5 PROSTORSKA ANALIZA IZBRANIH OBMOČIJ S PLANŠARSKIMI NASELJI

Prostorska analiza izbranih območij je zajemala pregled kartografskega in grafičnega gradiva (ortofoto, katastri, TTN, fotografija ...), pisnih virov ter terenski ogled posameznih lokacij. V analizo sta bili zajeti območji, kjer se nahajajo planine s planšarskimi naselji z večjim številom objektov v:

- Julijskih Alpah in
- Kamniških Alpah.

Planšarstvo je poleg izbranih območij razširjeno tudi na drugih območjih Slovenije. V Kravankah, kjer so planine večinoma skupne z mlečnim obratom ali breznejega ali pa pripadajo posameznim kmetijam, planinskih vasi, kakršne poznajo v bohinjskih gorah, skoraj ni (Dolžan, 1995), zato območje ni bilo zajeto v analizo. Poglavitno merilo za izbor lokacij analize je bilo število objektov v posameznem naselju, s tem da je bila postavljena spodnja meja, ki je zajemala minimalno št. 5 objektov, namenjenih bivanju. V nalogi se namreč ukvarjamo z vprašanjem dispozicije objektov v prostoru, za kar potrebujemo določeno število objektov in spremljajočih ureditev.

Z namenom ugotovitve splošnih in specifičnih lastnosti posameznih preučevanih lokacij je bila analiza opravljena v dveh nivojih. V prvem nivoju smo obravnavali planino v širšem kontekstu, kjer planšarsko naselje predstavlja njen sestavni del. Za posamezno planino je bila opravljena analiza:

- splošnih značilnosti s pomočjo pisnih virov in terenskega ogleda,
- katastrov različnih obdobj (uporabljeni so bili franciscejski kataster iz leta 1826, reambualnčni kataster iz leta 1868 ter digitalni katastrski načrt in kataster stavb iz leta 2015),
- naravnih značilnosti prostora s pomočjo DOF, TTN,
- lokacije naselja glede na rabo tal (odnos med pašnimi površinami in naseljem).

V drugem nivoju je bilo obravnavano posamezno planšarsko naselje, ki ga sestavljajo zgradbe namenjene bivanju, ter drugi objekti in ureditve, ki so povezani s planšarskim naseljem in dejavnostjo. Skozi analizo smo želeli ugotoviti:

- umeščenost oz. lego zgradb glede na relief,
- lego zgradb glede na rabo tal s poudarkom na pašnih površinah,
- razporeditev zgradb,
- medsebojno oddaljenost med zgradbami,
- odnos grajene strukture do naravnega okolja,
- morebitne povezave znotraj naselja.

5.1 Planšarska naselja v Julijskih Alpah

OBMOČJE OBDELAVE

Julijske Alpe predstavljajo območje, kjer je bilo planšarstvo najbolj intenzivno in obsežno. Številne posamezne planine pričajo o nekdanji gospodarski pomembnosti tovrstne dejavnosti. Pogoje za ugoden razvoj planšarstva je mogoče najti predvsem v površini, ki jo zajemajo Julijske Alpe, saj predstavljajo našo najobsežnejšo gorsko enoto, ter v naravnih razmerah, predvsem izoblikovanosti in masivnem značaju gorovja (Melik, 1950). Pestrost Julijskih Alp, te namreč sestavljajo ogromne visoke planote, široke gorske planjave z ugodnimi nadmorskimi višinami, so bile v preteklosti, poleg omejitvenih naravnih dejavnikov v nižjih legah, odločilne za razvoj planinskega gospodarstva. Na razvoj planšarstva so namreč pomembno vplivale tudi razmere v območju stalne naselitve, ki niso omogočale razvoja kmetijstva in živinoreje, zaradi česar so bili ljudje prisiljeni iskati možnosti za preživetje v višje ležečih legah. Melik (1950) v povezavi s planinskim gospodarstvom razlikuje dva temeljno različna dela Julijskih Alp: manjši severozahodni del s strmimi pogorji, strmimi pobočji in bočnimi terasami, ki je manj primeren za planine, in večji jugovzhodni del, kjer prevladujejo prostrane visoke planote z ugodnimi legami.

Vodilna vloga na področju razširjenosti in razvitosti planšarstva je pripadala Bohinju. V Bohinju so se med drugim planšarstvu prilagodili tudi z vzrejo posebne živinske pasme – domačega majhnega plemena iz pincgavske pasme. Posebna pasma krav je bila zaradi majhne rasti bolje prilagojena planinam, lažje se je gibala po strminah ter je bila v nasprotju z večjimi kravami manj zahtevna, z večjim donosom mleka (Važnost planinarstva, 1927). Zaradi velike količine predelanega mleka in težav s transportom se je v Bohinju razvilo sirarstvo, zato so na planinah postavljali tudi sirarne.

Večji razvoj je bohinjsko sirarstvo in kmetijstvo nasploh doživelo ob pomoči in prizadevanjih za razvoj umnega sirarstva po zadrugah župnika Janeza Mesárja v sedemdesetih letih devetnajstega stoletja. Mesár je bil načelnik podružnice Kmetijske družbe v Bohinjski Bistrici vse od njene ustanovitve leta 1871. V letu 1873 je svoje znanje izpopolnjeval tudi na Predarlskem⁵¹ in v Švici, kjer si je podrobno ogledal sirarske naprave in zadruge (Novice ..., 1887). Na povabilo Mesarja je poleti 1873 prišel v Bohinj švicarski sirarski mojster Thomas Hitz⁵² iz Ementala, ki je na Bitenjski planini junija ali julija istega leta naredil prvi hleb sira ementalskega tipa, ki je potem zaslovel kot bohinjski sir (Hanc, 2013). Svoje znanje je Hitz širil tudi na druge planine in območja⁵³. Leta 1884 je bilo ob uspešnem delu Mesarja na območju Bohinja že 9 sirarskih zadrug (Novice ..., 1887), kar se je kazalo tudi na močno povečani prihodkovni strani na račun mlečnih izdelkov. O tem nazorno pričajo podatki

⁵¹ Predarlska ali Vorarlberg je ena od avstrijskih zveznih dežel.

⁵² Thomas Hitz, kot prvi učitelj za Tolminsko in Bohinj je začel uvajati pri nas švicarsko tedaj že staro in razvito ementalsko sirarstvo z zelo drobnim drobljencem, visokim dogrevanjem in z golo skorjo sira (Koledar, 1928: 94)

⁵³ Tudi na planini Razor na Tolminskem je leta 1874 od 22. julija do 22. avgusta Hitz začel izdelovati sir (Koledar, 1928: 94).

iz Kmetijskih in rokodelskih novic iz leta 1887, kjer izvemo, da vsi mlečni izdelki celega leta, iz celotne doline do leta 1875 niso presegali vrednosti 4.000 goldinarjev, medtem ko so Bohinjci leta 1887 samo za sir, ki so ga naredili v dveh farah od aprila do konca septembra, iztržili nad 21.000 goldinarjev (Kmetijske ..., 1887).

Poleg pozitivnih učinkov, ki jih je imelo vzpostavljanje skupnih sirarn, pa so z ukinitvijo individualnega sirarstva zamrla tudi nekatera izročila žive kulturne dediščine. V bohinjskih planinah so majarce izdelovale majhne, za pest velike, lepo opisane sirčke iz sladkega zasiranega mleka, imenovane "ožemčki" (Cevc, 1992), katerih pomen ni povsem pojasnjen. Cevc (1992) v sami obliki sirčkov, v katerega so z nalašč za to narejenim razbeljenim železom vžigali mnogovrstne podobe, vidi erotični pomen. Ožemček⁵⁴ kot znak ljubezni in vdanosti planšarice iz Rezije svojemu izvoljencu, omenja Mencinger v svoji povesti Zlato pa sir⁵⁵ iz leta 1860, kar potrjuje domnevo Cevca. Z izumiranjem tovrstnih šeg so planine izgubile bogato kulturno dediščino ter obenem tudi turistično privlačnost.

Poleg negativnih vplivov, ki jih je prineslo omejevanje gozdne paše po zemljiški odvezi, je bila visokogorska pašna živinoreja po drugi svetovni vojni podvržena tudi industrializaciji in socialnim spremembam, zaradi česar je tovrstna gospodarska panoga doživela negativne vplive ter močno nazadovala. Od nekdanj pretežnega kmečkega prebivalstva in dejavnosti so ostali le redki, ki so vztrajali z visokogorsko pašno živinorejo. Danes o nekdanji razsežnosti te gospodarske panoge pričajo številna planšarska naselja, nekatera bolj, druga manj ohranjena.

Velik pritisk na spreminjanje planšarskih stanov v počitniška bivališča se je zgodil v začetku 70-ih let prejšnjega stoletja. Znaten delež planšarskih stanov je bilo adaptiranih, pri čemer se je pogosto poleg namembnosti spremenila tudi njihova zunanja podoba. Izgubila se je stavbna identiteta, kulturna krajina se je zaradi pretežnega nekmečkega prebivalstva, ki je stanove uporabljal za počitniške namene, začela zaraščati in s tem izgubljati krajinsko pestrost.

---

⁵⁴ Opis ožemčka iz Zlato pa sir - ožemček, je bil silno lep, rumenkast, z rožicami in serčki opisan, po sredi je pa imel precej širok pas, kakor bi bilo nekaj napisanega.

⁵⁵ Mencinger dogajanje v povesti postavlja v Triglavsko pogorje na planino Grintovico, kjer sta osrednja literarna junaka vraževerni Čuk in planšarica iz Rezije. Mencinger njuni življenjski zgodbi spretno prepleta z opisom naravnih vrednot visokogorskega sveta in magičnim svetom drage rude, škratov, urokov in čarovnic. V svoji pripovedi izpostavlja praznoverje ljudi, kulturno zaostalost in nerealno željo po lahki obogatitvi.

Slika 33: Prikaz območja obdelave v Julijskih Alpah (merilo 1:50 000) (vir: ARSO, 2016)

Figure 33: The analysed area in Julian Alps (scale 1: 50 000) (source: ARSO, 2016)

V sklopu analize Julijskih Alp so bile obravnavane planine:

1. Planina Krstenica
2. Planina v Lazu – Laz
3. Planina Blato
4. Planina pri Jezeru
5. Planina Viševnik
6. Planina Dedno polje
7. Planina Javornik ali Zajavornik
8. Planina Zajamniki
9. Planina Ovčarija
10. Planina Uskovnica
11. Planina Praprotnica
12. Planina Vodični vrh

5.1.1 Planina Zajamniki

Slika 34: Zajamniki s pogledom na Triglavsko pogorje
Figure 34: Zajamniki with the view of the Triglav mountain range

Zajamniki, v starejši literaturi je mogoče zaslediti tudi poimenovanje Za Jamniki⁵⁶, je bohinja (senožetna) prva ali nizka planina, Češnjiške⁵⁷ pašne srenje. V last prebivalcev Češnjice je prešla po večletnih sporih šele leta 1868⁵⁸. Planina je zaradi ugodne lege, lahke dostopnosti iz doline in bližnjih naselij, do nje vodi namreč makadamska cesta, izjemno privlačna za počitniško bivanje. Veliko stanov, žal neustreznih, je bilo preurejenih v počitniška bivališča, kar je vplivalo tudi na spremembo nekdanje enovite podobe planine. Prva počitniška objekta, na parcelah št. 912 in 1003/122 je mogoče zaslediti že v tridesetih letih prejšnjega stoletja (Knific, 1978), pri čemer se je njihovo število z leti močno povečalo⁵⁹. Kot ugotavlja Novakova že leta 1966, neustrezne adaptacije stanov in staj ter novogradnje vikendov, načenjajo arhitekturno tako prvobitno in v urbanističnem smislu tako samosvojo organizirano planino, zaradi česar predlaga uvedbo posebnih spomeniških režimov oz. spomeniškovarstvenih ukrepov.

⁵⁶ To poimenovanje uporablja tudi Melik v svojem delu *Morfologija in gospodarska izraba tal v Bohinju* (1927: 74), prav tako tudi Čerček (1948: 55).

⁵⁷ Češnjiška srenja (Češnjica, Jereka, Podjelje, Koprivnik) ima planine in senožeti na Zajamnikih (Cevc, 1992: 42).

⁵⁸ V 19. stoletju so se Češnjanci ponovno tožarili s srenjani zaradi paše na Zajamnikih. O ureditvi paše so se upravičenci obeh srenj pogajali 10. marca 1860 (Novak, 1977).

⁵⁹ Knific leta 1987 ugotavlja, da je na Zajamnikih že preko 20 počitniških objektov.

5.1.2 Planina Javornik ali Za Javornikom

*Slika 35: Pl. Zajavornik s pogledom proti zahodu (od leve proti desne na Viševnik, Mali Draški vrh)
Figure 35: The Zajavornik Plateau with the view towards the West (Viševnik on the left and Mali Draški vrh on the right)*

Planina Javornik ali Za Javornikom predstavlja srenjsko lastnino vasi Gorjuše in Nomenj. Planina je omenjena že leta 1377 (Novak, 1969). S planino Goreljak predstavljata, kot del jugozahodnega območja Bohinja, skrajni bohinjski planini (Melik, 1927) Na planini se ohranja pašna živinoreja, v poletnih mesecih obratuje tudi sirarna. Zanimivost planine je lastništvo posameznih stanov. Navadno so bili stanovi in ostale zgradbe na planinah v lasti ali posesti enega upravičenca. Na planini Javornik pa je imel lahko posamezen stan več lastnikov oz. je bil v solastništvu, kar predstavlja posebnost med planinami. Po podatkih iz leta 1885, ki jih je zbral Novak (1955), so imeli Nomenjci v tem času na planini sedem stanov, od katerih je le eden imel enega lastnika, vsi ostali so bili v lasti dveh lastnikov. Lastništvo je še pestrejšo v primeru Gorjušcev, ki so imeli v istem času v lasti osem stanov, od katerih je imel en stan celo štiri lastnike, dva po enega, ostali pa po dva lastnika. V primeru solastniškega stanu je stanovanjska enota v skupnem prostoru zakoličena z notranjo opremo. Stanovi so opremljeni z večjim ognjiščem, na katerem sta gorela dva ognja; vsak majer je kahal pri svojem ognju (Planšarski muzej ..., 2015). Na planini je imel vsak posestnik lasten tamar (Novak, 1955).

Poleg poletne gospodarske izrabe planine so na planini ob ugodnih zimskih razmerah urejene proge za tek na smučeh. Izraba planine za namen rekreacije, ki v prostoru ne povzroča negativnih vplivov in sprememb, je eden izmed načinov, ki ohranja življenje na planini tudi izven pašne sezone.

5.1.3 Planina Praprotnica

Slika 36: Planina Praprotnica
Figure 36: The Praprotnica Plateau

Praprotnica je senošetna planina Srednje vasi, kjer so pogosto po končani paši zadržali del živine, včasih tudi čez zimo, v kolikor jim ni zmanjkalo sena. Planina se omenja v drugi četrtini 18. stoletja kot rovti in ne kot planina (Novak, 1969). Do planine vodi makadamska cesta in je lahko dostopna iz doline. Planina je kot ena izmed redkih opremljena z vodovodom.

5.1.4 Planina Blato

Slika 37: Planina Blato
Figure 37: The Blato Plateau

Planina Blato spada med fužinarsko – studorske nizke oz. spodnje planine. Stanove na njej so imeli iz Stare Fužine in Studorja. Paša traja od začetka maja do srede julija. Planina je dostopna po gozdni cesti z avtomobilom.

5.1.5 Planina Laz

Slika 38: Pogled na planino Laz, v ozadju Debeli vrh ter Sprednji in Zadnji Vogel
Figure 38: The view of the Laz Plateau, in the background Debeli vrh and Sprednji and Zadnji Vogel

Planina v Lazu, krajše imenovana tudi Laz, je fužinarsko visoka planina studorske pašne srenje, v lasti vasi Studor in Stara Fužina. Paša na planini traja od srede julija do začetka septembra. Planina velja za najbolj avtentično ohranjeno pastirsko naselje v Julijskih Alpah. Od vseh bohinjskih planin ima Laz največ značilnih pastirskih stavb na lesenih vogalnih koleh ali na kobilah, ki ločijo zgornji bivalni del z ognjiščem od spodnjega odprtega prostora, namenjenega živini (Gorenjski muzej). Čez planino vodi turistična sirarska pot⁶⁰. Planina je tudi del mednarodne Železne poti, ki jo na območju Slovenije vodi Gorenjski muzej v obliki Po sledih bronastega zvonca.

⁶⁰ Sirarsko pot so odprli 2003 z namenom ohranjanja tradicije sirarstva na planinah in kmetijah v dolini ter pomoč sirarjem pri prodaji izdelkov. V pot je bilo takrat vključenih devet planin (Pečana, Laz, Krstenica, Velo polje, Konjščica, Uskovnica, Praprotnica, Zajamniki in Goreljek) in deset sirarjev v dolini, pri čemer se je njihovo število postopoma večalo. Leta 2013 se je kot 19. pridružila tudi sirarna na planini Zajavornik (Delo, 2013).

5.1.6 Planina Uskovnica

Slika 39: Planina Uskovnica
Figure 39: The Uskovnica Plateau

Uskovnica je nižja senožetna planina Srednje vasi, ki se v obliki razloženega naselja razprostira na visoki planoti na nadmorski višini od 1130 m do 1250 m. Paša na njej se prične v prvi polovici maja in traja do sv. Mihela (do začetka julija). Na planini je bilo razvito tudi planšarsko poljedelstvo, zato ni le planšarsko temveč tudi kmetovalsko naselje. V zavarovanih prisojnih legah se nahajajo planinske njive še na nadmorski višini 1250 m. Sejali so žito, največ oves, ječmen, rž in sadili krompir (Melik, 1927). Zaradi obdelovanja njiv, dela na senožetih in pašne dobe, ki je trajala dolgo v jesen, odvisno od vremena, so domačini na planini preživeli dalj časa.

Na planini so po končani paši zadržali del živine, v kolikor jim ni zmanjkalo sena, tudi čez zimo, kar je posledično vplivalo na način gradnje (Novak, 1966). Planina se nahaja v neposredni bližini Srednje vasi in je lahko dostopna, kar daje planini dodatno vrednost. Uskovnica se kot prva med rovti omenja leta 1498 (Novak, 1969). Uskovnica in Praprotnica sta edini planimi, ki smo jih analizirali, opremljeni tudi z vodovodom.

5.1.7 Planina Krstenica

Krstenica je ena izmed redkih planin, kjer se ohranja tradicionalna paša in predelava mleka. Spada med visoke planine češenjske pašne srenje, kjer so nekdanje upravičence predstavljali prebivalci vasi Češnjice, Jereke, Podjelja in Koprivnika (Novak, 1955). V franciscejskem katastru iz leta 1826 je zapisana kot Alpe Kerstenitza. Spada med najvišje bohinjske planine.

Slika 40: Planina Krstenica
Figure 40: The Krstenica Plateau

5.1.8 Planina Dedno polje

Dedno polje je visoka planina studorske srenje, kjer paša traja od srede julija do 8. septembra. Meje planine so določili leta 1888, ko je planina obsegala tri parcele k.o. Studor in sedem parcel k.o. Stara Fužina (Novak, 1955). Pravico do napajališča so imeli upravičenci paše na Dednem polju pri studencu Krištofovcu in za čas stalne suše v jezeru na planini Pri jezeru, pri čemer pri odgonu in dogonu živine niso smeli po nepotrebnem pasti na tujih pašnikih (Novak, 1955).

Slika 41: Planina Dedno polje
Figure 41: The Dedno polje Plateau

5.1.9 Planina Ovčarija

Slika 42: Planina Ovčarija
Figure 42: The Ovčarija Plateau

Planina Ovčarija spada med najvišje bohinjske planine studorske pašne srenje. V razsodbi iz leta 1873 je za Ovčarijo določeno napajališče v jezeru na planini Jezero (Sedmera jezera) v primeru, ko se mlake na planini posuše (Novak, 1955).

5.1.10 Planina Viševnik

Slika 43: Planina Viševnik
Figure 43: The Viševnik Plateau

Planina Viševnik sodi med visoke bohinjske planine, ki je v veliki meri ohranila nekdanji videz. Stanovi so sicer preurejeni v počitniška bivališča, eden izmed stanov je planinsko društvo uredilo v t.i. Bregarjevo zavetišče, vendar sprememba namembnosti objektov ni bistveno vplivala na izgled planine. Na planini še vedno pasejo živino in s tem vsaj delno ohranjajo prvotni namen planine.

5.1.11 Planina Pri jezeru

Slika 44: Planina Pri jezeru
Figure 44: The Pri jezeru Plateau

Spada med fužinarsko visoke planine. Po jožefinski davčni fasiji so imeli pašne pravice Fužinarji in Studorci (Novak, 1955). Na planini se nahaja planinski dom, ki deluje od leta 1984 in zidana sirarna.

5.1.12 Planina Vodični vrh

Vodični vrh spada med fužinarsko – studorske nizke planine oz. spodnje planine. Paša traja od začetka maja do srede julija, ko živino selijo na visoke planine. Z visokih planin se živina zopet vrne na planino v začetku septembra, navadno po 8. Septembru, in tam ostane nekje do konca septembra (29. september – Šmihel). Iz spodnje planine se nato živina seli na senošetne planine.

Slika 45: Planina Vodični vrh
Figure 45: The Vodični vrh Plateau

5.2 Kamniške Alpe

OBMOČJE OBDELAVE

V širšem smislu Veliko planino predstavlja vsa Poljanska planota na nadmorski višini od 1300 do 1600 m, ki jo sestavljajo Velika, Mala in Gojška planina, Dol in Konjščica (Čerček, 1948). Naštete planine so bile do leta 1913, ko je prišlo do delitve, znane pod skupnim imenom Velika planina, danes je tako poimenovana največja izmed planin. Obseg, morfološke lastnosti in planotast značaj je omogočil ureditev prostranega in enotnega pašnega teritorija, zaradi česar predstavlja Velika planina največjo planino na slovenskem ozemlju (Čerček, 1948). Pretežna apnenčasta geološka podlaga, s številnimi vrtačami, jamami in brezni ustvarja značilni kraški svet, kjer se je kljub razmeroma kratki pašni sezoni, ki traja 4 mesece, razvila visokogorska pašna živinoreja. Po podatkih iz leta 1948 je pašni teritorij Velike planine obsegal okrog 557 ha. Glede na posestno pravni tip spadajo Velika, Mala in Gojška planina med srenjske ali skupne planine.

V času druge svetovne vojne, decembra leta 1944 in januarja 1945, je bila Planina s strani nemških in domačih požigalcev popolnoma požgana. Skupno je bilo uničenih 122 pastirskih bajt in hlevov, prav tako je bila uničena koča Slovenskega planinskega društva in kapela Marije Snežne na Veliki planini (Kopač, 2006). Od nekdanje prastare pastirske arhitekture se je ohranilo le Preskarjevo zidano ognjišče

in lesen svinjak v oseku. V gornjem koncu ni pogorel Rošev svinjak ter na Mali planini Nukova in Jerasova bajta.

V povojnih letih je bila pod vodstvom arhitekta Vlasta Kopača izvedena prenova planine, pri kateri se je ohranila osnovna, gručasta razporeditev zgradb, ter nekoliko spremenila arhitekturna zasnova zgradb. Leta 1964 je namreč Kopač na Zavodu za spomeniško varstvo Ljubljana izdelal urbanistični program, ki je predstavljal osnovni dokument razvoja, ter obenem zaščite Velike planine. Pobudo, da bi se na Veliki planini zgradilo turistične objekte je leta 1958 sicer podal dr. Marijan Dermastija, takratni predsednik Okrajnega ljudskega odbora Ljubljana, pri čemer je neposredna pobuda prišla iz Kamnika (Kopač in Šturm, 2013). Tedanja podjetja so namreč želela, po vzoru Pokljuke, na Veliki planini zgraditi večji dom. Potencial turističnega razvoja je Dermastija, kot dober poznavalec Velike planine, videl v njeni svojstveni arhitekturi, ki je predstavljala osnovo za načrtovanje novih objektov, ter postavitvi objektov v manjših zaselkih. Tej ideji je Kopač med drugim tudi sledil v urbanističnem programu s tem, da je koncept ureditve celotnega velikoplaninskega področja zasnoval na oblikovanju dveh, programsko ločenih območjih.

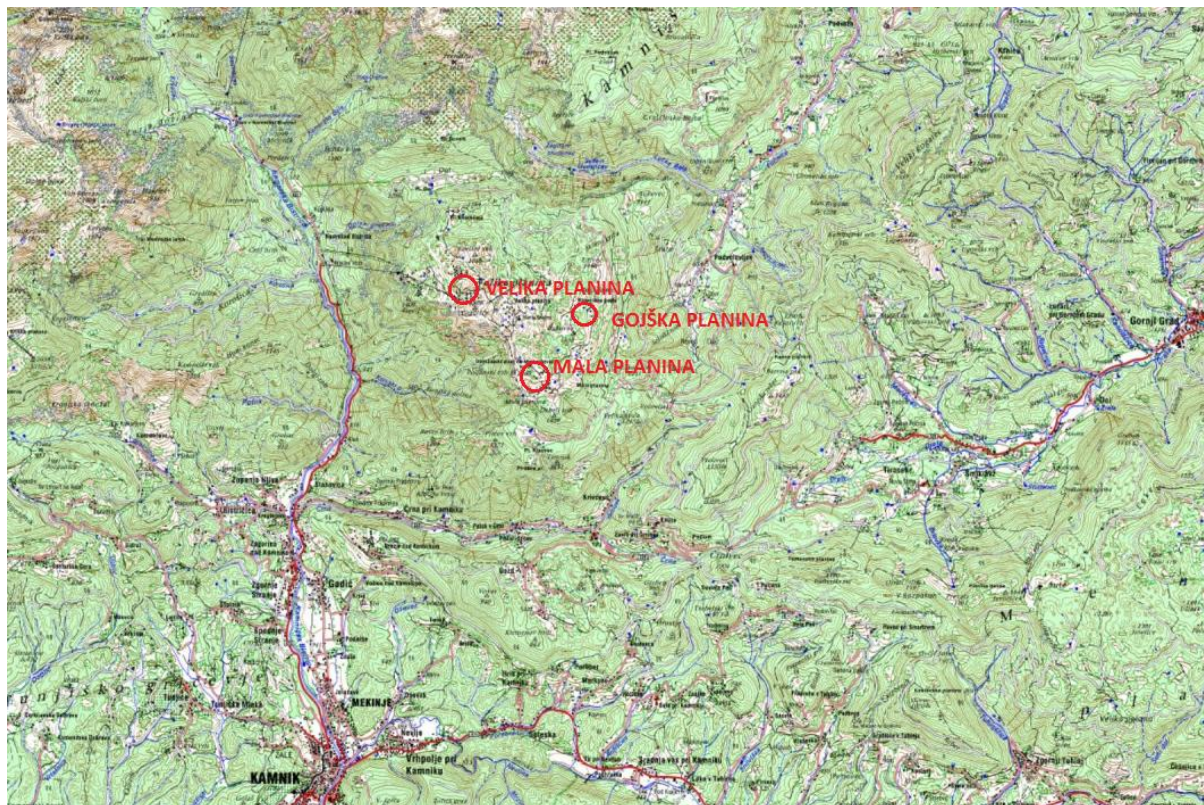
Prvi, večji del t.i. zaščiteni planšarski (etnografski) del z avtohtonim naseljem se nahaja na južnem in vzhodnem delu planote, ter predstavlja del, ki smo ga v nalogi analizirali. Zasnova naselja se je namreč ohranila s postavitvijo novih bajt na prvotnih lokacijah, spremenil se je le način gradnje, saj so bile prvotne bajte ovalne oblike, po vojni se je zaradi lažjega načina gradnje pojavil pravokotni tip bajte. S sprejetjem Odredbe o zavarovanju zemljišč na Veliki planini⁶¹ v začetku leta 1965 je bil iz turističnih, etnografskih in urbanističnih razlogov vzpostavljen tudi pravni režimi za zavarovanje zemljišč znotraj predhodno omenjenega večjega območja.

Manjše območje na severozahodnem delu planote je Kopač, zaradi lege in konfiguracije, odprtih razgledov in neposredne bližine žičnice, namenil turističnemu centru in počitniškimi zaselkom. V sklopu postavitve novih počitniških kapacitet je oblikoval več različnih tipov počitniških koč, prilagojenih terenskim razmeram, orientaciji pobočja, vetrovnim razmeram, razgledu in osončenju (Kopač, 1964). Po njegovih načrtih je bilo postavljenih cca. 100 počitniških koč, ki so bile pretežno v lasti takratnih podjetij, le izjemoma v individualni lasti. Turistično počitniško naselje v sklopu analize naselij ni bilo zajeto, saj ne predstavlja avtohtono planšarsko naselje.

---

⁶¹ Uradni list SRS, št. 7/1965.

Slika 46: Območje obdelave v Kamniških Alpah (merilo 1 : 50 000) (vir: ARSO)
Figure 46: The analysed area in Kamnik Alps (scale 1 : 50 000) (source: ARSO)

V sklopu analize Kamniških Alp so bile obravnavane planine:

1. Velika planina
2. Mala planina
3. Gojška planina

5.2.1 Velika planina

Slika 47: Velika planina z gručasto razporeditvijo bajt
Figure 47: Velika planina with cottages in clusters

Velika planina je zaradi svoje kulturne in krajinske pestrosti, dobre dostopnosti, iz doline je namreč dostopna tudi z gondolo, priljubljena izletniška točka, z različnimi možnostmi pohodništva in kolesarjenja. Med zimskim časom je bila nekoč tudi obljudeno smučarsko središče, zlasti v 70-ih letih prejšnjega stoletja. Začetki smučarskega turizma segajo po podatkih smučarskega muzeja Holmenkolln v Oslu v leto 1924⁶² in prav Velika planina naj bi bila prva med turističnimi zimskimi kraji z nastanitvenimi zmogljivostmi. Fotografija Josipa Kunaverja iz leta 1913, objavljena v Planinskem vestniku, št. 1, istega leta, z imenom "Velika planina pod snegom", pa velja za prvo objavljeno fotografijo smučarja v zimskih časih nasploh (Gorenjski muzej, 2013).

Ena izmed posebnosti Velike planine so tudi spremenljive vremenske razmere, katerim smo bili priča na enem izmed terenskih ogledov planine konec meseca junija. Vreme je bilo ob jutranjem prihodu na planino sprva jasno in toplo, kar pa se je hitro spremenilo. Temperatura je naglo padla in nastala je gosta megla, v kateri je bilo skrito celotno naselje Velike planine. Posamezne zgradbe so bile vidne šele, ko smo se jim približali na nekaj metrov. Dejansko razsežnost in lepoto Velike planine smo lahko doživeli šele z naslednjim obiskom planine, ob jasnem in sončnem vremenu. Prav tako smo tudi bolje razumeli namen in funkcijo pastirjeve opreme, predvsem ličnatega plašča in kožuha, ki sta ščitila pastirja ob neugodnih vremenskih razmerah.

⁶² Omemba Velike planine v zgodovini smučarskega turizma v Evropi, smučarski muzej Holmenkolln pri Oslu. Bajte pozimi uporabijo za večdnevno bivanje na planini, drugje (Avstrija, Švica) smučarji spijo v dolini in hodijo smučat na pobočja in vrhove (Rebolj, Malešič: 2008).

Velika planina je vse do leta 1925, ko se je začel povečevati delež molzne živine na škodo jalovine, predstavljala brezmlечно planino ali planino za jalovino⁶³ s prevladujočo mlado jalovo živino (Čerček, 1944). Okoli leta 1934 sta se obe vrsti živine skoraj izenačili (Čerček, 1944) in tako je Velika planina prešla med mešane planine.

5.2.2 Mala planina

Slika 48: Pogled na Malo planino, v ozadju Črnuški dom na razglednem robu
Figure 48: The view of Mala planina, in the background the lodge Črnuški dom

Mala planina se nahaja jugozahodno od Velike planine na široki planoti v višini 1490–1500 m. Območje je pretežno golo in reliefno razgibano, s posameznimi drevesnimi sestoji. Med Veliko in Malo planino najdemo številne podobnosti, predvsem v naravnih razmerah in razporeditvi zgradb, čeprav se zgradbe na Mali planini pojavljajo na nekoliko bolj položnem terenu. Glede na vrsto živali, ki se pase na planini, spada med mešane planine. Strnjeno ozemlje Male planine, na katerem pašna doba traja 80 dni, meri 201 ha (Čerček, 1948).

⁶³ jalova živina [ja'wɔ:wa ži'wi:na] – še mlada in neplodna živina (www.narecna-bera.si)

5.2.3 Gojška planina

Slika 49: Pogled na Gojško planino
Figure 49: The view of Gojška planina

V kolikor smo pri Veliki in Mali planini ugotovili določene podobnosti glede lege naselja in razporeditve zgradb, tega pri Gojški planini, razen arhitekturne tipologije, nismo zaznali. Planina z lego na pobočju nekako odstopa od sosednjih planin, s tem da ohranja značilno zasnovo zgradb. Površina planine meri 219 ha (Čerček, 1948), kar je primerljivo z Malo planino.

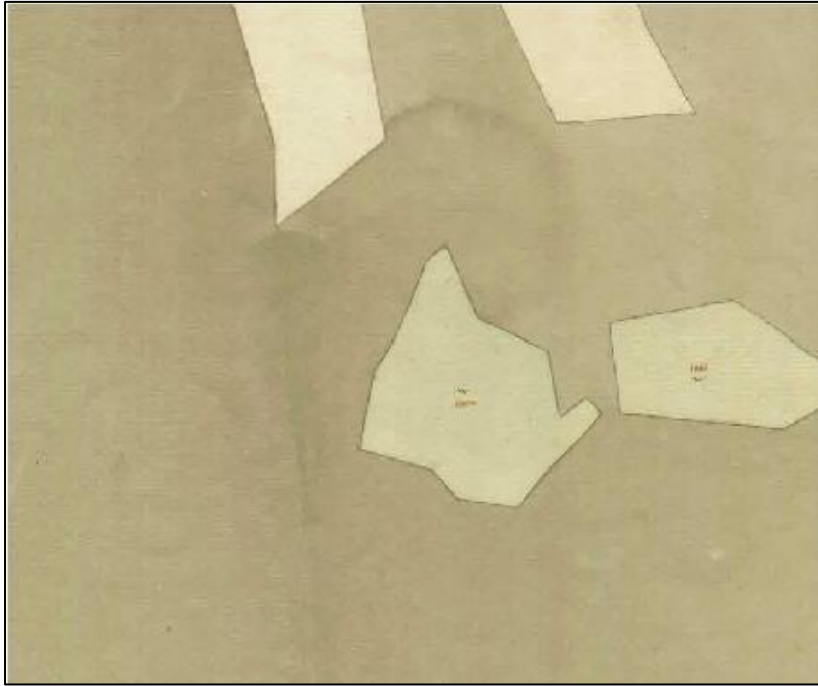
5.3 Analiza katastrov

Po uvodnem delu analize, kjer smo spoznali splošne in naravne značilnosti posameznih planin, smo pristopili k analizi različnih katastrskih podlag, s čimer smo želeli časovno umestiti začetek prikazovanja pastirskih stanov, ugotoviti zemljiške vzorce posameznih planšarij, glavne značilnosti oz. tipe zemljiških razdelitev, vzorčne povezave med razmestitvijo objektov in obliko parcel ter spremembe skozi določeno časovno obdobje.

Na podlagi oblike in razporeditve parcel je mogoče do neke mere sklepati, kdaj je vas nastala oz. kdaj se je zgodila razdelitev zemlje. Če imajo parcele nepravilne oblike (razdelitev na grude), gre običajno za starejše vasi. Tu so praviloma tudi hiše razvrščene brez posebnega reda (gručaste vasi). Če so parcele odmerjene v geometrijsko pravilnih oblikah (razdelitev na delce), pri čemer so hiše navadno postavljene v vrsti ob cesti (vrstna vas, obcestna vas), gre za mlajše oblike kolonizacije, ki so jo zemljiška gospostva izvajala po strogem sistemu (Vilfan, 1996: 120).

Pri analizi smo uporabili franciscejski kataster iz leta 1826, reambulančni kataster, ki vsebuje indikacijske skice iz leta 1868, ter digitalni katastrski načrt s katastrom stavb iz leta 2015. Odločitev za izbor kartografskega gradiva je izhajala predvsem iz podatkov, ki jih navedeni katastri vsebujejo. V jožefinskem in terezijanskem katastru, ki sta predhodnika franciscejskega katastra, planšarij in pastirskih stanov namreč nismo zaznali. Odprto vprašanje o pojavu občasnih naselij s svojimi objekti v jožefinskem in terezijanskem katastru izpostavlja tudi Golec (2010), ki ugotavlja, da v jožefinski katastrski fasiji ni nobenega sledu o tovrstnih objektih; omemb planinskih stanov in drugih zgradb ni mogoče najti niti v ledinskih imenih. Planine smo zasledili na gozdnem zemljevidu gornjegrajskega gospostva iz leta 1793z vrisanimi ovčjimi hlevi in graščinskimi stanovi na Menini, kar je razvidno iz slikovne priloge Novakovega prispevka o živinoreji v Gospodarski in družbeni zgodovini Slovencev iz leta 1970.

Posebne, specifične funkcije stavb, ki so bile sicer manj razširjene, pa vendar v določenem okolju dominantne, se pojavijo šele v franciscejskem katastru. S franciscejskim katastrom stopajo iz »zgodovinske teme« tudi pastirski stanovi (Alpenhütten) na Veliki in Mali planini nad Kamnikom (Golec, 2010: 374), čeprav so bile stavbe na planšarijah, kot smo ugotovili pri pregledu kartografskega gradiva, večinoma prikazane šele z reambulančnim katastrom, zaradi česar smo ga tudi vključili v analizo. Skozi analizo smo želeli med drugim ugotoviti, ali obstajajo povezave med zemljiško razdelitvijo in lego objektov. Analiza kartografskega gradiva, ki jo predstavljata franciscejski in reambulančni kataster, ter digitalni katastrski načrt je bila opravljena za vsako planšarijo posebej. V nadaljevanju so predstavljene vse tri analizirane kartografske podlage na primeru planine Blato.

Slika 50: Izsek iz franciscejskega katastra, l. 1826, k.o. Studor (vir: ARS, L284A08, 2015)
Figure 50: A section from the Franciscan cadastre, 1826, cadastral municipality Studor
(source: ARS, L284A08, 2015)

Slika 51: Izsek iz reambulančnega katastra, l. 1868, k.o. Studor (vir: ARS, L284C09, 2015)
Figure 51: A section from the revised cadastre (reambulančni kataster), 1868, the municipality of Studor
(source: ARS, L284C09, 2015)

Slika 52: Digitalni katastrski načrt in kataster stavb, l. 2015 (vir: GURS, 2015)
Figure 52: Digital cadastral map and the building cadastre, 2015 (source: GURS, 2015)

S pomočjo primerjave in analize posameznih območij smo ugotovili:

- tipe planin glede na obliko zemljiških parcel,
- značilnosti in posebnosti glede na kartografsko označevanje planin in pripadajočih objektov.

5.3.1 Oblika parcel/oblika zemljiške razdelitve

Iz kartografskega gradiva, vezanega na posamezne planine, je razvidno, da zemljiška razdelitev, z izjemo Zajamnikov, ni imela bistvenega vpliva na samo razmestitev objektov. Povezave med lego objektov in obliko zemljiške razdelitve nismo zaznali. Skozi analizo katastrskih načrtov smo ugotovili, da se glede na obliko zemljiških parcel pojavljajo štiri tipi planin, in sicer:

- planine s pravilno razdelitvijo zemljiških parcel na proge (Zajamniki);
- planine z nepravilno razdelitvijo na različno velike dele (Uskovnica, Praprotnica);
- planine, kjer se objekti nahajajo na večji zemljiški parceli ter območje planine ni razvidno oz. ni označeno kot samostojno zemljišče in je planina del večje zemljiške parcele (Laz, Dedno polje, Ovčarija, Krstenica, Viševnik, Velika planina, Mala planina, Gojska planina);
- planine, ki imajo označeno ožje območje planine, navadno kot enotno zemljiško parcelo, lahko tudi več zemljiških parcel (Vodični vrh, Pri jezeru, Blato).

Slike 53, 54, 55 in 56: Parcelna struktura na planinah Zajamniki (levo), Dedno polje (sredina levo), Pri jezeru (sredina desno) in Praprotnica (desno)

Figures 53, 54, 55 and 56: The plot layout on the plateaus Zajamniki (left), Dedno polje (middle left), Pri jezeru (middle right) and Praprotnica (right)

Planine s pravilno razdelitvijo zemljiških parcel na proge

Pravilna razdelitev na proge oz. trakove se glede na obravnavane planšarije pojavlja samo na planini Zajamniki. Ob pogledu na planino se nam sicer sprva dozdeva, da pastirski stanovi in drugi objekti ležijo linearno nanizani sredi pašniških površin, vendar nam kartografsko gradivo razkrije povsem drugačno stanje. Kot je razvidno že iz franciscejskega katastra, je območje zemljiško razdeljeno na dve enoti, ki ju lahko splošno označimo za zgornji – pašniški in spodnji – travniški del planine. Spodnji del planine je razdeljen na pravilne, podolgovate, ozke proge, ki potekajo v enem samem kosu, bolj ali manj vzporedno druga z drugo, pravokotno na teren oz. smer plastnic. Meje med parcelami so označene le s posameznimi mejnimi kamni, pri čemer pa je razmejitev v naravi jasno vidna, predvsem ob košnji, ko vsak lastnik kosi svoj del le do parcelne meje (Knific, 1987).

Zemljiška razdelitev v spodnjem delu planine se vse do danes bistveno ni spremenila. V franciscejskem katastru je bilo vrisanih 44 travnikov, v reambulančnem katastru 45, pri čemer je razlika zanemarljiva. Zgornji del, ki poteka nad objekti, je nepravilne oblike, večjih dimenzij. Spodnji in zgornji del planine se razlikujeta tudi glede na lastniško strukturo. Leta 1826 so bili travniki v spodnjem delu v lasti 39 kmetov iz Češnjice, medtem ko je bil zgornji del v posesti blejskega gospostva, servitutna pravica pa je pripadala prebivalcem Srednje vasi (Knific, 1987). Spremenila se je le namembnost območja, saj se je del zgornjega območja iz gozda spremenil v pašnik.

Planine z nepravilno razdelitvijo zemljiških parcel na različno velike delce

Bistvo razdelitve je v tem, da je zemljišče razdeljeno na velike dele, ti pa zopet na manjše dele in deleže. Razdelitve na delce naj bi bila po mnenju Melika ostalina antičnega gospodarstva, kjer se je zemlja obdelovala kolektivno (Ložar, 1944: 58). Razdelitev na delce ima glede sociološke strukture

gospodarstva na sebi svojstvo kolektivnega, brezosebnega sestava (Ložar, 1944: 59). Primer take razdelitve poznamo le na planinah Praprotnica in Uskovnica.

Planine na večjih zemljiških parcelah z neizrazito parcelno strukturo

Neizrazita parcelna struktura in zemljišča večjih površin, značilna predvsem za visokogorska območja, so v velikih meri odraz skupne rabe in lastnine, kar je lepo vidno tudi na primeru planin. Te se namreč pogosto, v našem primeru kar na 8 planinah, pojavljajo na večjih zemljiščih, nepravilnih oblik. V kolikor izpostavimo planine Dedno polje, Laz, Viševnik in Ovčarijo, se vse nahajajo na eni zemljiški parceli (parc. št. 1727/1, k.o. Studor), katere površina meri 12.451.534 m². Kljub temu da gospodarska izraba prostora vezana na planine ni bila razširjena na širše območje, je območje planine ostalo enovito in ni bilo podvrženo parcelaciji. Očitni skupni interes ni prevladal pred individualizacijo, kar je tudi ena od glavnih značilnosti planšarstva.

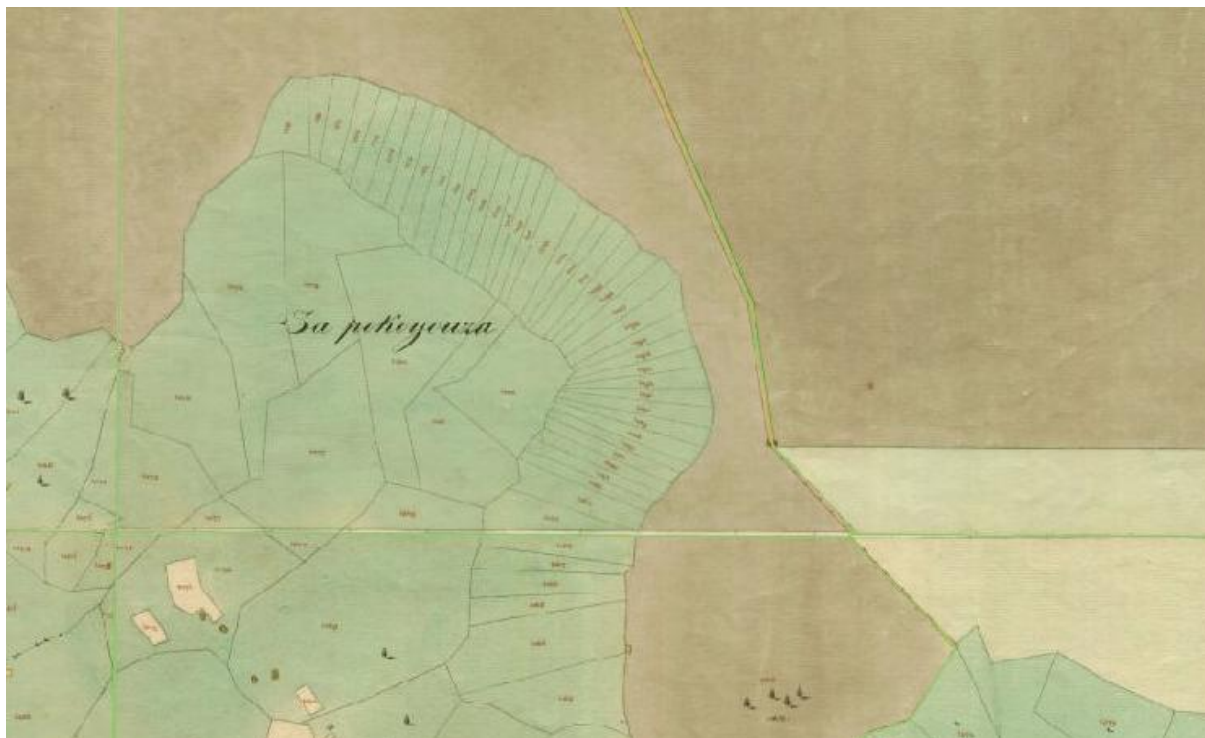
Planine, ki imajo označeno ožje območje, navadno kot enotno zemljiško parcelo

Poseben tip predstavljajo planine, ki se nahajajo na manjši zemljiški parceli, ki navadno predstavlja ožji prostor planine. Take primere zasledimo na planini Blato, Pri jezeru in Vodičnem vrhu. Zemljiška razdelitev sledi rabi prostora oz. območju paše. Kot lahko vidimo iz franciscejskega in reabulančnega katastra, je delitev nastala po letu 1826, z izjemo planine Blato, kjer je bilo območje planine kot samostojna zemljiška parcela evidentirano že v franciscejskem katastru iz leta 1826.

5.3.2 Značilnosti in posebnosti glede na kartografsko označevanje planin in pripadajočih objektov

S pregledom kartografskega gradiva smo v zvezi s prikazovanjem objektov na planšarijah ugotovili, da jih franciscejski kataster, z izjemo 4 analiziranih planin (Zajamniki, Zajavornik, Velika planina in Mala planina), navadno ni prikazoval, kar kaže na odsotnost evidentiranja stanov na planinah. Podatkovno praznino nam čez nekaj let zapolni prav reambulančni kataster, v katerem so objekti evidentirani na 14 planinah. Iz analiziranih mapnih kopij je razvidno število in razporeditev posameznih objektov.

Slika 57: Izsek iz franciscejskega katastra s prikazom planine Zajamniki (vir: MK)
Figure 57: A section from the Franciscan cadastre showing the Plateau Zajamniki (source: MK)

V franciscejskem katastru so objekti prikazani na Veliki planini, Mali planini in planini Zajavnorik. Izjemo in posebnost v prikazovanju objektov predstavlja planina Zajamniki, kjer je na franciscejskem katastru vrisan samo en objekt, medtem ko na reambulančnem katastru objekti niso vrisani. Odsotnost objektov na starejših mapnih kopijah na planini Zajamniki ugotavlja tudi Knific (1987: 102), ki se med drugim sprašuje o prezrtosti, spregledanosti objektov pri izdelavi katastrov. Glede na to, da je bilo leta 1879⁶⁴, ob popisu stavb v Bohinju, na planini Zajamniki naštetih 76 pašnih objektov (Novak, 1955; Knific, 1987), domnevamo, da objektov ob izdelavi reambulančnega katastra leta 1868 na planini ni bilo in so nastali šele kasneje. Vzroke za kasnejšo postavitev objektov je mogoče iskati tudi v nenehnih sporih v zvezi z lastništvom planine, ki so se končali prav leta 1868. Takrat je namreč planina po večletnih sporih prešla v last prebivalcev Češnjice, medtem ko je bil gozd v neposredni bližini last blejskega gospostva (Novak, 1955). Na franciscejskem katastru je presenetljivo označen samo en objekt nad travnikom parc. št. 1064, medtem ko tega objekta niti drugih objektov ni evidentiranih v reambulančnem katastru iz leta 1868. Zapis⁶⁵ imena planine Zajamniki in dajatve, ki so se plačevale od planine, se omenjajo v urbarju iz leta 1602, kar daje slutiti, da naj bi objekti v tem obdobju obstajali, česar pa ni mogoče potrditi na podlagi mapnih kopij.

⁶⁴ Po podatkih iz leta 1879 so imeli iz češenske srenje na Zajamnikih stan hiše s številkami 3, 11-19, 28, 29, skupaj s 36, 31, 32, 34-38, 40, 42, 47, 48, 51, 52, 56, 59, 60, 63, 66, 68, 69, 70, 79, 81. Hleve so imele še posebej ali brez stana hiše s številkami 11-20, 26, 29, 31, 32, 34-38, 40, 42, 47, 48, 51 (2), 52, 56 (2), 59, 60, 63, 65, 66, 68 (2), 69, 70, 72, 75, 79 in 80 (Novak, 1955: 301).

⁶⁵ V urbarjih se pojavlja različen zapis planine Zajamniki. V letu 1602 je zapisana kot »Seiaunickhy«, v letu 1615 in 1632 kot »Scheaunitze« (Ceklin, 1987: 49).

V prikazovanju objektov na planinah izstopata Velika in Mala planina. V franciscejskem katastru iz leta 1826 je namreč na Veliki planini vrisanih 63 zgradb, pri čemer so zgradbe združene v posamezne skupine oz. različno velika območja. Okoli zgradb zarisano površino bi lahko razumeli tudi kot ožji, pripadajoči del posamezni skupini objektov. Skupno imamo 5 skupin, ki si sledijo od južne proti severni strani na naslednji način: skrajno južno večja skupina po 31 zgradb z oznako 64, sledita 2 zgradbi z oznako 65 ter 2 zgradbi z oznako 66, nekoliko večja skupina s 17 zgradbami in oznako 67, ter 11 zgradb z oznako 68. Kaj posamezne oznake pomenijo, ni zapisano v katastru, tudi v drugih virih nismo zasledili ugotovitev glede navedenih števil. Edina povezava, ki smo jo našli, je navedba števila udeležencev na Veliki planini. Čerček (1944) namreč navaja, da je število udeležencev na Veliki planini 68⁶⁶, ti so večinoma iz občine Bistričica, današnje občine Kamnik in Cerklje na Gorenjskem.

Slika 58: Izsek iz franciscejskega katastra s prikazom Velike planine (vir: MK)

Figure 58: A section from the Franciscan cadastre showing the plateau Velika planina (source: MK)

Na Mali planini je označenih 13 manjših skupin s skupno 36 objekti. Skupno število gruč na obeh planinah je bilo 18, v povezavi s čimer postavlja Cevc (1993) domnevo, da so bile v posamezni gruči zbrane kočje kmetov iz iste vaške skupnosti, saj je bilo prav 18 nekoč tudi vaških sosesk.

Na podlagi skic franciscejskega katastra je Kopač (2006) ugotovil, da so na območju Velike planine nekdanje pasli domačini iz vasi zahodno od reke Kamniške Bistrice, na območju Male planine pa tisti, ki so bili doma vzhodno od reke.

⁶⁶ Udeleženci so večinoma iz občine Bistričica: Praprotno 8, Bistričica, 4, Stranje 10, Klemenčevo 4, Kregarjevo 4, Gradišče 2, Praprotno za Kalom 11, Sidraž 5, Sv. Lenart 4, Košiče 3, Stolnik 1, Lanišče 3, Zagorica 2 in Okroglo 6. Svoj delež na planini ima tudi Slovensko planinsko društvo, ki je kupilo pašno pravico od notarja Schmidingerja (Čerček, 1944: 54).

Slika 59: Izsek iz franciscejskega katastra s prikazom Male planine (vir: MK)

Figure 59: A section from the Franciscan cadastre showing the plateau Mala planina (source: MK)

Objekti so glede na analizirane planine večinoma vrisani šele v reambulančnem katastru, kar je presenetljivo, saj je planšarstvo v 19. stoletju predstavljalo pomembno gospodarsko panogo. V povezavi z označitvijo planin se na franciscejskem katastru pojavljajo zapisi, kot so Alpe Kerstenitza (planina Krstenica) s parc. št. 1741 in oznako G.W. – Gemeinde Weiden (skupna zemljišča), Alpe Tostza (planina Tosc) s parc. št. 1740 in prav tako oznako G.W. Na območju Triglavskih jezer smo na franciscejskem katastru zasledili tudi napis Alpenhüte.

Podatki, ki smo jih pridobili na podlagi pisnih virov in kartografskega gradiva, izkazujejo določeno stopnjo socialnega povezovanja. Izražena je težnja po oblikovanju bivalnih skupin v planšarskih naseljih v povezavi s poznanstvi in odnosi med ljudmi v stalno naseljenih vaseh.

Planina Javornik je ena izmed redkih, katere območje in objekti so označeni že na franciscejskemu katastru. Opazimo lahko spremembo v številu in razporeditvi objektov. Razporeditev objektov, ki jo prikazujeta katastra iz leta 1826 in 1868, je namreč veliko bolj pravilna kot današnja, saj so objekti praviloma postavljeni v enakomernih medsebojnih odmikih.

Na planini Krstenica je na reambulančnem katastru označenih 12 objektov. Njihovo število, razen razporeditve, se do danes ni bistveno spremenilo, saj je bilo ob našem obisku planine leta 2014 na planini 14 objektov.

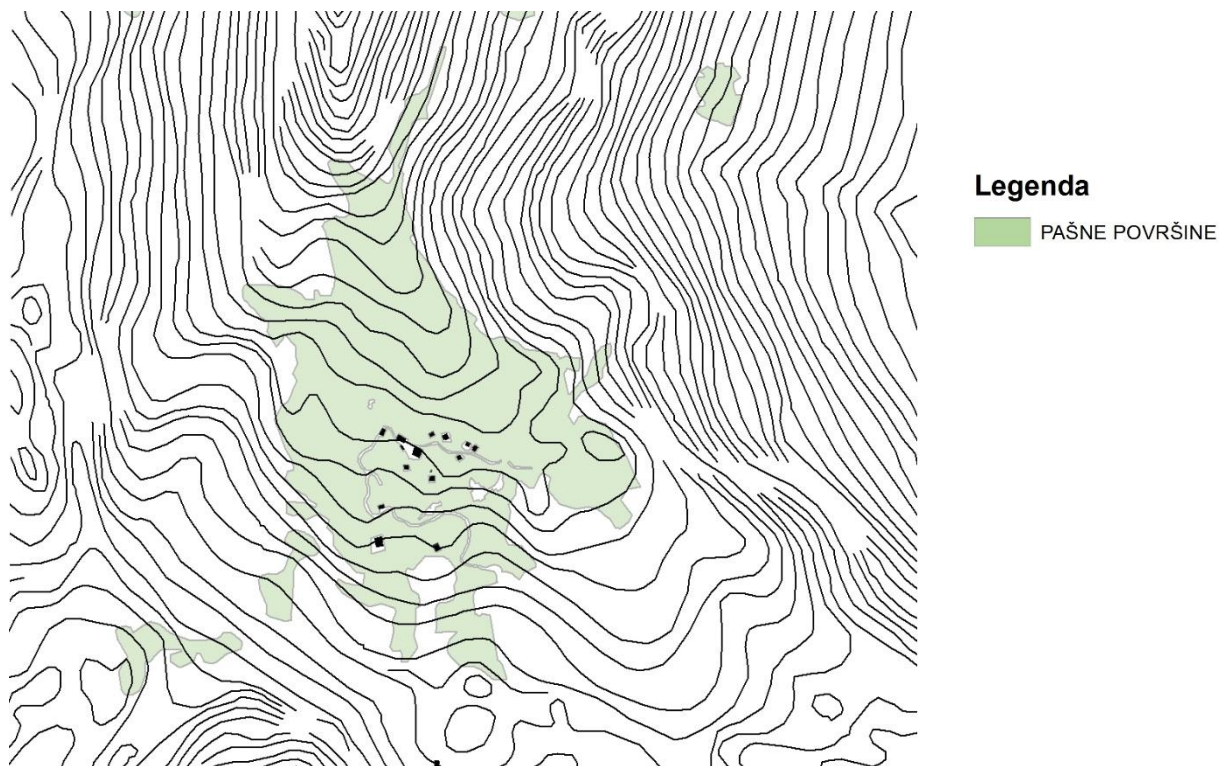
5.4 Analiza naravnih značilnosti prostora in grajene strukture

Pomemben vir podatkov za analiziranje planšarskih naselij so predstavljali digitalni ortofoto posnetki (DOF). Z njihovo pomočjo smo dopolnili podatke, ki smo jih pridobili ob terenskem ogledu in pregledu pisnih virov, saj so nam omogočali podrobnejši vpogled v naravne značilnosti prostora, predvsem v strukturo in rabo tal. Prav tako so posamezne razporeditve zgradb razvidne šele iz tlorisnih načrtov, katerih pomemben vir so tudi DOF.

Slika 60: Vzorčni primer digitalnega ortofoto posnetka (DOF) Krstenice (merilo 1 : 10 000) (vir: GURS)
Figure 60: An example of digital orthophoto of Krstenica (scale 1 : 10 000) (source: GURS)

V nadaljevanju smo se osredotočili na konfiguracijo terena in izrabo tal za namen paše, kot tudi na lego zgradb v odnosu do pašnih površin. Iz podatkov o rabi tal smo izločili pašniške oz. travniške površine, ki smo jih kombinirali s temeljnim topografskim načrtom (TTN). Zanimala so nas razmerja med grajenimi strukturami in naravnimi prvinami ter lega samega naselja glede na reliefne značilnosti. Osredotočili smo se tudi na odnos med gozdom, pašnimi površinami in naseljem. Smatrali smo, da je za razumevanje zgradbe posameznega naselja predhodna seznanitev s splošnimi značilnostmi, lastnostmi in zakonitostmi, ki vladajo na določenem območju, nujno potrebna.

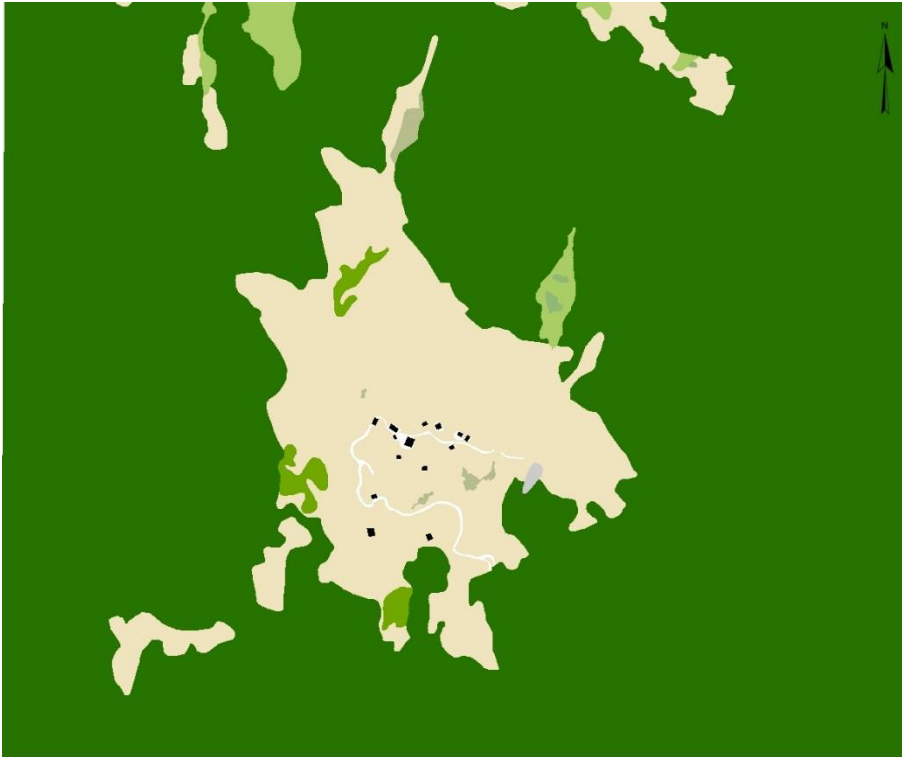

Slika 61: Vzorčni primer reliefa in pašnih površin na Krstenici (merilo 1 : 10 000) (vir: GURS)
Figure 61: An example of the relief and pastures on Krstenica (scale 1 : 10 000) (source: GURS)

Slika 62: Shematski prikaz rabe tal na Krstenici (merilo 1 : 10 000) (vir: GURS, MKGP)
Figure 62: A scheme of land use on Krstenica (scale 1 : 10 000) (source: GURS, MKGP)

Slika 63: Raba tal na primeru Krstenica (merilo 1 : 10 000) (vir:MKGP)

Figure 63: Land use on the example of Krstenica (scale 1 : 10 000) (source: MKGP)

»Ta stran je namenoma prazna«

I. NIVO ANALIZE, Planina Blato

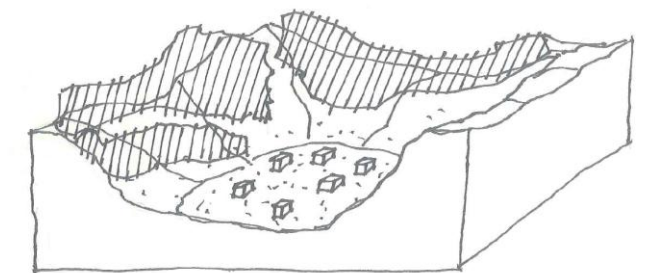
Slike 64, 65 in 66: Pl. Blato s postavitvijo stanov v osrednjem delu pašniških površin (levo), pogled proti severnemu delu planine (v sredini), paša živine na planini (desno)
Figures 64, 65 and 66: Herdsman's cottages in the middle of pastures on the Blato Plateau (left), a view towards the northern part of the plateau (middle), cattle grazing on the plateau (right)

Ugodna lega planine Blato na višini 1088 m, severno nad Bohinjskim jezerom, v veliki kraški kotanji, prekriti z morenami in večjo travnato ploskvijo, nudi s sočno travo ugodno pašo.

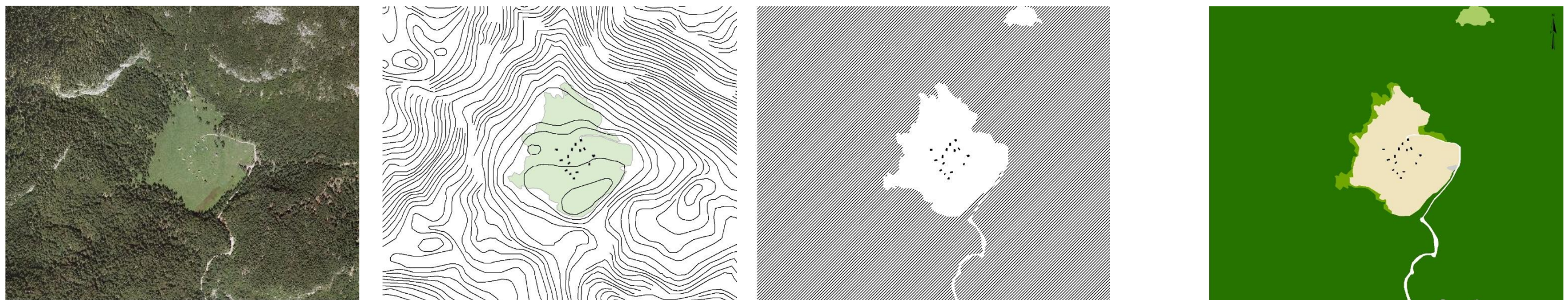
Planina je delno močvirnata, predvsem v spodnjem, južnem delu, od tu tudi ime planine. Lega planine je zaprta, saj s planine ni razgleda na okoliške vrhove. Planino omejujejo strma skalnata pobočja, delno porasla z gostim iglastim gozdom. Pašne površine so jasno vidne, izrazit je tudi gozdni rob, ki povečuje krajinsko pestrost.

Slike 67, 68 in 69: Pl. Blato na franciscejskem katastru iz l. 1826 (levo), na reambulančnem katastru iz l. 1868 (v sredini) in na DKN iz l. 2015 (desno) (vir: ARS, GURS)
Figures 67, 68 and 69: The Blato Plateau in the Franciscan cadastre from 1826 (left), in the revised cadastre (reambulačni kataster) from 1868 (middle) and on the digital cadastral map from 2015 (right)

LEGA STANOV V OSREDNJEM DELU PLANINE

Slike 70, 71 in 72: Digitalni ortofoto pl. Blato (levo), lega naselja glede na teren in pašne površine (levo v sredini), shematski prikaz rabe tal (v sredini desno) in raba tal (desno) (vir: GURS, MKGP)
Figures 70, 71 and 72: Digital orthophoto of the Blato Plateau (left), the settlement layout regarding the terrain and pastures (middle left), the scheme of land use (middle right) and land use (right) (source: GURS, MKGP)

»Ta stran je namenoma prazna«

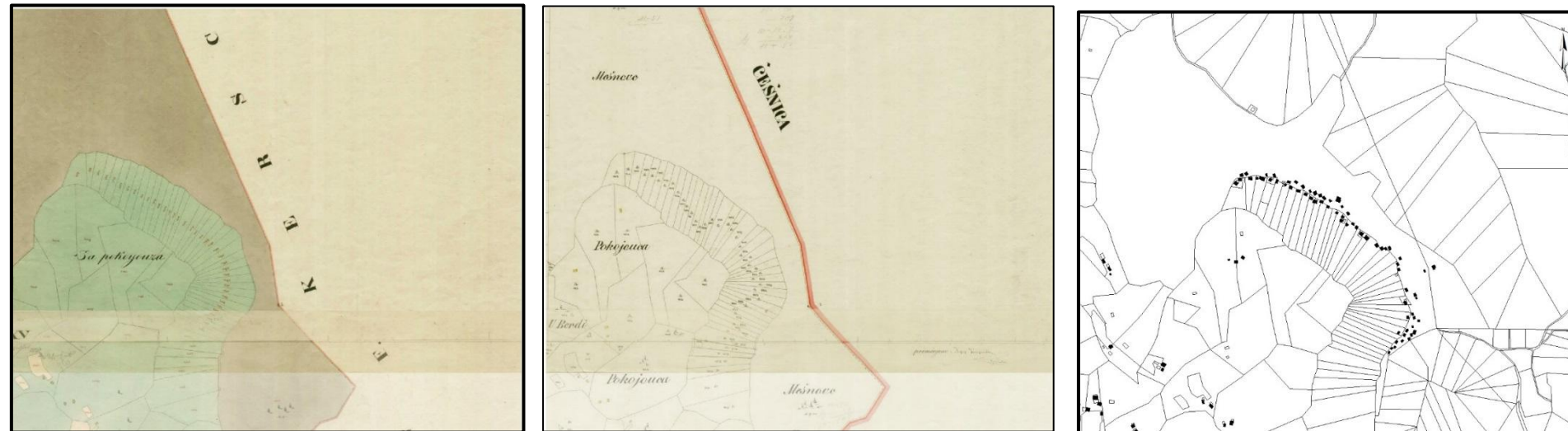
I. NIVO ANALIZE, Planina Zajamniki

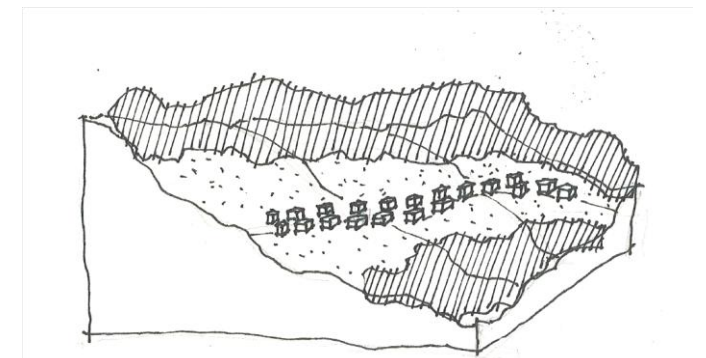
Slike 73, 74 in 75: Pravilna razporeditev zgradb na Zajamnikih (levo), sirarna v zgornjem – skupnem delu (v sredini), kmetijski in bivalni objekti (desno)
Figures 73, 74 and 75: The correct layout of buildings on the Zajamniki Plateau (left), cheese dairy in the upper – common part (middle), agricultural premises and living quarters (right)

Planina se nahaja na nadmorski višini 1259 m, na jugozahodnem robu Pokljuke ob vznožju jugovzhodnega dela Triglavskega pogorja, severno nad Bohinjsko Češnjico in Srednjo vasjo v Bohinju. Ima ugodno lego na prisojnem, položnem pobočju morenske terase, na območju izkrčenega gozda.

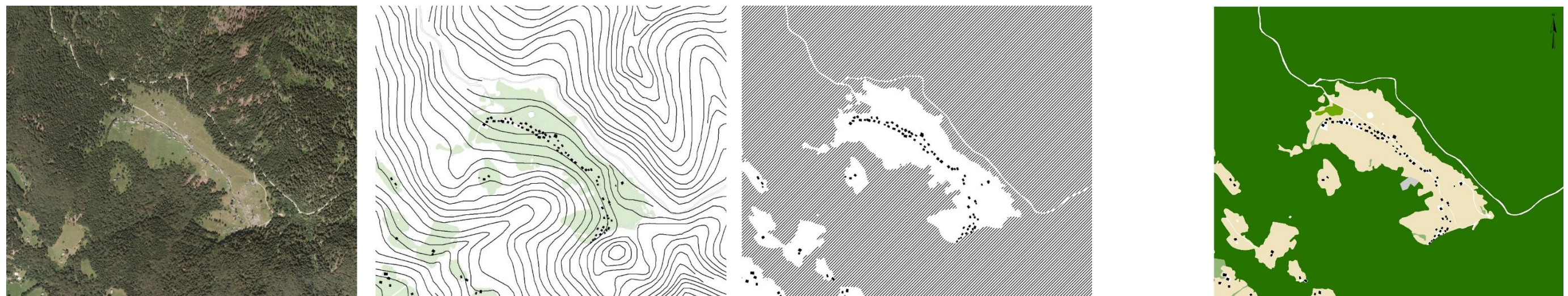
Planinsko naselje v obliki »razpotegnjene vasi« z nizom stanov, hlevov in staj ustvarja edinstveno kulturno krajino, kjer je jasno vidna razmejitev med pašnimi površinami, nizom stavb in gozdnim robom, ki uokvirja celotno naselje.

Slike 76, 77 in 78: Pl. Zajamniki na franciscejskem katastru iz l. 1826 (levo), na reambulančnem katastru iz l. 1868 (v sredini) in na DKN iz l. 2015 (desno) (vir: ARS, GURS)
Figures 76, 77 and 78: The Zajamniki Plateau in the Franciscan cadastre from 1826 (left), in the revised cadastre (reambulančni kataster) from 1868 (middle) and on the digital cadastral map from 2015 (right)

LEGA STANOV OB DOSTOPNI POTI

Slike 79, 80, 81 in 82: Digitalni ortofoto pl. Zajamniki (levo), lega naselja glede na teren in pašne površine (levo v sredini), shemski prikaz rabe tal (v sredini desno) in raba tal (desno) (vir: GURS, MKGP)
Figures 79, 80, 81 and 82: Digital orthophoto of the Zajamniki Plateau (left), the settlement layout regarding the terrain and pastures (middle left), the scheme of land use (middle right) and land use (right) (source: GURS, MKGP)

»Ta stran je namenoma prazna«

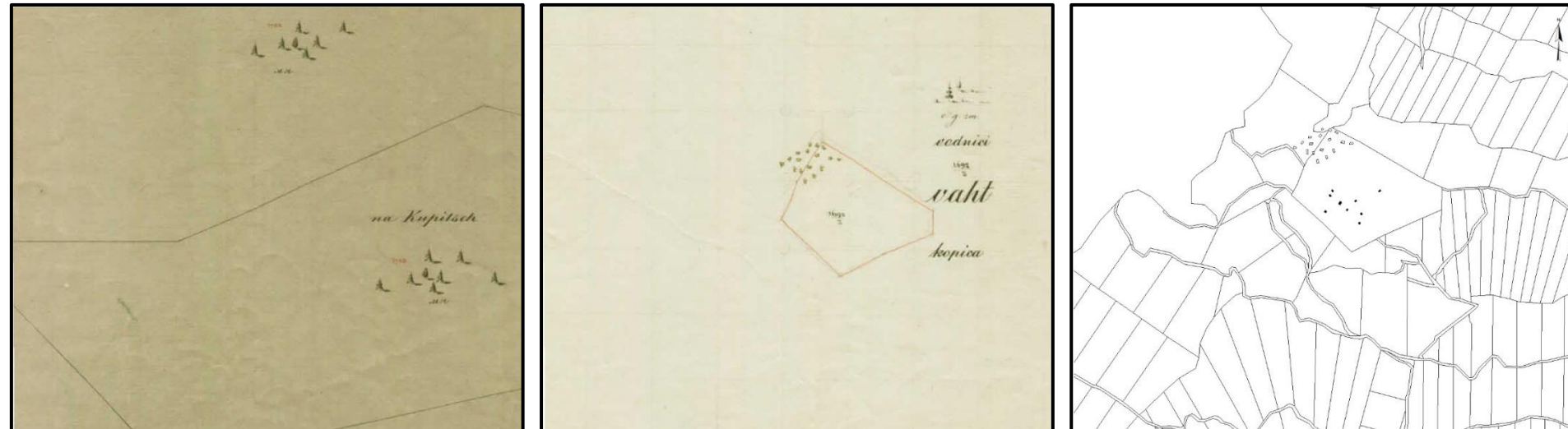
I. NIVO ANALIZE, Planina Vodični vrh

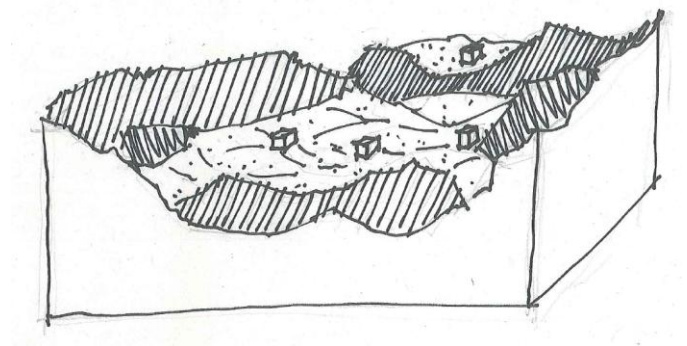
Slike 83, 84 in 85: Pl. Vodični vrh v gozdu z razporeditvijo stanov ob gozdnem robu (levo), uporaba lesa za gradnjo stanov (v sredini), stan na kolih (desno)
Figures 83, 84 and 85: The layout of cottages along the forest edge on the plateau Vodični vrh (left), the use of wood for building the cottages (middle), a cottage on stakes (right)

Planina Vodični vrh leži med planino Vogar in planino Pri jezeru, severno nad Bohinjskim jezerom, ter južno pod planino Blato, na 1486 m.

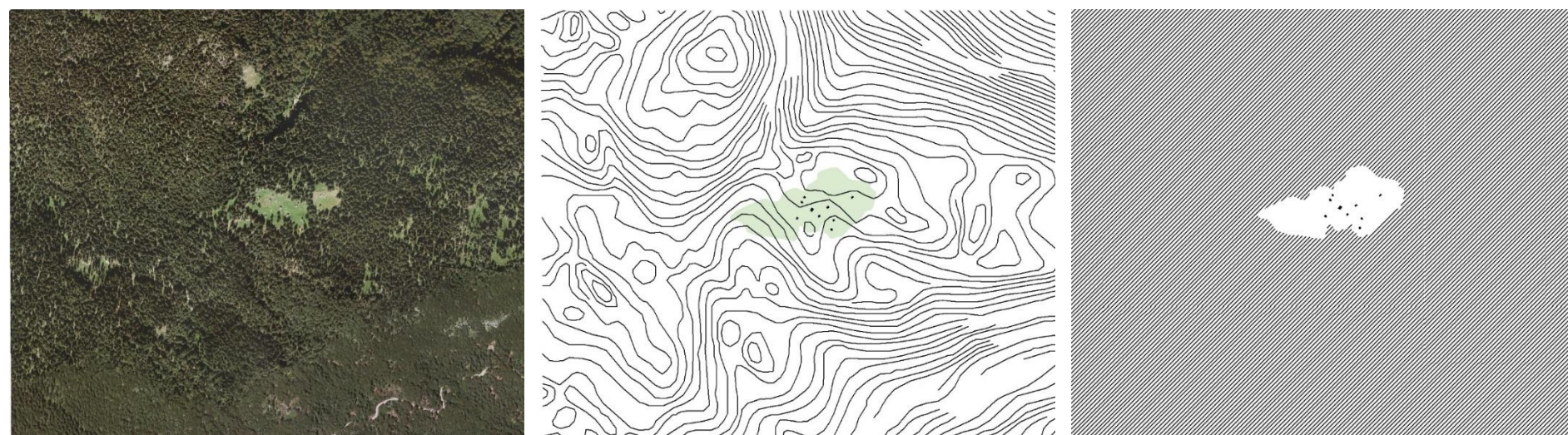
Planina sodi med manj znane in obiskane bohinjske planine. Pot do planine je strma in nepregledna, saj poteka ves čas skozi gozd. Sredi strnjene gozda nas preseneti manjše plano, travnato območje z lesenimi pastirskimi kočami in kamnito sirarno. Planina deluje zaprto, saj zaradi obdajajočega gozda ni razgledov na širše območje. Na razgibanem terenu pašne površine deloma prehajajo v gozd in niso jasno določljive.

Slike 86, 87 in 88: Pl. Vodični vrh na franciscejskem katastru iz l. 1826 (levo), na reambulančnem katastru iz l. 1868 (v sredini) in na DKN iz l. 2015 (desno) (vir: ARS, GURS)
Figures 86, 87 and 88: The Vodični vrh Plateau in the Franciscan cadastre from 1826 (left), in the revised cadastre (reambulančni kataster) from 1868 (middle) and on the digital cadastral map from 2015 (right)

LEGA STANOV OB GOZDEM ROBU

Slike 89, 90, 91 in 92: Digitalni ortofoto pl. Vodični vrh (levo), lega naselja glede na teren in pašne površine (levo v sredini), shematski prikaz rabe tal (v sredini desno) in raba tal (desno) (vir: GURS, MKGP)
Figures 89, 90, 91 and 92: Digital orthophoto of the Blato Plateau (left), the settlement layout regarding the terrain and pastures (middle left), the scheme of land use (middle right) and land use (right) (source: GURS, MKGP)

»Ta stran je namenoma prazna«

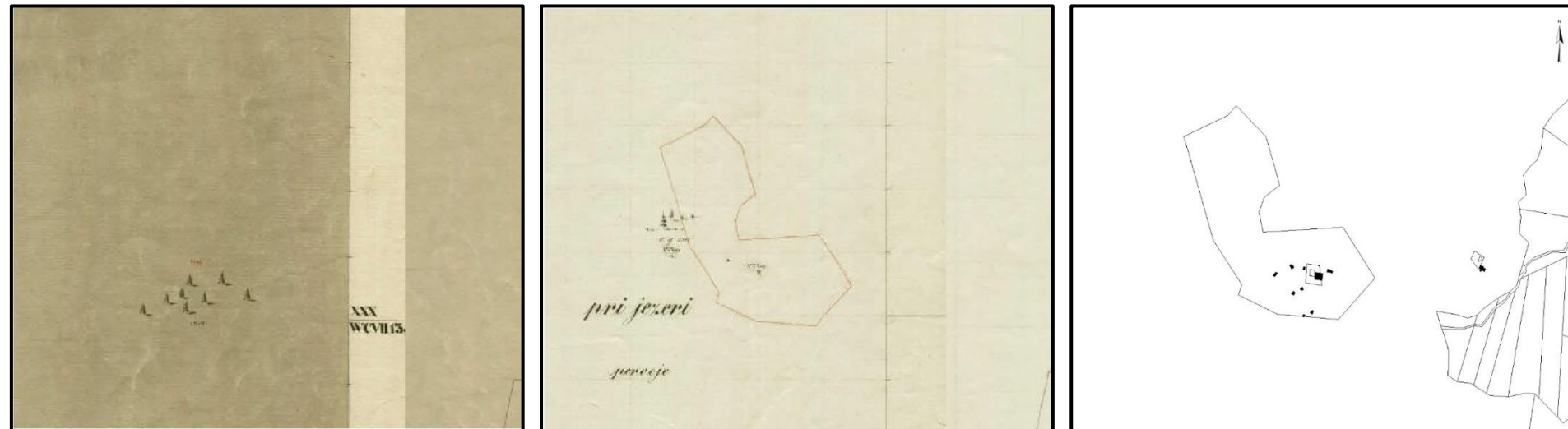
I. NIVO ANALIZE, Planina Pri jezeru

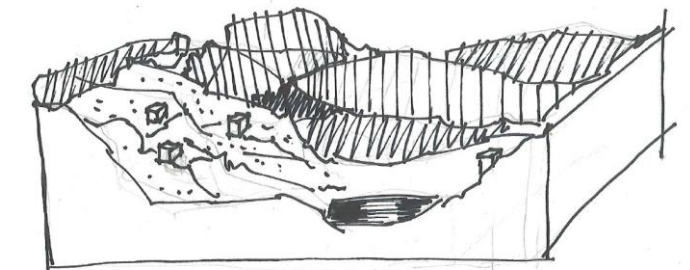
Slike 93, 94 in 95: Pogled na jezero (levo), postavitev stanov na razgibanem terenu (v sredini), postavitev stanov ob gozdni rob (desno)
Figures 93, 94 and 95: The view of a lake (left), the layout of herdsman's cottages on a rugged terrain (middle), the layout of cottages along the forest edge (right)

Planina Pri jezeru na 1450 m leži ob majhnem jezeru, obdanem z obilno morensko nasipino, ki se zdi, kot da jo je naložil ledenik, prihajajoč od Laza (Melik, 1950: 213). Leži v veliki kraški kotanji, severozahodno nad Bohinjskim jezerom.

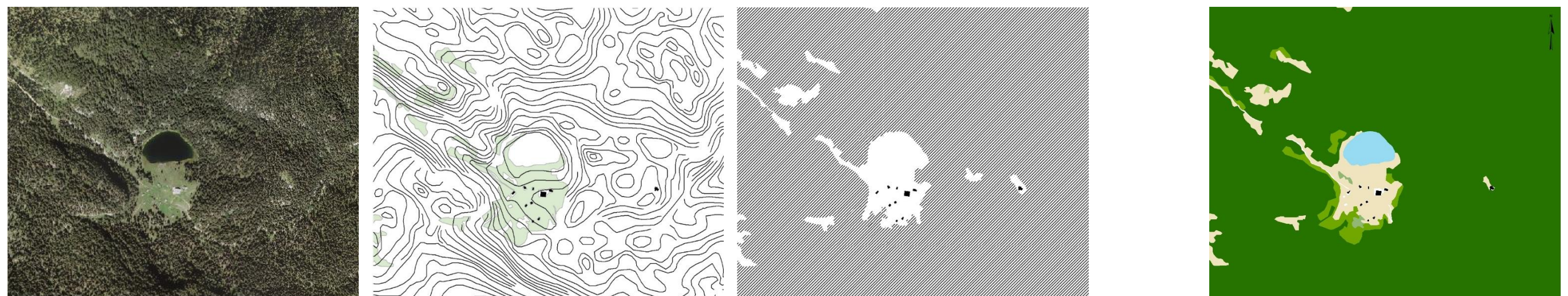
Zaradi izdatnega in trajnega vodnega vira so imeli na planini pravico do napajališča tudi upravičenci drugih planin, npr. pašni upravičenci planine Dedno polje. Planina je edina med analiziranimi planinami, ki se nahaja ob jezeru, kar daje planini dodatno vrednost.

Slike 96, 97 in 98: Pl. Pri jezeru na franciscejskem katastru iz l. 1826 (levo), na reambulančnem katastru iz l. 1868 (v sredini) in na DKN iz l. 2015 (desno) (vir: ARS, GURS)
Figures 96, 97 and 98: The Pri jezeru Plateau in the Franciscan cadastre from 1826 (left), in the revised cadastre (reambulančni kataster) from 1868 (middle) and on the digital cadastral map from 2015 (right)

POSEBNOST PLANINE Z JEZEROM

Slike 99, 100, 101 in 102: Digitalni ortofoto pl. Pri jezeru (levo), lega naselja glede na teren in pašne površine (levo v sredini), shematski prikaz rabe tal (v sredini desno) in raba tal (desno) (vir: GURS, MKGP)
Figures 99, 100, 101 and 102: Digital orthophoto of the Pri jezeru Plateau (left), the settlement layout regarding the terrain and pastures (middle left), the scheme of land use (middle right) and land use (right) (source: GURS, MKGP)

»Ta stran je namenoma prazna«

I. NIVO ANALIZE, Planina Ovčarija

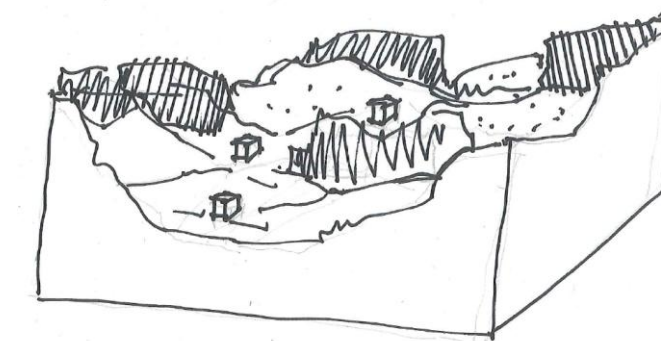
Slike 103, 104 in 105: Skalovit teren na pl. Ovčarija (levo), samostojno stoječ stan (v sredini), odprta lega planine (desno)
Figure 103, 104 and 105: A rocky terrain on the Ovčarija plateau (left), an individually standing herdsman's cottage (middle), the open layout of the plateau (right)

Lega na zakraseli, brezvodni planoti na višini 1709 m daje planini svojevrsten značaj. Kljub skalnatemu površju planine, redkem iglastem gozdu in veliki oddaljenosti od stalnih naselij so območje izkoriščali za pašne namene, kar kaže na težke življenjske razmere katerim so se morali prilagajati v preteklosti, da bi preživel.

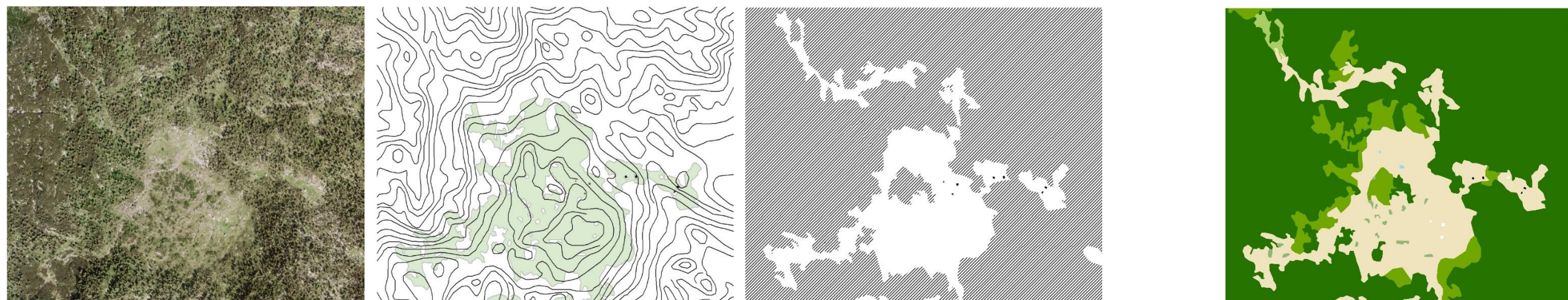
Planina ima sončno, delno odprto in razgledno lego na širše območje. Ima tudi bogat vodni vir, ki pozitivno vpliva na delovanje planine.

Slike 106, 107 in 108: Pl. Ovčarija na franciscejskem katastru iz l. 1826 (levo), na reambulančnem katastru iz l. 1868 (v sredini) in na DKN iz l. 2015 (desno) (vir: ARS, GURS)
Figures 106, 107 and 108: The Ovčarija Plateau in the Franciscan cadastre from 1826 (left), in the revised cadastre (reambulančni kataster) from 1868 (middle) and on the digital cadastral map from 2015 (right)

ODPRTA LEGA PLANINE

Slike 109, 110, 111 in 112: Digitalni ortofoto pl. Ovčarija (levo), lega naselja glede na teren in pašne površine (levo v sredini), shematski prikaz rabe tal (v sredini desno) in raba tal (desno) (vir: GURS, MKGP)
Figures 109, 110, 111 and 112: Digital orthophoto of the Ovčarija Plateau (left), the settlement layout regarding the terrain and pastures (middle left), the scheme of land use (middle right) and land use (right) (source: GURS, MKGP)

»Ta stran je namenoma prazna«

I. NIVO ANALIZE, Planina Krstenica

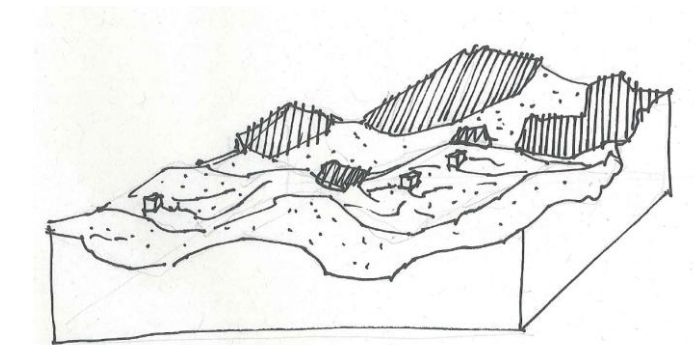

Slike 113, 114 in 115: Dostop na pl. Krstenica (levo), postavitev stanov na razgibanem in planem terenu (v sredini), pogled na bohinjske gore (desno)
Figures 113, 114 and 115: Access to the Krstenica Plateau (left), the layout of herdsman's cottages (middle) on a rugged and flat terrain, the view of Bohinje mountains (right)

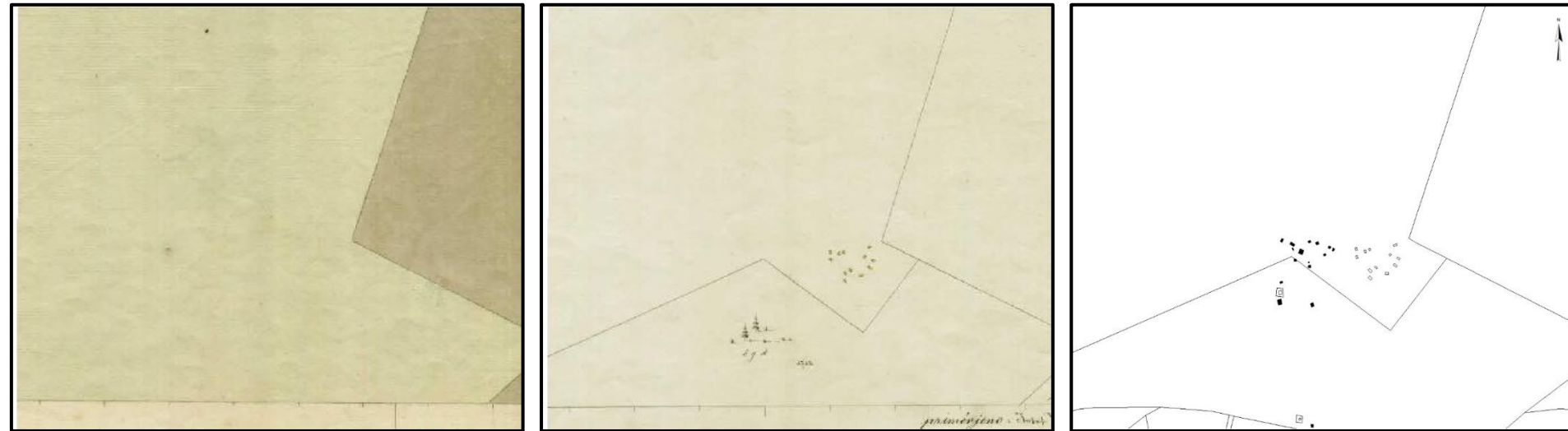
Zaradi sončne in razgledne lege predstavlja Krstenica eno izmed lepših Bohinjskih planin. Leži severno nad Bohinjskim jezerom in planino Blato, ter južno pod hribom Mali stog na višini 1670 m.

Z značilno odprto lego na planoti, s pogledi na okoliške gore, izstopa med obravnavanimi planinami.

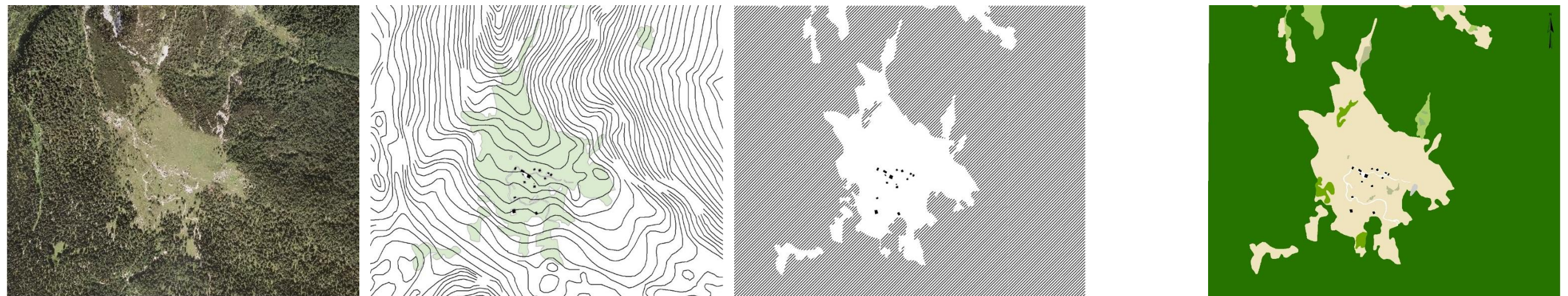
Planina se nahaja na razgibanem planotastem terenu, kjer se izmenjujejo sklenjene travniške površine s kamnitim površjem in posameznimi manjšimi skupinami dreves.

STANOVI V NEIZRAZITI GRUČI

Slike 116, 117 in 118: Pl. Krstenica na franciscejskem katastru iz l. 1826 (levo), na reambulančnem katastru iz l. 1868 (v sredini) in na DKN iz l. 2015 (desno) (vir: ARS, GURS)
Figures 116, 117 and 118: The Krstenica Plateau in the Franciscan cadastre from 1826 (left), in the revised cadastre (reambulančni kataster) from 1868 (middle) and on the digital cadastral map from 2015 (right)

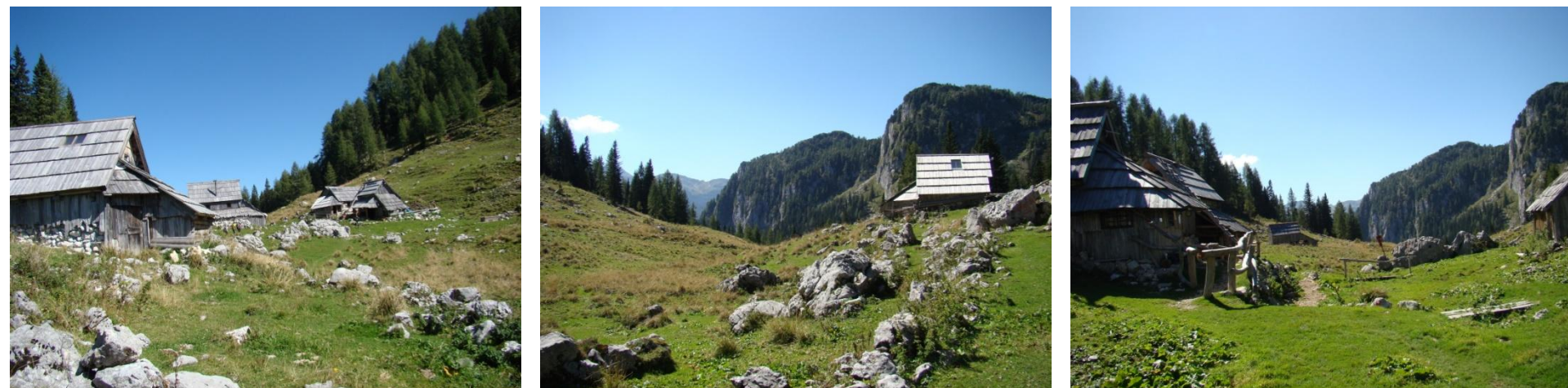
Slike 119, 120, 121 in 122: Digitalni ortofoto pl. Krstenica (levo), lega naselja glede na teren in pašne površine (levo v sredini), shemski prikaz rabe tal (v sredini desno) in raba tal (desno) (vir: GURS, MKGP)
Figures 119, 120, 121 and 122: Digital orthophoto of the Krstenica Plateau (left), the settlement layout regarding the terrain and pastures (middle left), the scheme of land use (middle right) and land use (right) (source: GURS, MKGP)

»Ta stran je namenoma prazna«

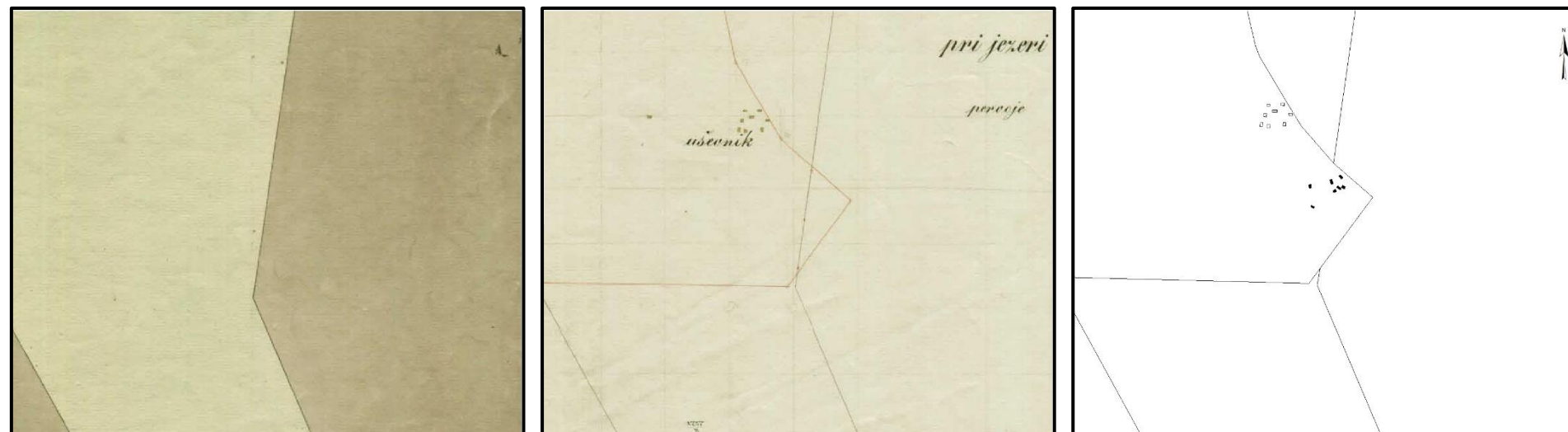
I. NIVO ANALIZE, Planina Viševnik

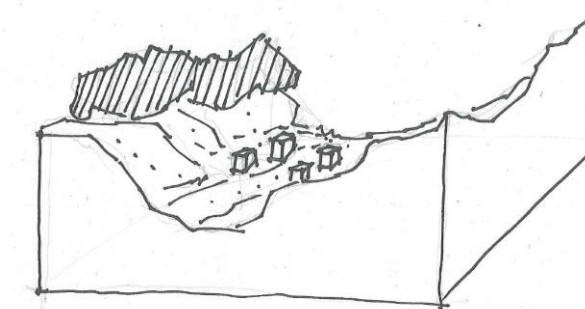
Slike 123, 124 in 125: Postavitev stanov v gruči na pl. Viševnik (desno), odprta lega planine (v sredini), zelene pašne površini v neposredni bližini stanov (desno)
Figures 123, 124 and 125: A clustered settlement on the Viševnik Plateau (left), the open layout of the plateau (middle), pastures in a close proximity of shepherd's cottages (right)

Planina Viševnik leži na višini 1620 m na travnatem prevalu med Strmo Grivo (1757 m) in Pršivcem (1761 m) in predstavlja eno izmed višjih planin, ki smo jo uvrstili med analizirane planine.

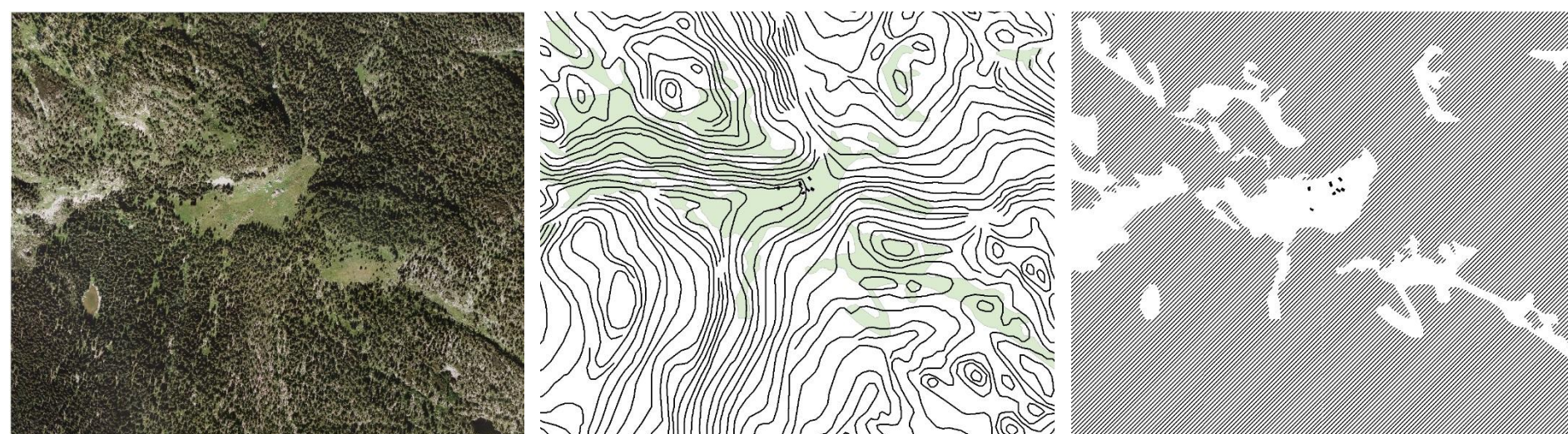
Ima izdaten vodni vir, kar se odraža tudi na zelenih pašnih površinah. Za planino je značilna odprta in sončna lega z izjemnimi razgledi na Ograde in druge fužinske vrhove.

Slike 126, 127 in 128: Pl. Viševnik na franciscejskem katastru iz l. 1826 (levo), na reambulančnem katastru iz l. 1868 (v sredini) in na DKN iz l. 2015 (desno) (vir: ARS, GURS)
Figures 126, 127 and 128: The Viševnik Plateau in the Franciscan cadastre from 1826 (left), in the revised cadastre (reambulančni kataster) from 1868 (middle) and on the digital cadastral map from 2015 (right)

POSTAVITEV STANOV V GRUČI

Slike 129, 130, 131 in 132: Digitalni ortofoto pl. Viševnik (levo), lega naselja glede na teren in pašne površine (levo v sredini), shematski prikaz rabe tal (v sredini desno) in raba tal (desno) (vir: GURS, MKGP)
Figures 129, 130, 131 and 132: Digital orthophoto of the Viševnik Plateau (left), the settlement layout regarding the terrain and pastures (middle left), the scheme of land use (middle right) and land use (right) (source: GURS, MKGP)

»Ta stran je namenoma prazna«

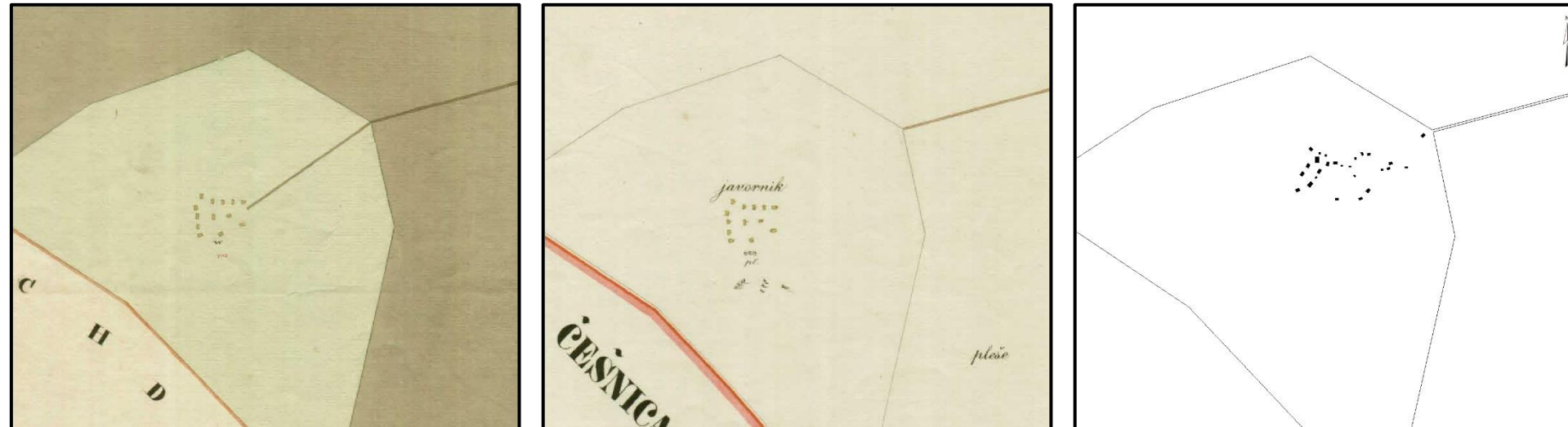
I. NIVO ANALIZE, Planina Javornik

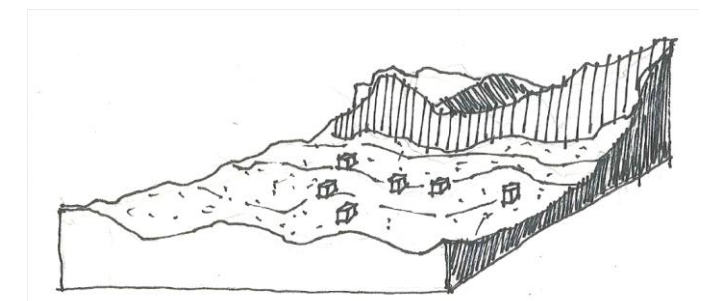
Slike 133, 134 in 135: Pl. Javornik na položnem terenu (levo), postavitev stanov in hudrtov v gruči (v sredini), poseben tip zgradbe (desno)
Figures 133, 134 and 135: The Javornik Plateau on a flat ground (left), a clustered settlement of cottages and hudrts (for explanation see picture __)

Planina Javornik leži na dokaj ravnem planotastem terenu, v zelo plitvi suhi dolini, prekriti z morenami, na nadmorski višini 1287 m, severovzhodno od Rudnega polja v osrčju poključskih gozdov.

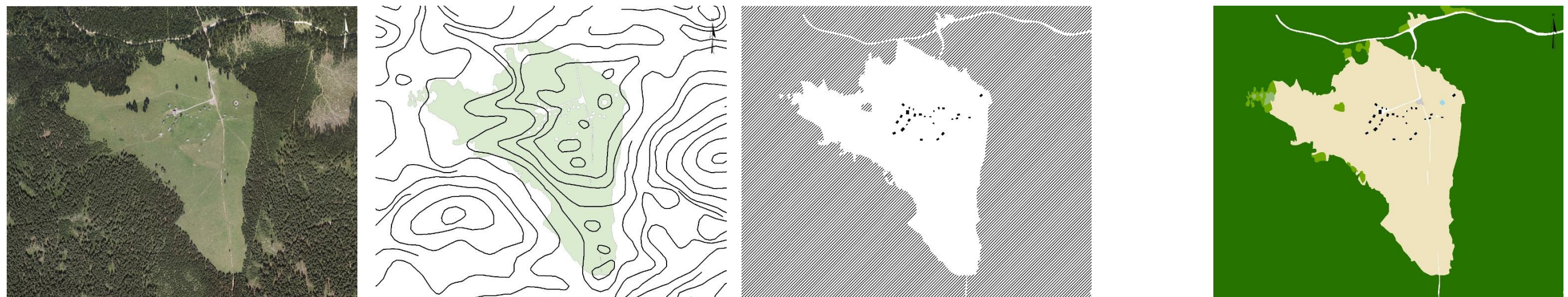
V hribovitem okolju nekoliko preseneča večja plana, dokaj ravna površina, obdana s strnjnim smrekovim gozdom in hribovitim zaledjem, kar predstavlja med analiziranimi planinami izjemo, saj se ostale planine, z izjeme planine Blato, pojavljajo na bolj ali manj razgibanem terenu. S planine so lepi pogledi na okoliške vrhove, na Viševnik, Mali Draški vrh ter druge.

Slike 136, 137 in 138: Pl. Javornik na franciscejskem katastru iz l. 1826 (levo), na reambulančnem katastru iz l. 1868 (v sredini) in na DKN iz l. 2015 (desno) (vir: ARS, GURS)
Figures 136, 137 and 138: The Javornik Plateau in the Franciscan cadastre from 1826 (left), in the revised cadastre (reambulančni kataster) from 1868 (middle) and on the digital cadastral map from 2015 (right)

RAHLO VALOVIT TEREN

Slike 139, 140, 141 in 142: Digitalni ortofoto pl. Javornik (levo), lega naselja glede na teren in pašne površine (levo v sredini), shematski prikaz rabe tal (v sredini desno) in raba tal (desno) (vir: GURS, MKGP)
Figures 139, 140, 141 and 142: Digital orthophoto of the Javornik Plateau (left), the settlement layout regarding the terrain and pastures (middle left), the scheme of land use (middle right) and land use (right) (source: GURS, MKGP)

»Ta stran je namenoma prazna«

I. NIVO ANALIZE, Planina Laz

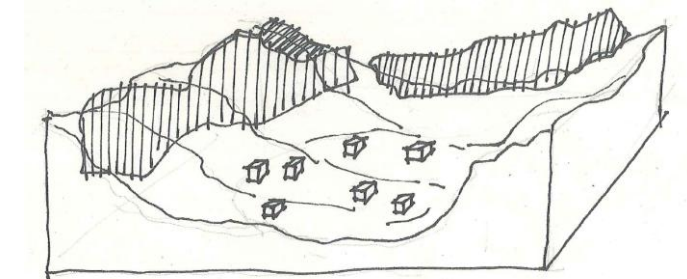

Slike 143, 144 in 145: Postavitev stanov v krožni zasnovi na pl. Laz (levo), pogled proti JZ delu planine (v sredini), mozaik pašnih površin, gozda in goratega sveta (desno)
Figures 143, 144 and 145: A circular settlement on the Laz Plateau (left), a view towards the south-western part of the plateau (middle), a mosaic of pastures, forest and mountains (right)

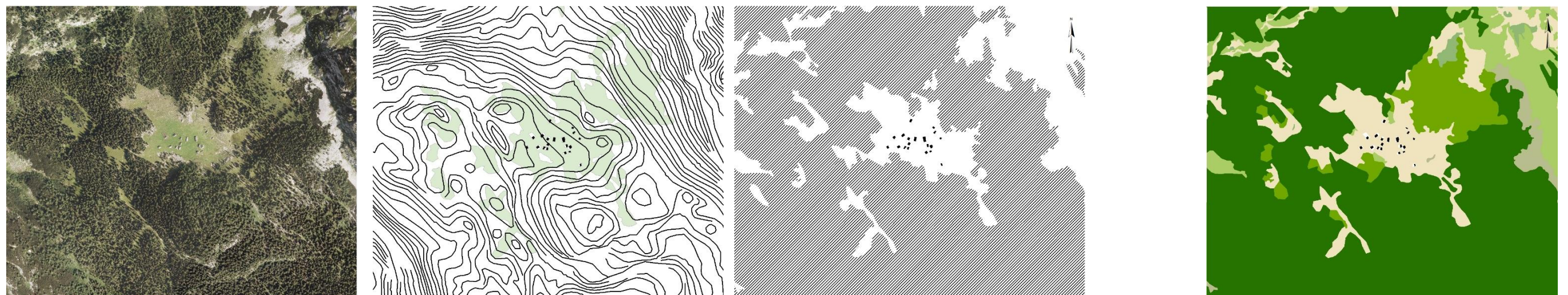
Planina Laz leži visoko severozahodno nad Bohinjskim jezerom na višini 1558 m, severno nad planino Pri jezeru, ter severovzhodno nad planino Dedno polje. Planino z zahodne strani obdajajo Ogradi (1928 m), s severne strani Debeli vrh (2390 m) in Zadnji Vogel (2327 m), z zahodne strani pa Srednji Vogel (2222 m) in Kreda (2025m), kar daje planini dokaj zaprto lego. Iz planine vodi pot v smeri jugozahod proti planini Dedno polje in Ovčariji.

Slike 146, 147 in 148: Pl. Laz na franciscejskem katastru iz l. 1826 (levo), na reambulančnem katastru iz l. 1868 (v sredini) in na DKN iz l. 2015 (desno) (vir: ARS, GURS)
Figures 146, 147 and 148: The Laz Plateau in the Franciscan cadastre from 1826 (left), in the revised cadastre (reambulačni kataster) from 1868 (middle) and on the digital cadastral map from 2015 (right)

POSTAVITEV STANOV V OSREDNJI DEL PLANINE

Slike 149, 150, 151 in 152: Digitalni ortofoto pl. Laz (levo), lega naselja glede na teren in pašne površine (levo v sredini), shemski prikaz rabe tal (v sredini desno) in raba tal (desno) (vir: GURS, MKGP)
Figures 149, 150, 151 and 152: Digital orthophoto of the Laz Plateau (left), the settlement layout regarding the terrain and pastures (middle left), the scheme of land use (middle right) and land use (right) (source: GURS, MKGP)

»Ta stran je namenoma prazna«

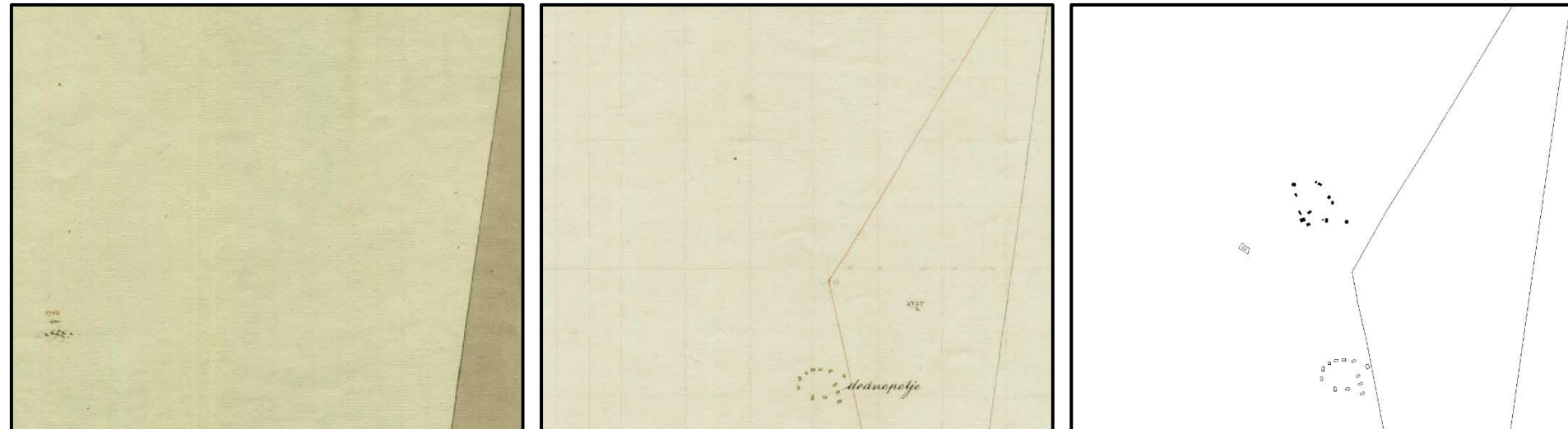
I. NIVO ANALIZE, Planina Dedno polje

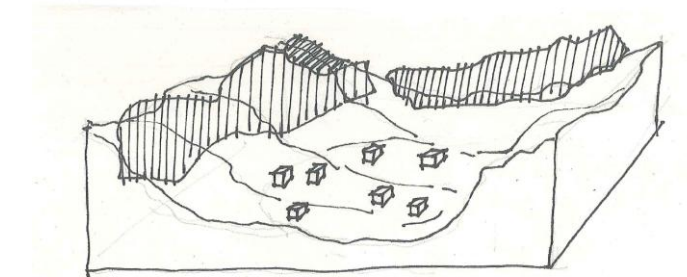
Slike 153, 154 in 155: Razporeditev stanov ob rob pašnih površin (levo), prazen osrednji del planine (v sredini), pretežno skalovit teren (desno)
Figures 153, 154 and 155: Shepherd's cottages standing on the edge of the pastures (left), an empty central part of the plateau (middle), mostly rocky terrain (right)

Planina Dedno polje se nahaja v osrčju bohinjskih gora na višini 1570 m, v manjši kraški kotanji, severozahodno nad Bohinjskim jezerom.

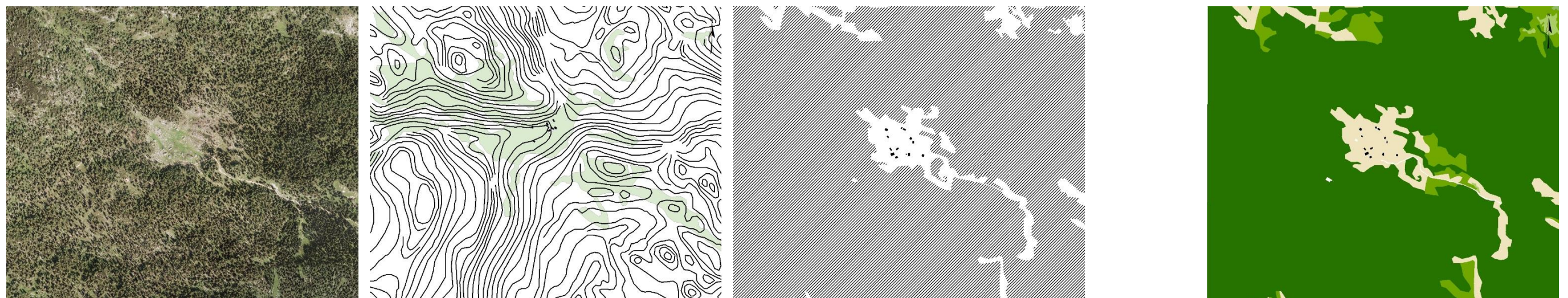
Območje je precej skalnato, zlasti ob robu kotanje, kamor so pomaknjene tudi zgradbe. Osrednji kotanjust del, kjer so pašne površine, je nekoliko manj skalnat. Lastnosti visokogorskega sveta se poleg skalnatega površja kažejo tudi v redkejšem iglastem gozdu, kot smo ga bili vajeni v nižjih planinah. Planina ima sončno lego z izvirov vode, kar je nekakšna protiutež skalnatemu terenu in ne tako bogati paši.

Slika 156, 157 in 158: Pl. Dedno polje na franciscejskem katastru iz l. 1826 (levo), na reambulančnem katastru iz l. 1868 (v sredini) in na DKN iz l. 2015 (desno) (vir: ARS, GURS)
Figures 156, 157 and 158: The Dedno polje Plateau in the Franciscan cadastre from 1826 (left), in the revised cadastre (reambulančni kataster) from 1868 (middle) and on the digital cadastral map from 2015 (right)

POSTAVITEV STANOV NA ROB PAŠNIKA

Slike 159, 160, 161 in 162: Digitalni ortofoto pl. Dedno polje (levo), lega naselja glede na teren in pašne površine (levo v sredini), shematski prikaz rabe tal (v sredini desno) in raba tal (desno) (vir: GURS, MKGP)
Figure 159, 160, 161 and 162: Digital orthophoto of the Dedno polje Plateau (left), the settlement layout regarding the terrain and pastures (middle left), the scheme of land use (middle right) and land use (right) (source: GURS, MKGP)

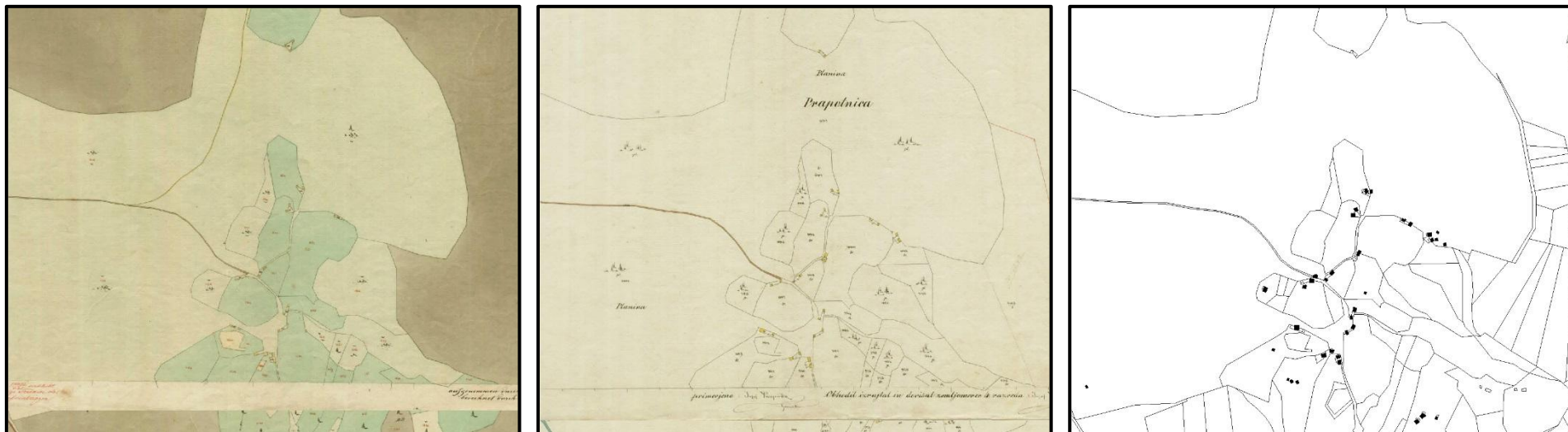
»Ta stran je namenoma prazna«

I. NIVO ANALIZE, Planina Praprotnica

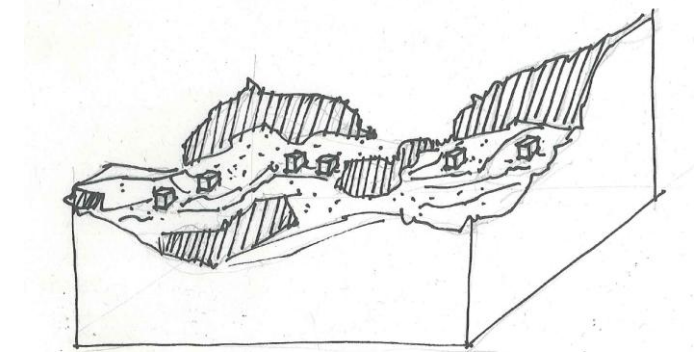
Slike 163, 164 in 165: Pl. Praprotnica s postavitvijo stanov ob poti (levo), postavitev stanov blizu gozdnega roba (v sredini), lega stanov ob gozdnem robu (desno)
Figures 163, 164 and 165: Cottages standing along the path (left), near (middle) and alongside the forest edge on the Praprotnica Plateau (right)

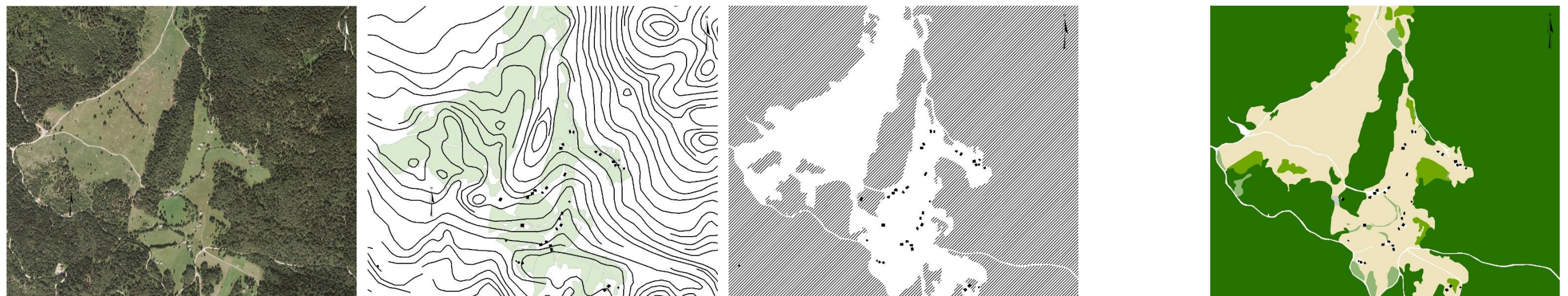
Slike 166, 167 in 168: Pl. Praprotnica na franciscejskem katastru iz l. 1826 (levo), na reambulančnem katastru iz l. 1868 (v sredini) in na DKN iz l. 2015 (desno) (vir: ARS, GURS)
Figures 166, 167 and 168: The Praprotnica Plateau in the Franciscan cadastre from 1826 (left), in the revised cadastre (reambulančni kataster) from 1868 (middle) and on the digital cadastral map from 2015 (right)

Planina Praprotnica se nahaja v zahodnem delu Pokljuke, vzhodno od planine Uskovnica in severozahodno nad planino Zajamniki. Na valovitem, z morenami prekritem površju na višini 1200 do 1250 m, se pojavljajo pastirske kočice, podobne hišam v stalno naseljenih naseljih.

Planina je obdana z gozdom in posameznimi pašnimi površinami. Na planini je bilo razvito plansarsko poljedelstvo, česar na drugih planinah, z izjemo Uskovnice, niso poznali. Praprotnica ima z Uskovnico v vseh Julijskih Alpah najdaljšo pašno sezono, ki traja celo 149 dni (Plemelj, 1986: 59).

NEIZRAZITA POSTAVITEV STANOV V GRUČI

Slike 169, 170, 171 in 172: Digitalni ortofoto pl. Praprotnica (levo), lega naselja glede na teren in pašne površine (levo v sredini), shemski prikaz rabe tal (v sredini desno) in raba tal (desno) (vir: GURS, MKGP)
Figures 169, 170, 171 and 172: Digital orthophoto of the Praprotnica Plateau (left), the settlement layout regarding the terrain and pastures (middle left), the scheme of land use (middle right) and land use (right) (source: GURS, MKGP)

»Ta stran je namenoma prazna«

I. NIVO ANALIZE, Planina Uskovnica

Slike 173, 174 in 175: Pogled na kapelico na Uskovnici (desno), postavitev objektov ob poti (v sredini), razporeditev objektov okoli osrednjega pašnika (desno)
Figures 173, 174 and 175: A view of the chapel on Uskovnica (left), buildings standing along the path (middle) and around the central pasture (right)

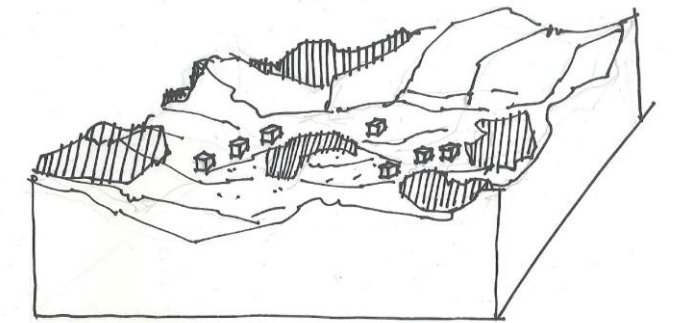
Planina Uskovnica leži na skrajnem zahodnem delu Pokljuke, v neposredni bližini planine Praprotnica, nad vasjo Studor v Bohinju, ob potoku Ribnica. Nahaja se v zgornjem delu velike in dolge terase, prekrite z obilno moreno (Melik, 1927: 71,72).

Površje planine je mestoma valovito s posameznimi zaplatami gozda, ki v zahodnem, strmejšem delu prehaja v strnjen gozd.

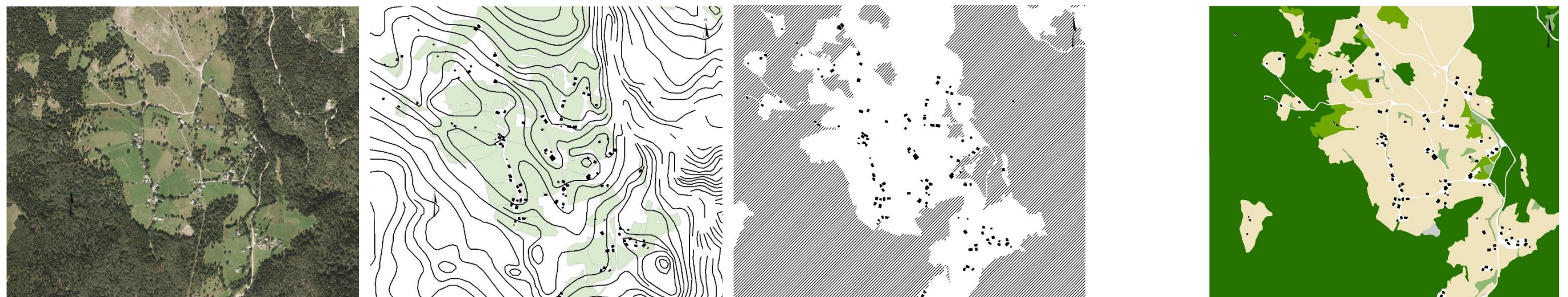

Slike 176, 177 in 178: Pl. Uskovnica na franciscejskem katastru iz l. 1826 (levo), na reambulančnem katastru iz l. 1868 (v sredini) in na DKN iz l. 2015 (desno) (vir: ARS, GURS)

Figures 176, 177 and 178: The Uskovnica Plateau in the Franciscan cadastre from 1826 (left), in the revised cadastre (reambulančni kataster) from 1868 (middle) and on the digital cadastral map from 2015 (right)

POSTAVITEV STANOV OB DOSTOPNI POTI

Slike 179, 180, 181 in 182: Digitalni ortofoto pl. Uskovnica (levo), lega naselja glede na teren in pašne površine (levo v sredini), shematski prikaz rabe tal (v sredini desno) in raba tal (desno) (vir: GURS, MKGP)

Figures 179, 180, 181 and 182: Digital orthophoto of the Blato Plateau (left), the settlement layout regarding the terrain and pastures (middle left), the scheme of land use (middle right) and land use (right) (source: GURS, MKGP)

»Ta stran je namenoma prazna«

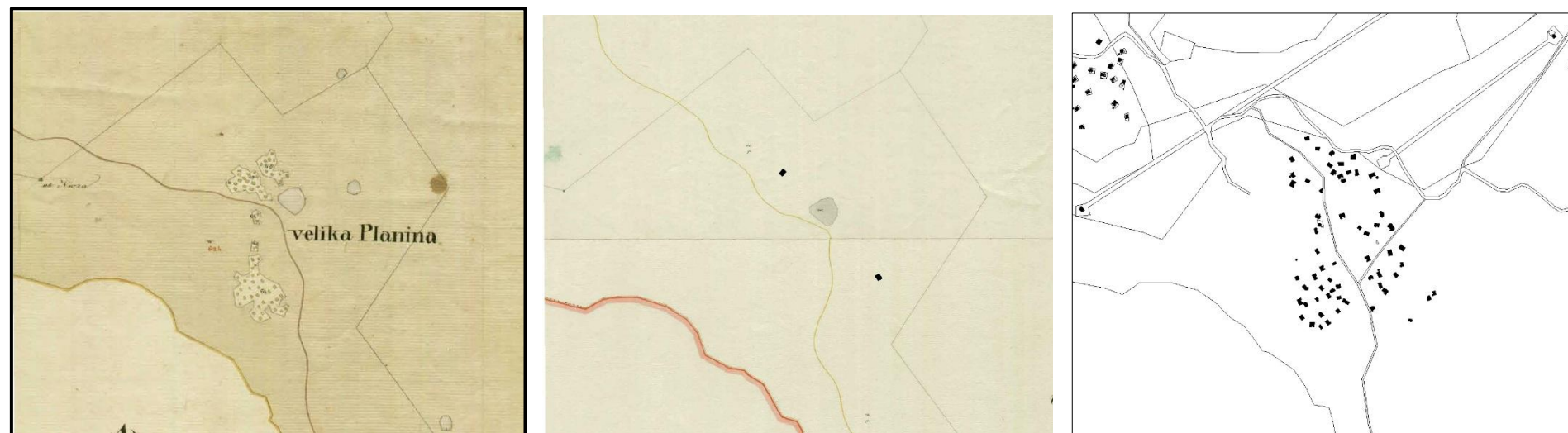
I. NIVO ANALIZE, Velika planina

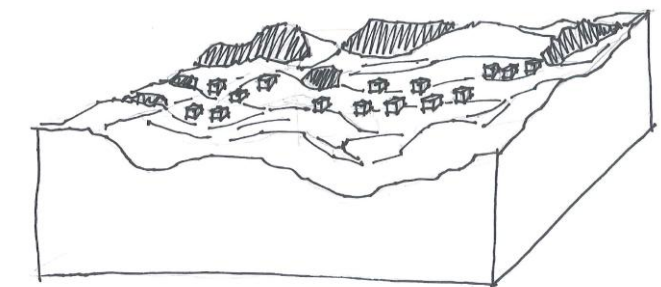
Slike 183, 184 in 185: Neizrazita gručasta lega bajt na Veliki planini (levo), ureditev kala (v sredini), zavetrna lega bajt (desno)
Figures 183, 184 and 185: An inconspicuous clustered settlement on the plateau Velika planina (left), the layout of sinkhole (middle), the cottages stand in the parts protected from the wind (right)

Velika planina predstavlja, tako po številu pastirskih koč kot tudi pašni površini največje in najbolj obljudeno planšarsko naselje pri nas. Planina leži na nadmorski višini 1500 do 1600 m, na razgibanem terenu zakrasele visokogorske planote severovzhodno nad Kamnikom. Poleg samega naselja se z imenom Velika planina označuje tudi celotno območje planote, katere sestavni del so Velika, Mala in Gojška planina.

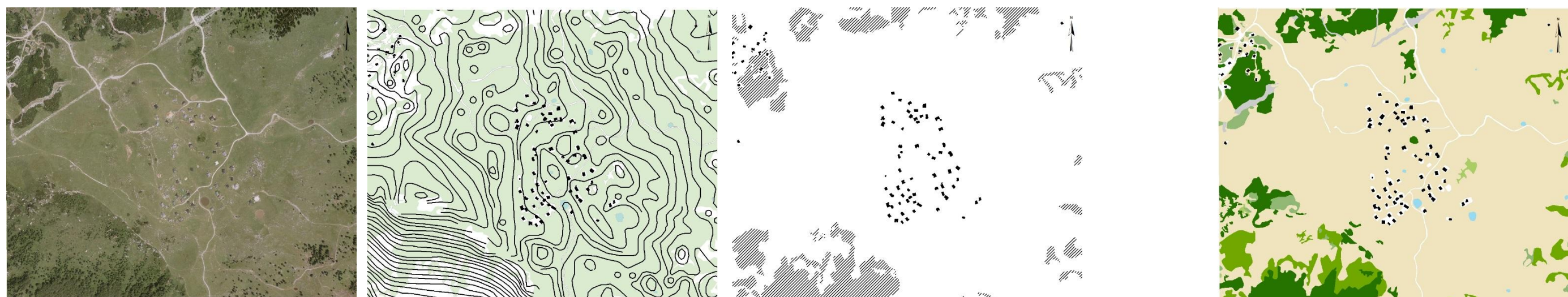
Posebnost Velike planine so avtohtone pastorske stavbe, imenovane bajte, ki s svojimi ovalnimi šotorastimi strehami, segajočimi do tal, predstavljajo edinstveno arhitekturo pašnih planin.

Slike 186, 187 in 188: Velika planina na franciscejskem katastru iz l. 1826 (levo), na reambulančnem katastru iz l. 1868 (v sredini) in na DKN iz l. 2015 (desno) (vir: ARS, GURS)
Figures 186, 187 and 188: Velika planina in the Franciscan cadastre from 1826 (left), in the revised cadastre (reambulančni kataster) from 1868 (middle) and on the digital cadastral map from 2015 (right)

NEIZRAZITA POSTAVITEV BAJT V GRUČI

Slike 189, 190, 191 in 192: Digitalni ortofoto Velike planine (levo), lega naselja glede na teren in pašne površine (levo v sredini), shematski prikaz rabe tal (v sredini desno) in raba tal (desno) (vir: GURS, MKGP)
Figures 189, 190, 191 and 192: Digital orthophoto of Velika planina (left), location of the village to the terrain and grazing land (left in the middle) and land use (right)

»Ta stran je namenoma prazna«

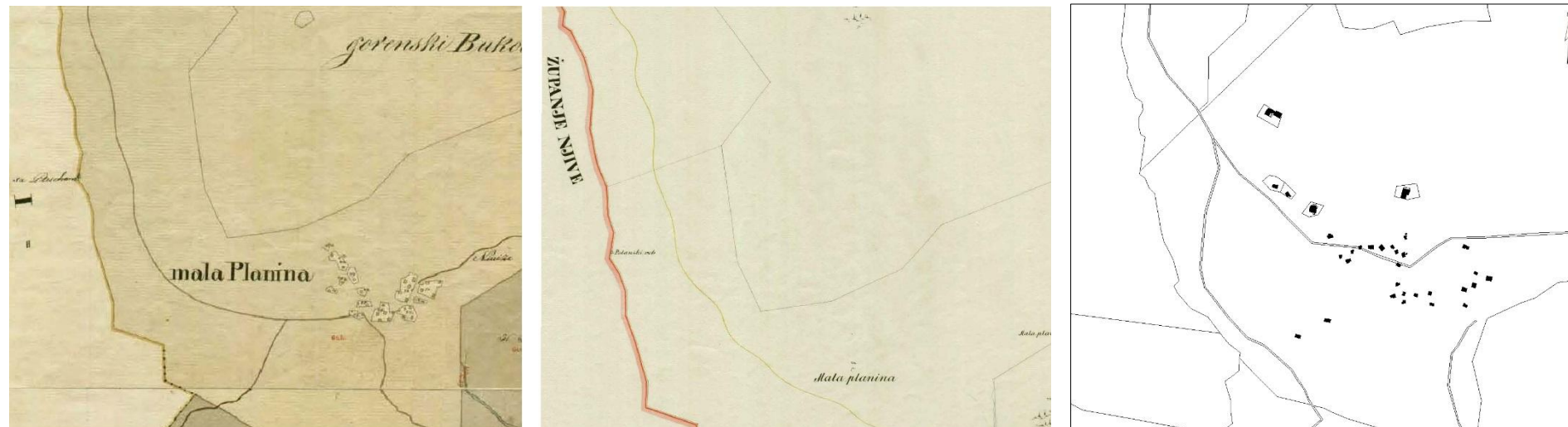
I. NIVO ANALIZE, Mala planina

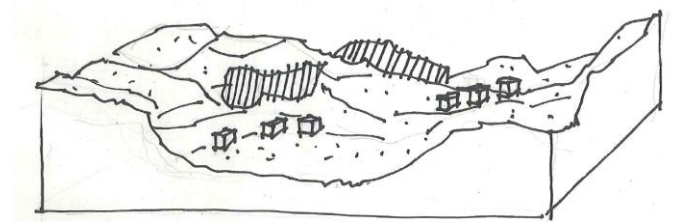
Slike 193, 194 in 195: Postavitve bajt v zavetrne lege (levo), krožna zasnova razporeditve bajt (v sredini), kal oz. mlakuža v spodnjem delu planine (desno)
Figures 193, 194 and 195: Cottages built in the parts protected from the wind (left), circular settlement (middle), a sinkhole or pond in the lower part of the plateau (right)

Jugovzhodno od naselja Velika planina na 1520 m se nahaja nekoliko manjše planšarsko naselje oz. pastirsko selišče z imenom Mala planina.

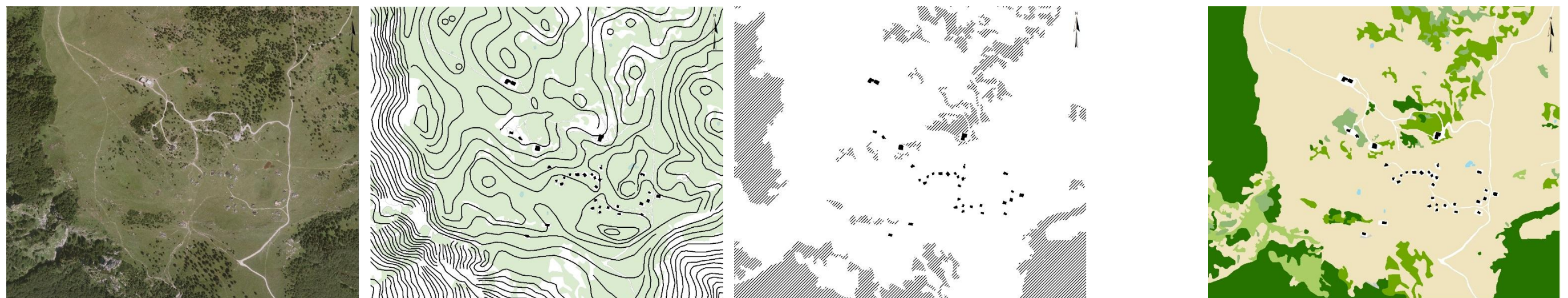
Površje planine je sicer planotasto in valovito, vendar na mestu postavitve bajt, bolj ravno kot na Veliki planini. Razen posameznih dreves in ruševja, ki se pojavljajo na planinskih pašnikih, je območje večinoma plano, kar poudari reliefno razgibanost terena.

Slike 196, 197 in 198: Mala planina na franciscejskem katastru iz l. 1826 (levo), na reambulančnem katastru iz l. 1868 (v sredini) in na DKN iz l. 2015 (desno) (vir: ARS, GURS)
Figure s 196, 197 and 198: Mala planina in the Franciscan cadastre from 1826 (left), in the revised cadastre (reambulančni kataster) from 1868 (middle) and on the digital cadastral map from 2015 (right)

DELNA POSTAVITEV STANOV V POLKROGU

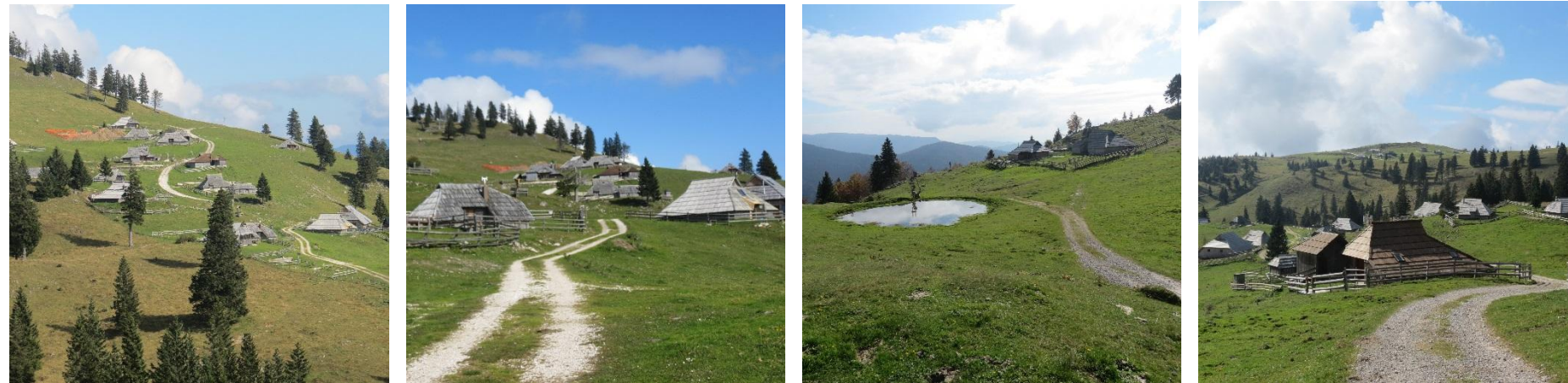
Slike 199, 200, 201 in 202: Digitalni ortofoto Male planine (levo), lega naselja glede na teren in pašne površine (levo v sredini), shematski prikaz rabe tal (v sredini desno) in raba tal (desno) (vir: GURS, MKGP)
Figures 199, 200, 201 and 202: Digital orthophoto of the Mala planina (left), the settlement layout regarding the terrain and pastures (middle left), the scheme of land use (middle right) and land use (right) (source: GURS, MKGP)

»Ta stran je namenoma prazna«

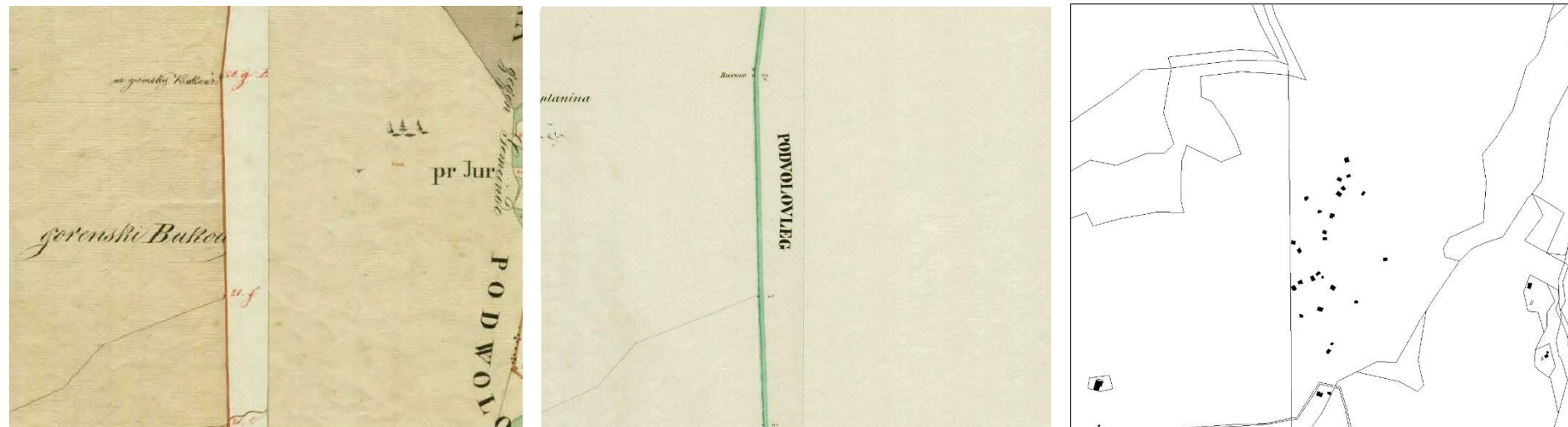
I. NIVO ANALIZE, Gojška planina

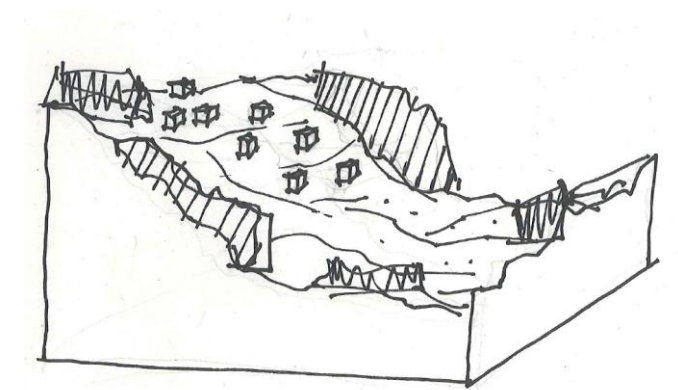
Slike 203, 204, 205 in 206: Postavitev bajt na prisojnem pobočju (levo), bajte ob dostopni poti (v sredini levo), kal (v sredini desno), pogled proti Mali planini (desno)
Figures 203, 204, 205 and 206: Cottages on the sunny side of the plateau (left), cottages along the accessible path (middle left), a pond middle right), a view towards Mala planina (right)

Planina leži na prisojnem, pretežno planem pobočju, jugovzhodno od Velike planine ter severovzhodno od Male planine na dveh terasah.

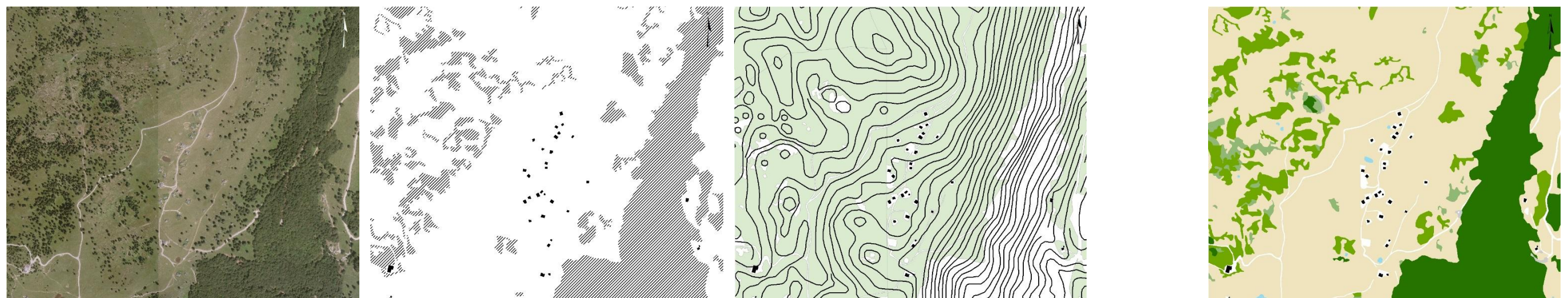
Pastirske bajte so na pobočju razporejene ob dostopni poti, ki poteka pravokotno na plastnice. Tako kot na Veliki in Mali plani so za napajanje živine urejeni kali oz. lokve. Planina ima odprto in razgledno lego. S planine je dobro vidna tudi Mala planina s svojim pašnim območjem.

Slike 207, 208 in 209: Gojška planina na franciscejskem katastru iz l. 1826 (levo), na reambulančnem katastru iz l. 1868 (v sredini) in na DKN iz l. 2015 (desno) (vir: ARS, GURS)
Figures 207, 208 and 209: Gojška planina in the Franciscan cadastre from 1826 (left), in the revised cadastre (reambulančni kataster) from 1868 (middle) and on the digital cadastral map from 2015 (right)

LEGA BAJT NA POBOČJU OB POTI

Slike 210, 211, 212 in 213: Digitalni ortofoto Gojške planine (levo), lega naselja glede na teren in pašne površine (levo v sredini), shematski prikaz rabe tal (v sredini desno) in raba tal (desno) (vir: GURS, MKGP)
Figures 210, 211, 212 and 213: Digital orthophoto of the Gojška planina (left), the settlement layout regarding the terrain and pastures (middle left), the scheme of land use (middle right) and land use (right) (source: GURS, MKGP)

»Ta stran je namenoma prazna«

5.5 Razporeditev zgradb in drugih prostorskih ureditev

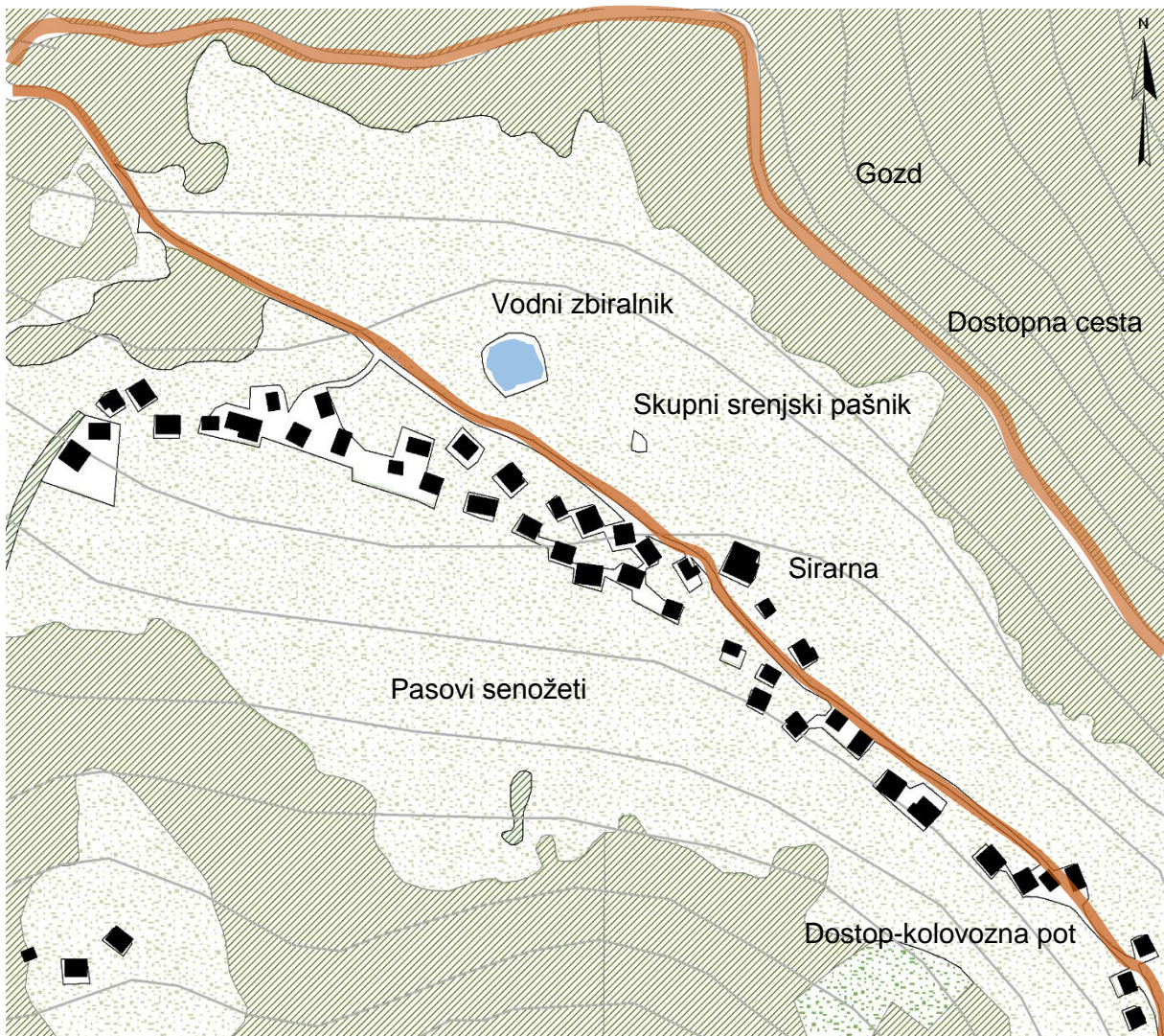
V drugem delu analize smo pozornost posvetili samemu naselju in njegovim sestavinam. Analiza je bila opravljena s pomočjo terenskega ogleda in javno dostopnih podatkovnih baz (GURS 2015, MKGP 2015). Pri obdelavi podatkov je bilo uporabljeno orodje Arc GIS. V nadaljevanju predstavljamo analizo posameznega naselja glede na zasnovo in razporeditev zgradb ter ugotovitve, do katerih smo prišli.

PL. ZAJAMNIKI

Zajamniki s 64 zgradbami predstavljajo eno izmed večjih planšarskih naselij, ki je bilo zajeto v analizirani skupini. Zgradbe stojijo samostojno v nizu ob kolovozni poti v eni ali dveh vrstah. Glede na funkcijo in položaj v prostoru jih je mogoče razdeliti v dve skupini. V zgornjem, skupnem – pašniškem delu stojijo bivalni objekti, ki so navadno pritlični, leseni ali kombinirani leseno-zidani, s streho na čop ali brez čopa in krita s škodlami. Postavitve zgradb, ki so nanizane ob dostopni poti, sledi plastnicam in tvori nekakšen lok. Bivalni objekti so glede na dostopno pot postavljeni nekoliko zamaknjeno. Nekako vzporedno z njimi so postavljeni gospodarski objekti (glej Sliko 13). Gospodarski objekti stojijo v spodnjem – individualnem delu, kjer so pomaknjeni ob zgornji rob parcele. S postavitvijo bivalnih in gospodarskih objektov se ustvarja nekakšen vmesni prostor med objekti, ki spominja na ulico. Postavitve zgradb ob poti v dolgo vrsto ustvarja vtis obcestne vasi. Mušič (1947: 67) ugotavlja, da pri pastirskih stanovih na Jamnikih zaznamo določeno težnjo po naselitvenem sistemu. Bohinjci radi povedo, da si zgradbe na Zajamnikih sledijo v gosjem redu.

Vizualno deluje naselje povezano, čeprav so objekti v osrednjem delu med seboj različno odmaknjeni. V SZ in JZ delu planine, kjer so objekti postavljeni v dveh vrstah, so med seboj enakomerno oddaljeni, medtem ko so v osrednjem delu planine objekti postavljeni le v enem nizu, z različnimi medsebojnimi odmiki.

Za celotno naselje je značilna razpotegnjena lega, kateri sledijo tudi pašniške in travniške površine. V prostoru je jasno vidna dostopna pot, ki poteka vzporedno s plastnicami in skupaj s postavitvijo zgradb daje občutek urejenosti. Izrazito linearna zasnova naselja je poudarjena s praznim, nezazidanim prostorom, ki ga zasedajo travniške površine med samim naseljem in gozdom. Melik izpostavlja nenavadno obliko planine in pravi, da ima podobo večje obcestne vasi (1927: 74). Naselje nima nekega osrednjega prostora, posamezne zgradbe ne izstopajo iz celotne zasnove naselja, edina stavba večje dimenzije in drugačne stavbne tipologije je sirarna, ki je postavljena v osrednji, skupni del planine.

Slika 214: Pl. Zajamniki z linearno razporeditvijo zgradb v osrednjem delu pašniških in travniških površin oz. senožeti v merilu 1 : 2500 (vir: GURS, MKGP)

Figure 214: A linear settlement in the central part of pastures and meadows on the Zajamniki Plateau in scale 1 : 2500 (source: GURS, MKGP)

Eno izmed redkih planin, kjer je v prostoru jasno vidna dostopna oz. povezovalna pot, predstavlja ravno planina Zajamniki. V neposredni bližini planine sicer poteka makadamska cesta, ki pa na samo zasnovo naselja ni imela pomembnejšega vpliva, saj je mlajšega nastanka. Kmalu po izgradnji gozdne ceste Goreljak–Rudno leta 1973 in 1974 je bila namreč do Zajamnikov izvožena tudi avtomobilska pot (Knific, 1987). Bistvenega pomena je kolovozna pot v naselju, ki v loku od severozahoda prehaja v jugovzhodni del planine in obvladuje celotno grajeno strukturo naselja. Pot se prilagaja rahlo valovitemu terenu na pobočju in večji del sledi plastnicam. Zgradbe so postavljene ob njeni neposredni bližini.

Posebnost Zajamnikov je tudi delitev na travniške pasove – senožeti in skupne pašniške površine, ki obdajajo samo naselje. Delitev v prostoru sicer ni opazna, saj območje prostorsko deluje enovito. Posebnost se nam razkrije šele s preučevanjem kartografskega gradiva in pisnih virov. Na planini ni

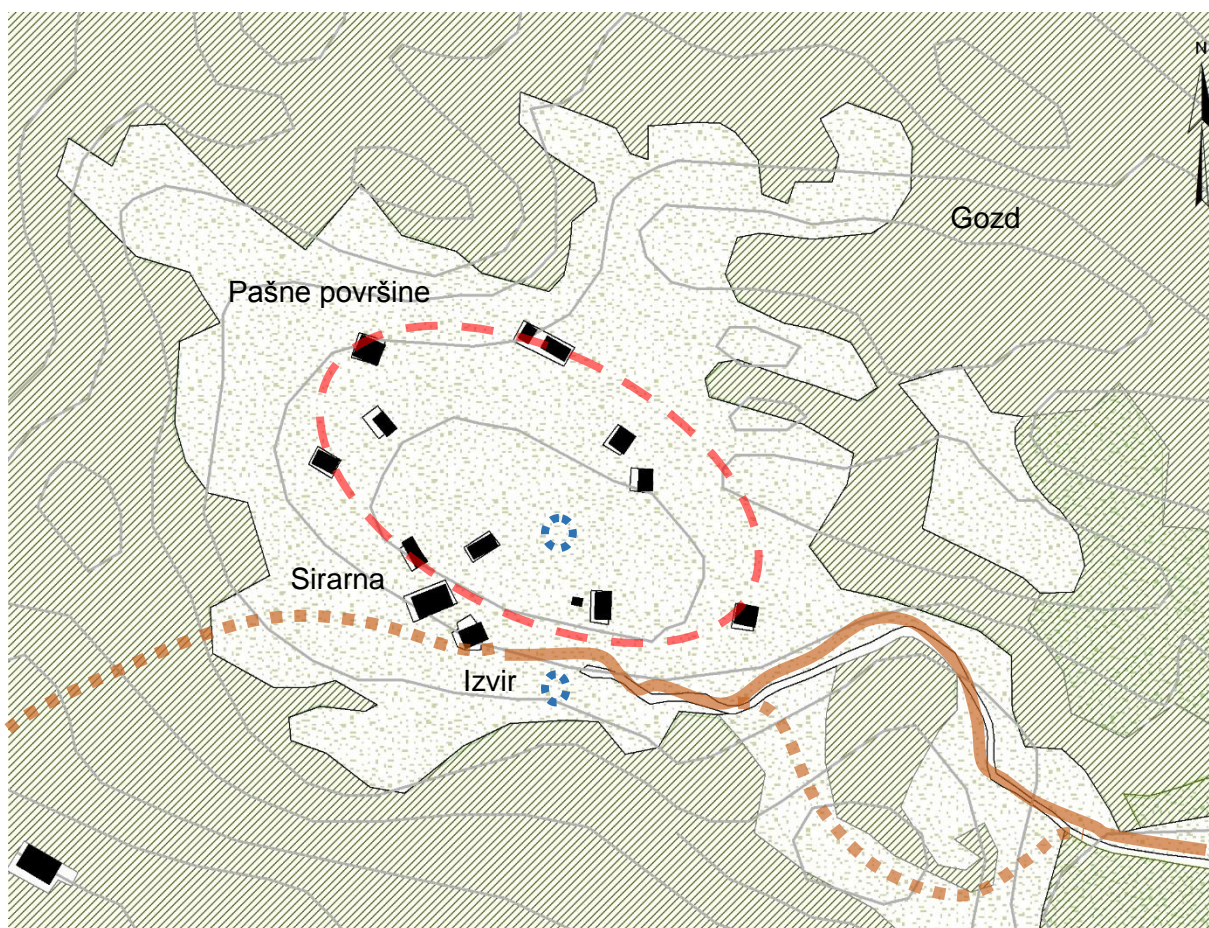

izvira oz. tekoče vode. Za živino so imeli nekdanje slabo zbirališče vode deževnice, prirejeno z letonskim zidom, po pitno vodo so morali na studenc na Ši (Melik, 1927: 74).

Zaradi ugodnih pogledov s planine pogosto zasledimo navedbo, da predstavljajo Zajamniki, "balkon" Pokljuke. S planine se namreč jugozahodno odpirajo pogledi na Bohinjsko dolino z Bohinjskim jezerom in severozahodno na vrhove, kot so Mišelj vrh, Debeli vrh, Tosc, izza katerega se dviga Triglav, ter druge.

PL. DEDNO POLJE

Razporeditev zgradb planine Dedno polje, na podlagi terenskega ogleda, sprva deluje krožno, vendar je iz topografskega načrta razvidna elipsasta razporeditev, ki sledi plastnicam. Zgradbe so pomaknjene na rob kotanje, s čimer puščajo osrednji prostor prazen.

Slika 215: Pl. Dedno polje z razporeditvijo zgradb ob robu planine v merilu 1 : 2500 (vir: GURS, MKGP)
Figure 215: Buildings standing at the edge of the plateau Dedno polje in scale 1 : 2500 (source: GURS, MKGP)

Dostopna pot poteka iz jugovzhodne smeri ob robu planine in v smeri proti zahodu vodi do planine Ovčarija. V osrednjem, praznem delu planine ni opaznih poti ali drugih ureditev, ki bi bistveno vplivale na razporeditev zgradb. Glede na to, da je območje planine močno skalovito, postavitve stanov ob robu planine izkazuje težnjo po ohranitvi redkih pašnih površin v osrednjem delu naselja.

PL. PRAPROTNICA

Naselje je nekako razpotegnjeno in razložene oblike, brez osrednjega prostora. Poleg stanov in hlevov so na planini tudi staje in kozolci. Objekti se nahajajo v manjših skupinah po 2, 3, 4 in 5 zgradb ali samostojno. Postavitev zgradb glede na reliefne značilnosti ni enotna, saj se te pojavljajo na pobočju, ravnini itd. Dostopne poti bistveno ne vplivajo na razporeditev zgradb. Glede na oddaljenost od dostopnih poti ni mogoče govoriti o enotni ureditvi, saj nekatere zgradbe ležijo neposredno ob poti, medtem ko so druge umaknjene na pobočje in dostop do njih ni jasno viden. Samo naselje ne deluje enovito, saj se zgradbe pojavljajo posamezno ali v manjših skupinah raztreseno po planini.

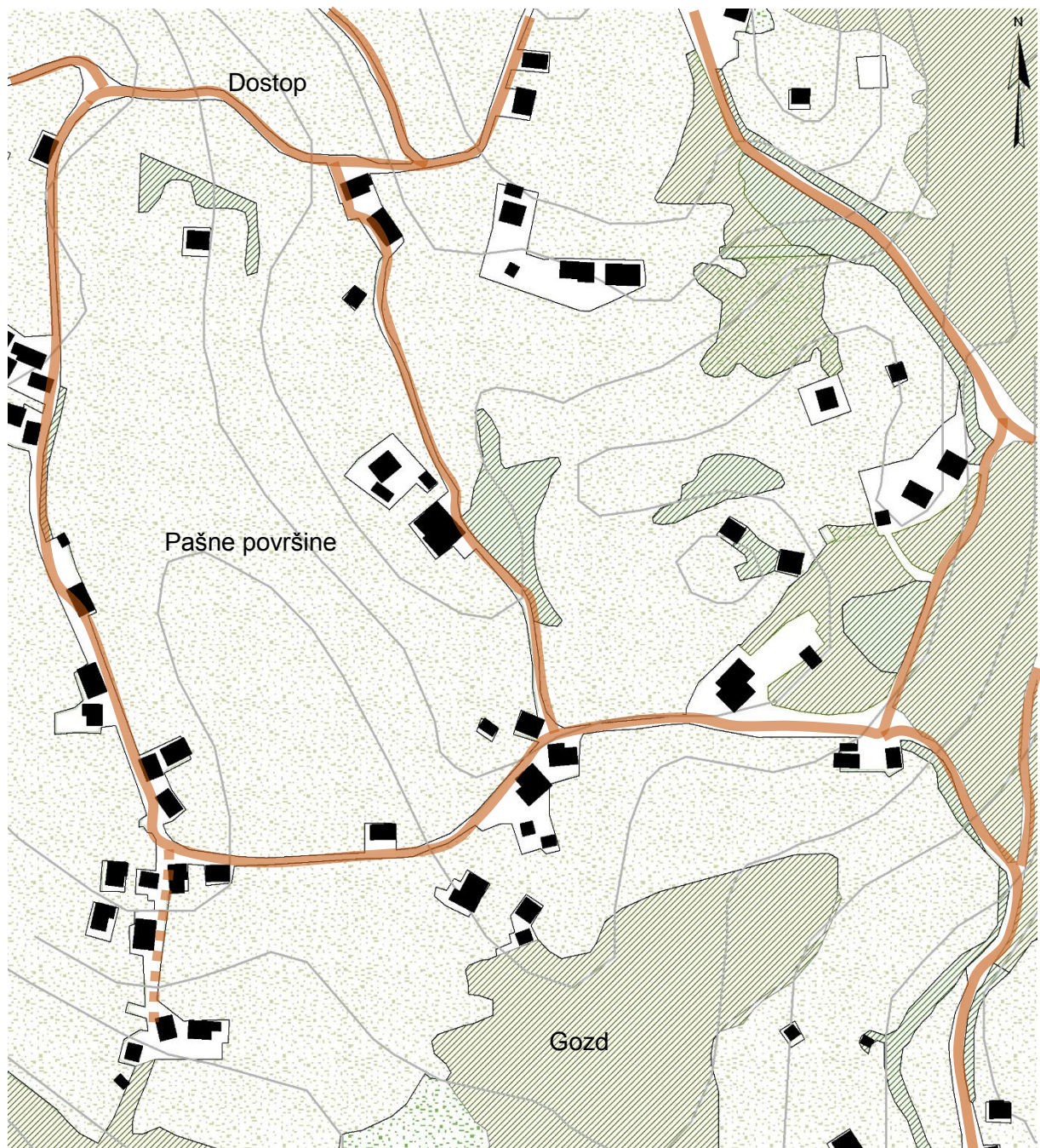

Slika 216: Pl. Praprotnica z razloženo obliko naselja v merilu 1 : 2500 (vir: GURS, MKGP)
Figure 216: A dispersed settlement on Praprotnica in scale 1 : 2500 (source: GURS, MKGP)

PL. USKOVNICA

Planina z gručasto razporejenimi stanovi. Veliko zgradb, ki ne sledijo domačemu izročilu in planšarski kulturi, je bilo na planini zgrajenih po vojni, saj je bila ta med vojno požgana. Po podatkih iz leta 1927 so bile prvotne zgradbe, ki jih Melik (1927: 72) opredeljuje kot kočice, večinoma lesene, nekatere zidane, z opremljeno vsaj eno sobo in pečjo. Zaradi podobnosti zgradbam v nižje, stalno naseljenih vaseh je bohinjski termin za njih "hišica", ki pomeni majhno planinsko kočjo, v kateri bivajo le poleti (Melik, 1927: 72). Zgradbe se večinoma razporejene ob dostopni cesti v manjših skupinah. Prostorsko naselje nima osrednjega prostora.

Slika 217: Pl. Uskovnica z razloženo obliko naselja (merilo 1 : 2500) (vir: GURS, MKGP)

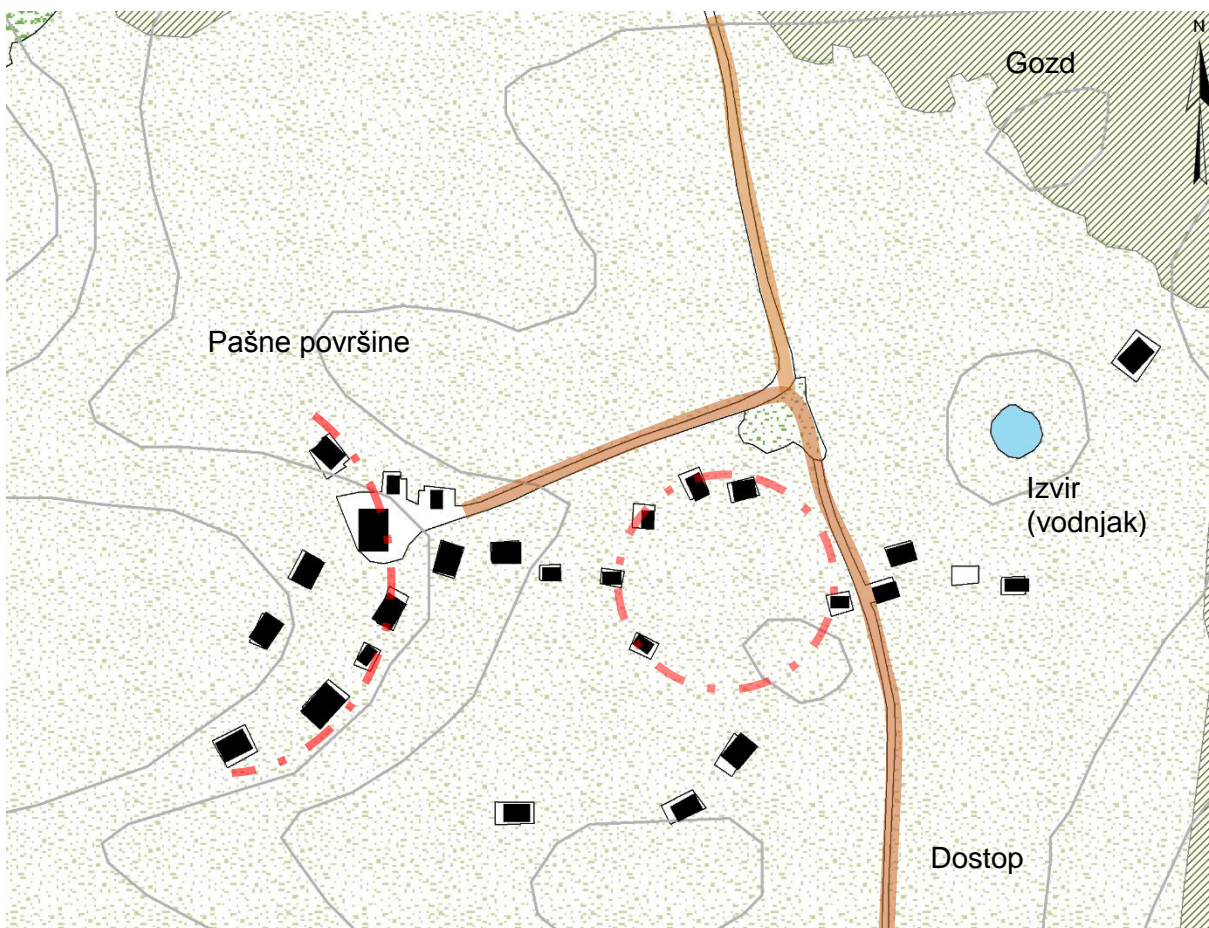
Figure 217: A dispersed settlement on the Uskovnica Plateau (scale 1 : 2500) (source: GURS, MKGP)

Planina, tako po izgledu kot tudi rabi, vse bolj izgublja podobo nekdanje pastirske vasi. Med vsemi analiziranimi planšarskimi naselji Uskovnica še najbolj spominja na stalno naseljene, nižje ležeče vasi. Planina je zaradi krajinske pestrosti, dobre dostopnosti in opremljenosti z vodovodnim omrežjem privlačna za počitniško bivanje, zato se je velik del objektov preoblikoval v počitniška bivališča. Poleg spremembe namembnosti objektov se je spremenila tudi arhitekturna tipologija objektov, ki vedno bolj spominja na arhitekturo stalnih bivališč.

PL. JAVORNIK

Na planini je skupno 28 zgradb. Manjša skupina stanov je gručasto razporejena na odprtem, rahlo valovitem terenu, v tlorisni zasnovi je vidna trapezna oblika planine. Poleg stanov se na planini pojavljajo tudi tamarji, prostori za živino. Na planini je imel namreč vsak posestnik lasten tamar (Novak, 1955: 281), kar predstavlja posebnost med analiziranimi planinami.

Slika 218: Pl. Javornik na rahlo valovitem terenu v merilu 1 : 2500 (vir: GURS, MKGP)

Figure 218: The Javornik Plateau on a gently undulating land in scale 1 : 2500 (source: GURS, MKGP)

Dostopna pot poteka po vzhodnem delu planine, pri čemer ni razvidno, da bi njena lega in potek bistveno vplivala na razmestitev stanov in drugih zgradb. Iz glavne dostopne poti se v zgornjem delu planine pot pravokotno odcepi v smeri poti zahodu in kmalu pripelje do naselja. V osrednjem delu naselja je kolovozna pot dobro vidna, nato proti jugozahodnem delu postopno prehaja v travnato pot. Zgradbe so pomaknjene v zgornji, severni del planine na plano območje in se ne naslanjajo na gozdni

rob. Zdi se kot, da s postavitvijo zgradb niso iskali zavetrne lege, temveč so izkoriščali dobro osončenost, ki jo je omogočala taka postavitvev. Izpostavljenost vetrovnosti so reševali z načinom gradnje, z majhnimi odprtinami in zavarovanimi vhodi. V zahodnem delu naselja je lepo vidna polkrožna razporeditev stavb, ki sledi plastnicam. Zgradbe so praviloma postavljene z daljšo stranico vzporedno s plastnicami.

PL. BLATO

Zgradbe na planini so razporejene okoli konte⁶⁷ v osrednjem – centralnem delu pašniških površin, ki obenem predstavlja tudi celotno površino kotanje, v kateri se nahaja planina. Postavitvev stavb izhaja iz krožnice, prav tako tudi območje celotne planine deluje krožne oblike, čeprav je iz tlorisne zasnove razvidna kvadratasta oblika planine. Melik (1950: 262) krožno postavitvev zgradb primerja z znamenito okroglo vasjo.

V tlorisni zasnovi je mogoče razpoznati, da so zgradbe postavljene na robu dveh krožnic, nekako v krožnici znotraj krožnice. Krožna razporeditev zgradb ustvarja manjši osrednji ter zunanji obodni prostor. Oba sta namenjena paši in nekako prehajata drug v drugega. V samem prostoru krožna zasnova naselja ni povsem jasno vidna, temveč je razvidna šele iz tlorisa naselja, pri čemer se je v primerjavi z reambulančnim katastrom, kjer so zgradbe izrazito krožno razporejene, do danes že nekoliko izgubila oz. ni več tako izrazita.

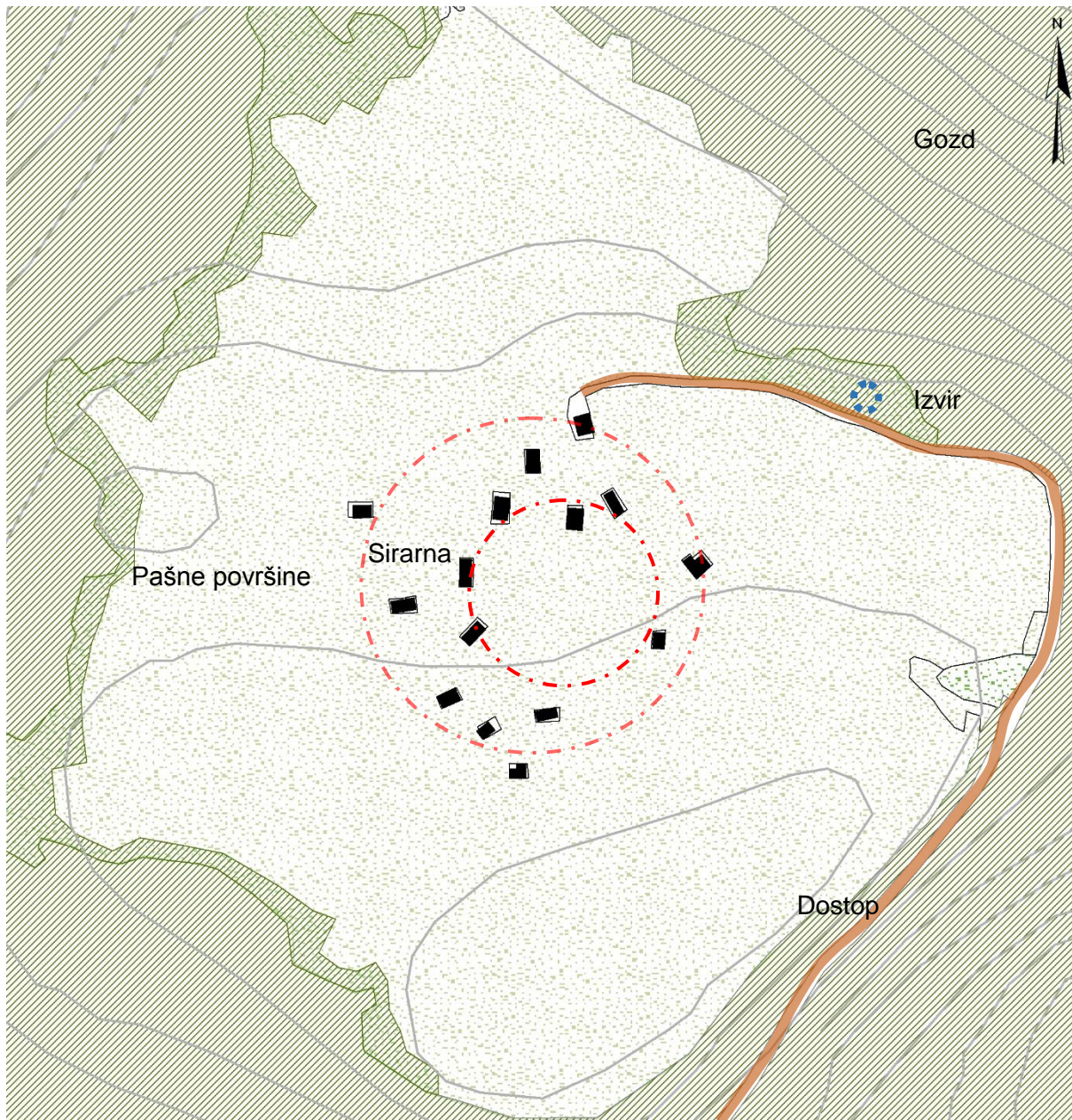
Na planini je 15 zgradb, pri čemer nas nekoliko preseneti veliko število pastirskih stanov na kolih oz. kobilah. Teren planine je namreč dokaj položen, zaradi česar uporaba kobil zaradi prilagajanja terenskim razmeram ni bila potrebna. Očitno so pri postavitvi zgradb sledili potrebam, kot so ohranitev pašnih površin v čim večji meri, ter racionalizaciji gradnje, saj so z enim objektom zagotovili bivališče za ljudi in zavetišče za živali.

Dostopna pot poteka ob robu planine iz jugovzhodne strani, vzporedno s plastnicami in do samih objektov pripelje v zgornjem – severnem delu planine. Pot vseskozi poteka ob robu gozda, pri čemer ne posega v pašne površine, temveč dosledno sledi poteku zunanjega roba planine. Dostop, pomaknjen delno v gozd in ob gozdni rob, ohranja proste pašniške površine ter vizualno ne izstopa v prostoru. Samim objektom se neposredno približa le v zgornjem severnem delu naselja, kar pa bistveno ne vpliva na razporeditev objektov. Komunikacijskih površin znotraj naselja ni vidnih.

Osrednji pašniški del planine je dokaj položen in rahlo valovit. Kontrast med pašniškimi površinami in gozdom poudarjajo strma pobočja okoliških hribov s posameznimi golimi kamnitimi stenami. Planina je pogosto v megli, tako je bilo tudi v času terenskega ogleda.

---

⁶⁷ kóna -e ž (ô) nar. večja vrtača v visokogorskem svetu: v kontah je še sneg (SSJK). Kot pojasnjuje Melik (1927: 78) so konte izdobljene kraške vrtače ogromnih dimenzij, pri čemer izpostavlja znamenite bohinjke konte, ki so ena najznačilnejših oblik krasa v Julijskih Alpah.

Slika 219: Pl. Blato s krožno razporeditvijo zgradb v osrednjem delu planine (merilo 1 : 2500) (vir: GURS, MKP)

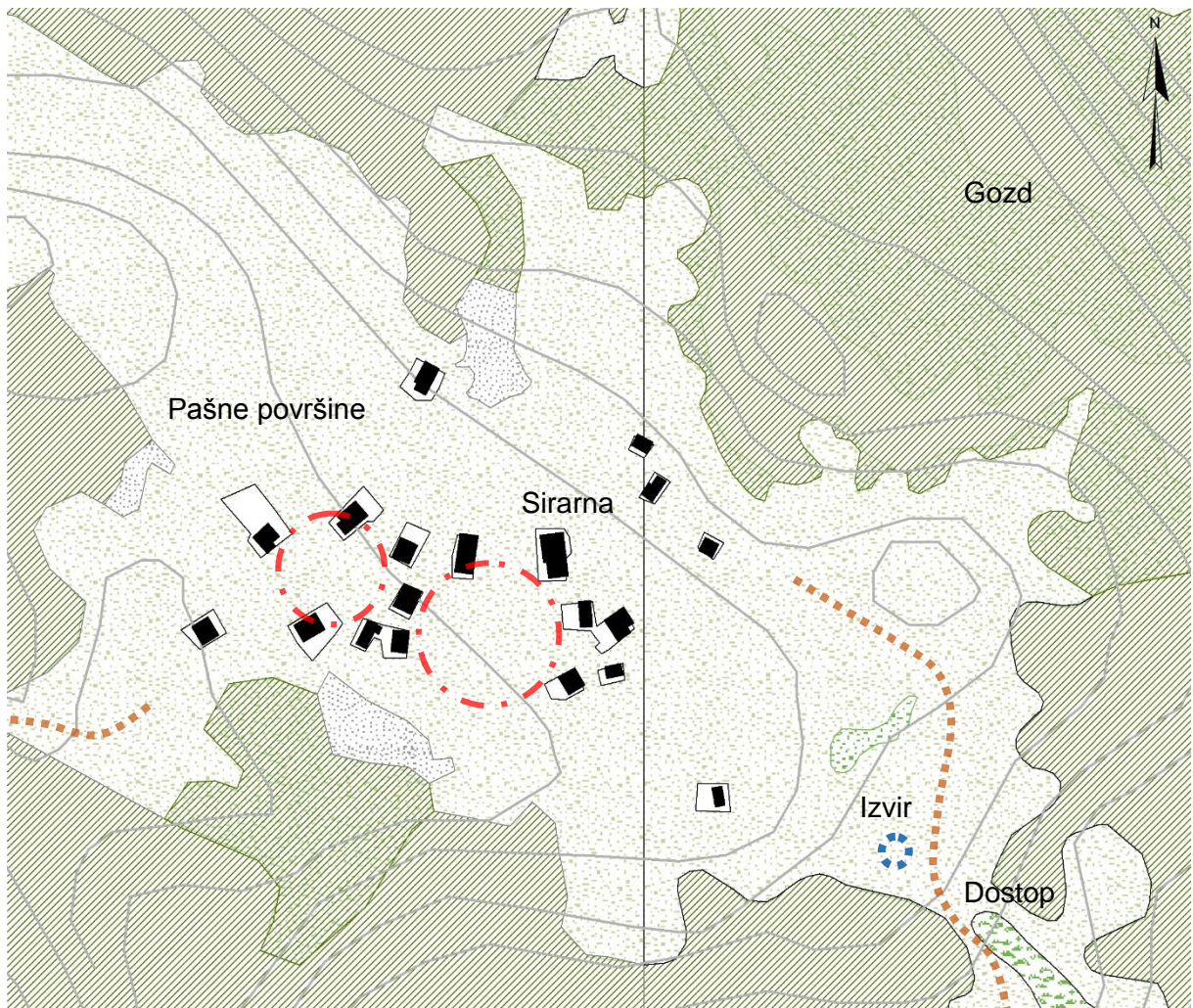
Figure 219: A circular settlement in the central part of the Blato Plateau land (scale 1 : 2500)
(source: GURS, MKGP)

PL. LAZ

Laz sodi med najprvobitnejše planine na tem območju. Na planini je bilo 21 stanov, v obdobju med obema vojnoma so bili še vsi polni (Planšarski muzej ..., 2015). Leta 1978 jih je bilo še 16 in eno selišče, dva pa sta bila spremenjena v lovsko kočo in hlev za konje in lovce (Planšarski muzej ..., 2015), skupno 19 zgradb oz. ravno toliko, kot smo jih našli ob terenskem ogledu leta 2014. Pastirske stavbe so grajene na lesenih kolih, bivalni del se nahaja nad prostorom za živino, stanovi so tudi kamniti s strehami v obliki dvokapnic na kašto. Slemena objektov potekajo praviloma v smeri jugozahod.

Z obiskom planine v zgodnjem poletju v lepem sončnem vremenu se je potrdila mnogokrat izpostavljena lepota planine, kateri ni bilo mogoče oporekati. Kot ugotavlja že Ložar (1944: 173), so stavbe razporejene v obliki okroglega selišča. Razporeditev zgradb v osrednjem delu pašniških površin obvladuje celoten prostor planine. Manjši del zgradb je sicer pomaknjen na vzpenjajoči, robni del planine, ki prehaja v kamnito površje, vendar glavnino predstavljajo zgradbe v osrednjem delu planine.

Slika 220: Pl. Laz z zgradbami v krožni zasnovi (merilo 1 : 2500) (vir: GURS, MKGP)

Figure 220: A circular settlement on the Laz Plateau (scale 1 : 2500) (source: GURS, MKGP)

Komunikacijske poti niso jasno vidne, opazna je le dostopna pot z vzhodne strani, ki pa v samem naselju nima pomembnejše vloge. S krožno razporeditvijo zgradb sta oblikovana dva manjša osrednja prostora, ki po funkciji združevanja in srečevanja spominjata na manjši trg oz. območje namenjeno druženju oz. srečevanju pastirjev. Čeprav gre v obravnavanem primeru za pašne površine, ima osrednji prostor posebne doživljajske vrednosti, saj imamo občutek, da so zgradbe postavljene prav z namenom oblikovanja skupnega prostora. Osrednji prostor planine je izrazito travnat, s tem da robni del planine postopno prehaja v skalnato pobočje, poraslo z redkim iglastim gozdom. S postavitvijo zgradb v

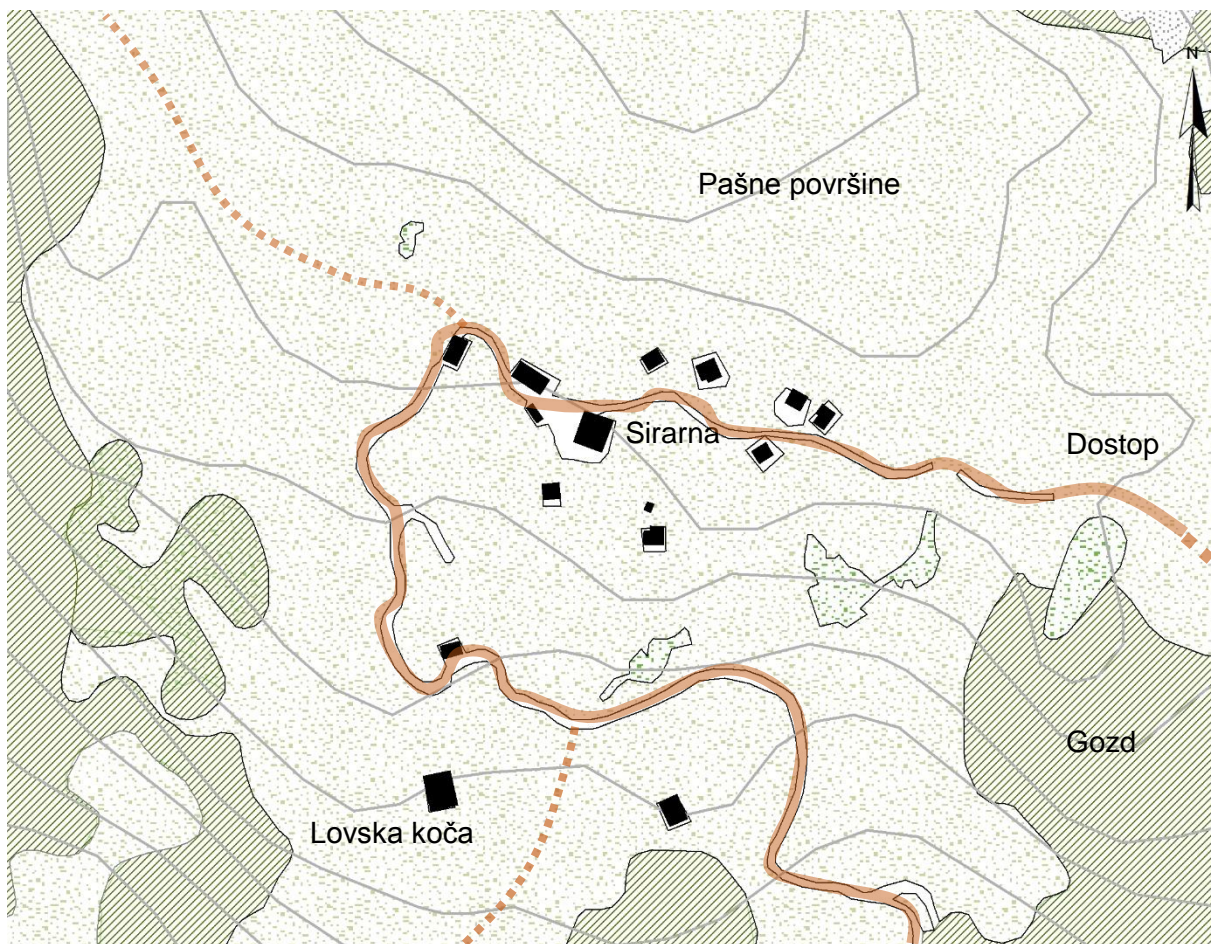

osrednji del planine se pašniški prostor členi, obenem pa ustvarja določeno stopnjo povezanosti med zgradbami.

Melik (1950: 213) izpostavlja zavidanja vreden položaj planine, saj kot pravi, leži na koncu suhe doline, z lepim prostranim okrešljem, v katerega se je spuščal led iz bližnjega Debelega vrha (2390 m), pri čemer pogoje za lepo travo in izvrstne studence daje krpa vodozadržnih plasti.

PL. KRSTENICA

Vključno z lovsko kočo in sirarno se na planini nahaja 14 zgradb. Nekatere zgradbe stojijo samostojno, ostale so združene v manjši gruči, pri čemer se pojavljajo na manjših izravninah ali strmeh terenu, kjer so spretno umeščene v prostor. Osrednjo zgradbo predstavlja sirarna, ki se od drugih objektov, poleg postavitve, razlikuje tudi po večji velikosti in uporabi kamna kot gradbenega materiala.

Slika 221: Pl. Krstenica s stanovi sredi pašniških površin (merilo 1 : 2500) (vir: GURS, MKGP)

Figure 221: The Krstenica Plateau with herdsman's cottages scattered in the middle of pastures (scale 1 : 2500)
(source: GURS, MKGP)

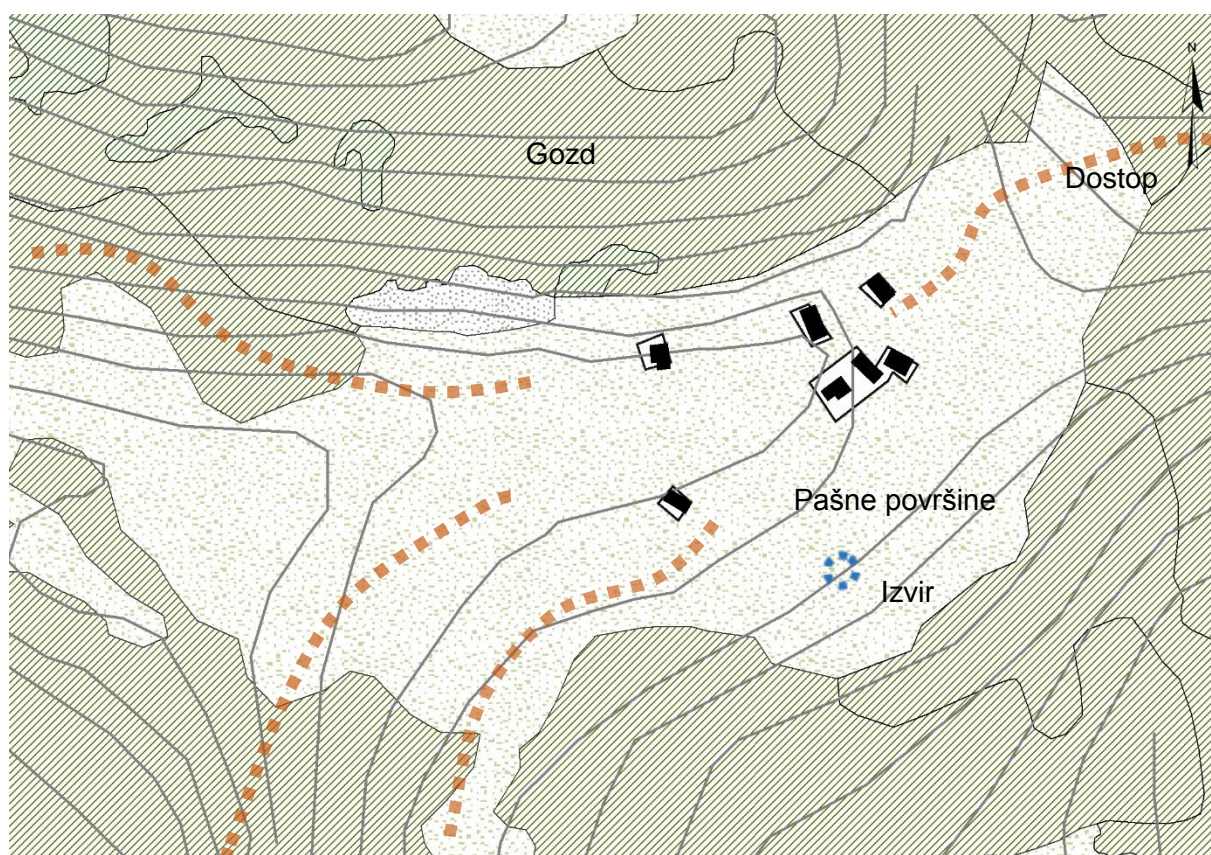
Kljub temu da v razporeditvi zgradb ni mogoče zaznati navezovanja ali izhajanja iz geometrijskih in pravih oblik, deluje naselje skladno in povezano. Uporaba lesa kot pglavitnega gradbenega

materiala povečuje enotnost naselja. Grajeni elementi se zlivajo z naravnimi okoljem, zlasti s kamnitim površjem planine in visokogorskim svetom v ozadju planine. Strukturno pestrost povečujejo drobno členjena lesena kritina in vertikalne ali horizontalne stene objektov. Vhodi v bivalne objekte so južno orientirani (Slika 21 na str. 47) in skrbno načrtovani. Planina se namreč nahaja na izpostavljeni, odprti legi, zato je posebna pozornost posvečena zaščiti pred vetrom. Stanovi so navadno ograjeni, s čimer se ustvarja zasebni prostor ob objektu. Zgradbe so postavljene ob ali v bližini dostopne poti, na odprti in sončni legi. Krstenica je ena izmed redkih planin, na kateri se ohranja pašna živinoreja ter z njo izdelava sira, masla in drugih mlečnih izdelkov.

PL. VIŠEVNIK

Manjše planšarsko naselje je s 7 pastirskimi stanovi umeščeno na nekakšen prelaz v ožje plano območje. Stanovi so postavljeni tesno skupaj, orientirani drug proti drugemu tvorijo nekakšen osrednji skupni prostor. Dostopne poti v prostoru niso jasno vidne in ne narekujejo postavitve zgradb. V južnem delu planine se nahaja izvir, ki je imel verjetno pomembno vlogo pri lokaciji samega naselja. Planina ima sončno in odprto lego, prav tako tudi lepe travnate površine, kar več kot očitno nakazuje na prisotnost vode na planini.

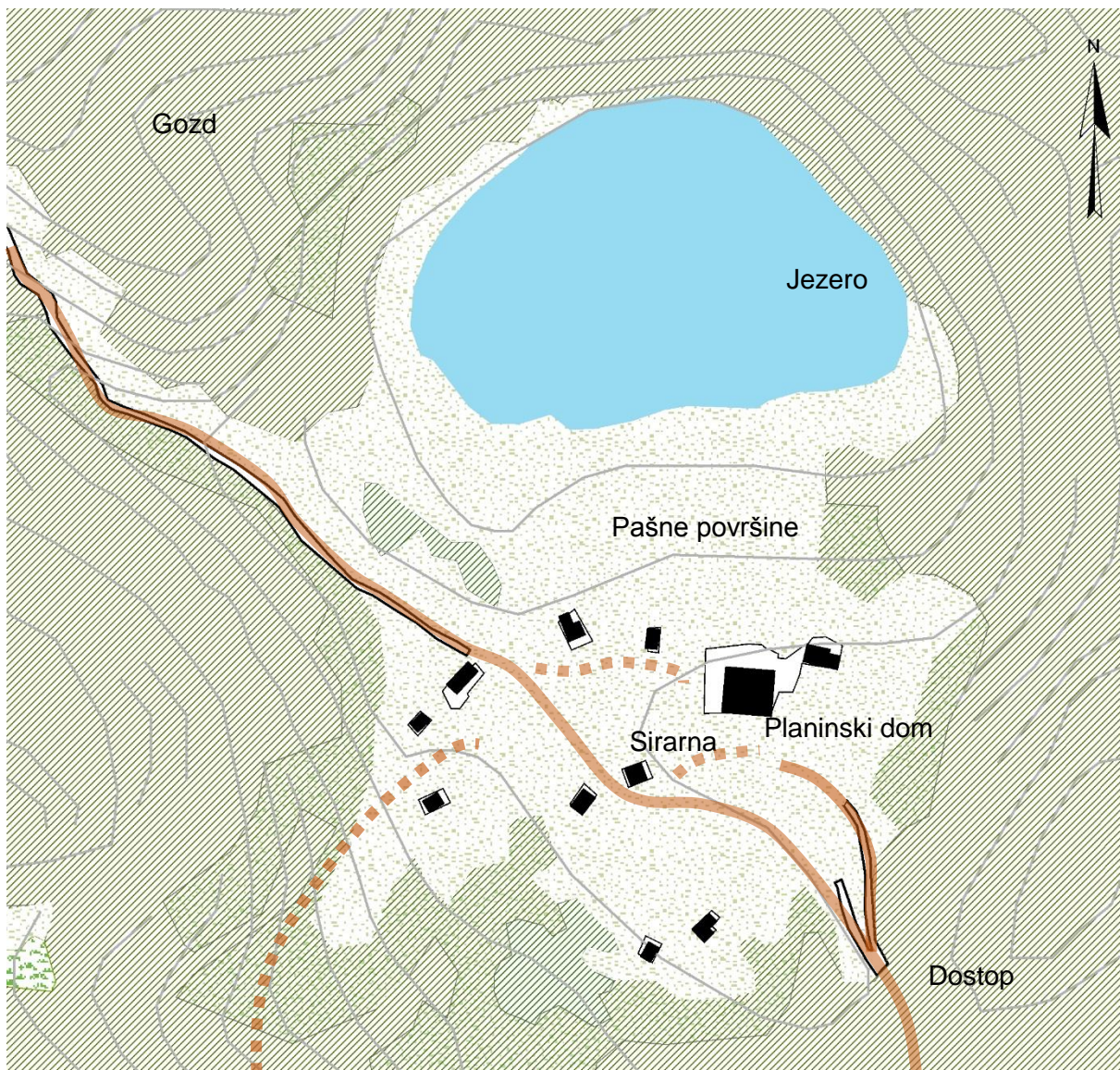
Slika 222: Izrazita gručasta zasnova na planini Viševnik (merilo 1 : 2500) (vir: GURS, MKGP)

- Figure 222: A distinctively clustered settlement on the Viševnik Plateau (scale 1 : 2500) (source: GURS, MKGP)

PL. PRI JEZERU

Že samo ime planine nakazuje njen poglavitni značaj. Prisotnost jezera v njenem najnižjem delu ustvarja kompozicijsko posebnost med analiziranimi planinami. Izrazit kontrast med strmim pobočjem, kjer se izmenjujejo travniške površine z gostim iglastim gozdom in skalnatimi stenami, poudarja jezero z gladko vodno površino. Leseni stanovi z dvokapno streho so umeščeni v strmo pobočje, kjer z gradnjo na kolih uspešno premagujejo zahtevne terenske razmere in razgiban teren. V spodnjem delu planine se nahaja kamnita sirarna. V celotni zasnovi naselja nekoliko moti planinski dom, ki vizualno izstopa v prostoru. Dostopne poti so le bežno nakazane in pri postavitvi stanov ne igrajo pomembne vloge.

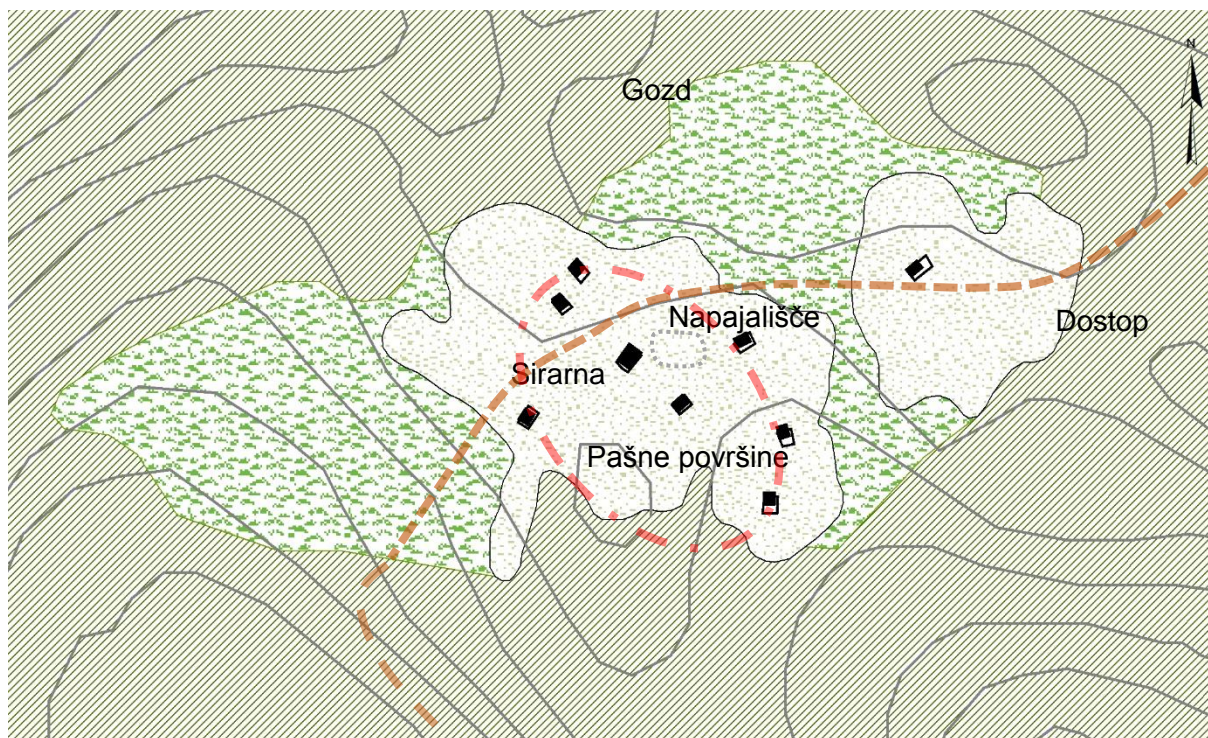
Slika 223: Pl. Pri jezeru (merilo 1 : 2500) (vir: GURS, MKGP)
Figure 223: The Pri jezeru Plateau (scale 1:2500) (source: GURS, MKGP)

PL. VODIČNI VRH

Na planini je devet zgradb, od tega osem stanov in zidana sirarna z letnico 1921 (Slika 25 na str. 50). Stanovi so leseni, na kobilah, z enotno pravokotno tlorisno zasnovo. Prazni pritlični prostori pod zgradbami so namenjeni zavetišču za živino.

Z izjemo enega stanu na začetnem – vzhodnem delu planine, ki stoji samostojno, so zgradbe nahajajo v skupini na manjšem planem območju sredi strnjene gozda. Ob terenskem ogledu planine razporeditev zgradb na vzhodnem delu planine ustvarja občutek krožne zasnove, vendar je iz tlorisne zasnove naselja razvidno, da je vtis krožne zasnove posledica umestitve zgradb ob gozdni rob. Izstopajočo zgradbo v naselju predstavlja sirarna, ki zaseda osrednji prostor pašnih površin in se tudi po zunanjem izgledu razlikuje od drugih zgradb. Ostale zgradbe so postavljene na valovit teren v njeni neposredni bližini. V osrednjem delu pašnih površin so vidni tudi ostanki kamnite zložbe oz. nekdanjega napajališča.

Slika 224: Pl. Vodični vrh v gozdu z razporeditvijo stanov ob gozdnem robu (merilo 1 : 2500)
(vir: GURS, MKGP)

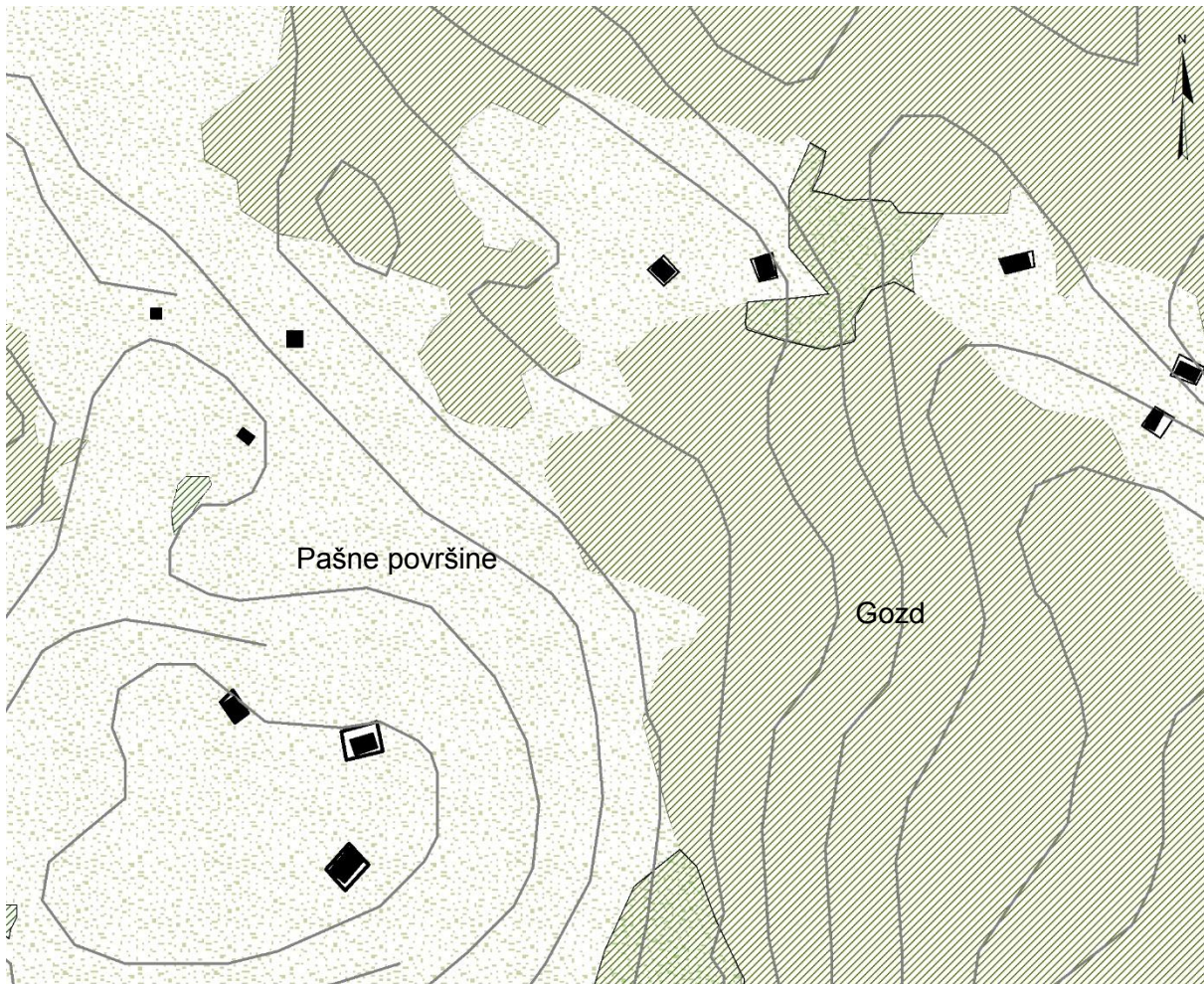
*Figure 224: The layout of cottages along the forest edge on the plateau Vodični vrh (scale 1 : 2500)
(source: GURS, MKGP)*

OVČARIJA

Ovčarija je edina planšarija, kjer razporeditev zgradb deluje nepovezano brez razpoznavnega sistema. Zgradbe se pojavljajo samostojno ali v manjših skupinah po 2 objekta, vendar poselitve zaradi prostorske razpotegnjenosti ni mogoče zaznati kot naselbinsko celoto. Površje planine je močno skalovito, z manjšimi travniškimi zaplatami. Zgradbe so na razgibanem terenu pomaknjene ob rob

pašniških površin, pogosto se naslanjajo na kamnito pobočje. V naselju tudi ni jasno vidnih komunikacijskih poti.

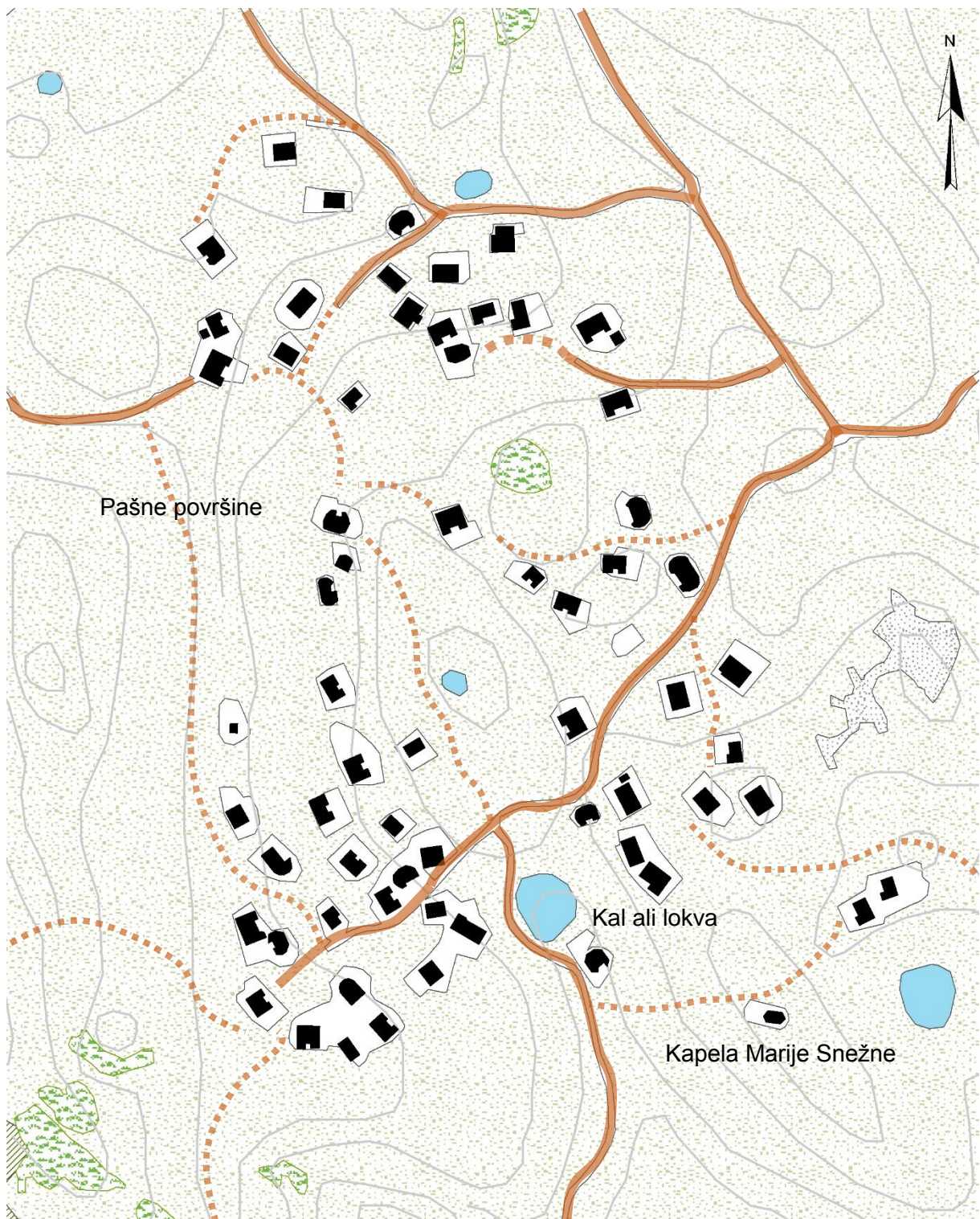
Slika 225: Pl. Ovčarija (merilo 1 : 2500) (vir: GURS, MKGP)
Figure 225: Ovčarija in (scale 1 : 2500) (source: GURS, MKGP)

VELIKA PLANINA

Veliko planino, tako po izgledu s posebnim arhitekturnim tipom zgradb in razporeditvijo na razgibani planoti, kot tudi po velikosti, težko primerjamo z ostalimi analiziranimi planinami, saj predstavlja posebnost med planšarskimi naselji pri nas. Morda je še najbolj slikovita primerjava s planino Zajamniki, kjer nas, ravno nasprotno kot na Veliki planini, preseneti pravilna postavitve zgradb in podobnost s stalno naseljenimi vasi. Izrazito odprta lega Velike planine, ki je še najbolj spominja na Krstenico, ponuja lepe razglede na Kamniško Savinjske Alpe (Ojstrico 2350 m, Grintovec 2258 m, Skuto 2532 m...).

Površje Velike planine je večinoma travnato, posamezne manjše skupine dreves in osamelci pričajo o nekdanjem gozdnatem značaju tega območja. V preteklosti so za namen pridobivanja pašnih površin in gradbenega materiala korenito posegli v naravne gozdne sestoje, s čimer so poslabšali vodne razmere in povečali izpostavljenost vetru.

Slika 226: Gručasta razporeditev bajt na Veliki planini (merilo 1 : 3000) (vir: GURS, MKGP)
Figure 226: The nucleated layout of herdsman's cottages on the plateau Velika planina
(scale 1 : 3000) (source: GURS, MKGP)

Neizrazita gručasta razporeditev bajt, kot na tem območju imenujejo pastirske koče, sprva ustvarja občutek spontanosti in nenačrtnosti, vendar ob podrobnejšem pregledu ugotovimo premišljeno umeščenost zgradb. Ta se namreč prilagaja obliki zemljišča in vremenskim razmeram. Pri postavitvi

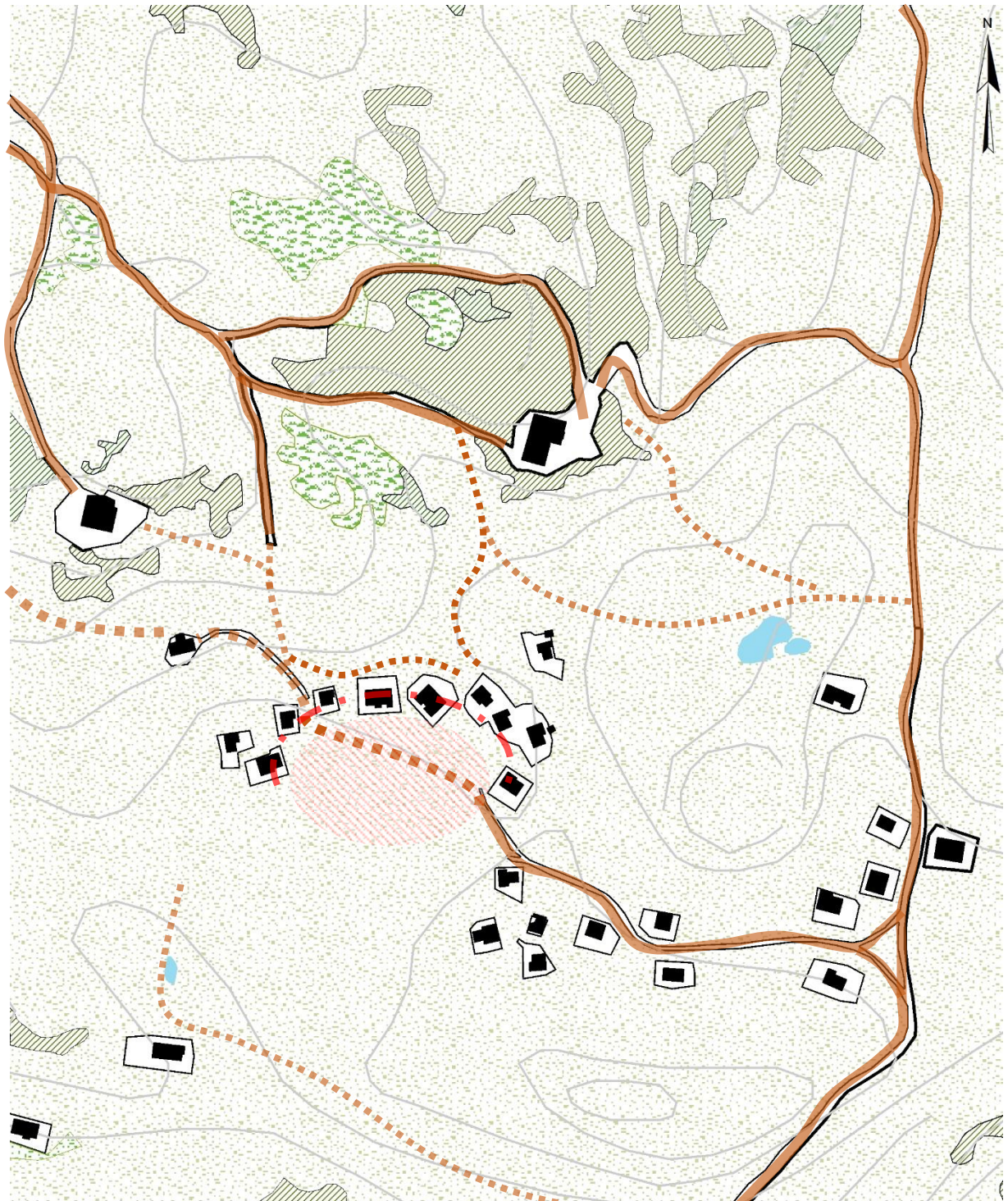
zgradb je namreč vidna prilagoditev in upoštevanje naravnih danosti, saj so zgradbe pogosto postavljene ob vznožje pobočja, v zavetrne in zatišne ter manj vlažne lege, z vhodi v objekte orientiranimi na vzhodno ali južno stran. Prilagoditev danim razmeram je opazna v načinu gradnje in obvladovanju terena, sama načrtnost grupiranja oz. združevanja zgradb pa je razvidna šele iz kartografskega gradiva in pisnih virov. Podrobneje smo povezave med posameznimi bajtami glede na lastništvo pojasnili v 6. poglavju.

Prostorsko je mogoče naselje Velike planine opredeliti v dve skupini, zgornji severni ter spodnji južni del, ki sta povezana in prepletena s številnimi potmi, ki so nekatere bolj, druge manj opazne. Kraška narava planine je vplivala tudi na manjše število izvirov, kar so reševali z urejanjem oz. ustvarjanjem umetnih napajališč. Opazna je tudi večja koncentracija bajt okoli vodnih ureditev. Mozaik bajt in poti tako dopolnjujejo kali ali lokve, namenjene napajanju živine, pogosto urejene na dnu kotanj. Te imajo poleg funkcionalne tudi estetsko funkcijo, saj povečujejo krajinsko pestrost, obenem pa ustvarjajo nekakšen osrednji prostor v naselju. Kale ali lokve lahko primerjamo z vaškimi napajališči, ki so bila pogosto osrednji prostor vasi.

Celotno naselje kljub neizraziti gručasti zasnovi deluje skladno, k čemur pripomore tudi enotna arhitekturna tipologija. Medsebojni odmiki med bajtami so sicer neenakomerni, s tem da je opazna večja koncentracija bajt ob skupnih ureditvah, ki jih predstavljajo kali oz. mlakuže za napajanje živine. Poleg ureditev za napajanje živine na razporeditev bajt pomembno vplivajo tudi komunikacijske poti, saj večji del bajt leži neposredno ob dostopni poti.

MALA PLANINA

Razporeditev zgradb na Mali planini je prav tako kot na Veliki planini gručasta, s tem da na zahodnem delu planine razporeditev zgradb v loku tvori nekakšen osrednji prostor planine, česar na Veliki planini nismo zaznali. Pogoje za tako razporeditev ustvarja dokaj raven plan teren, ki ga so ga spretno izrabili za pravilno razporeditev bajt. Bajte so med seboj enakomerno oddaljene z rahlim polkrožnim zamikom. Na vzhodnem bolj razgibanem delu sta oblikovani še dve manjši gruči, ki spominjata na razporeditev bajt na Veliki planini.

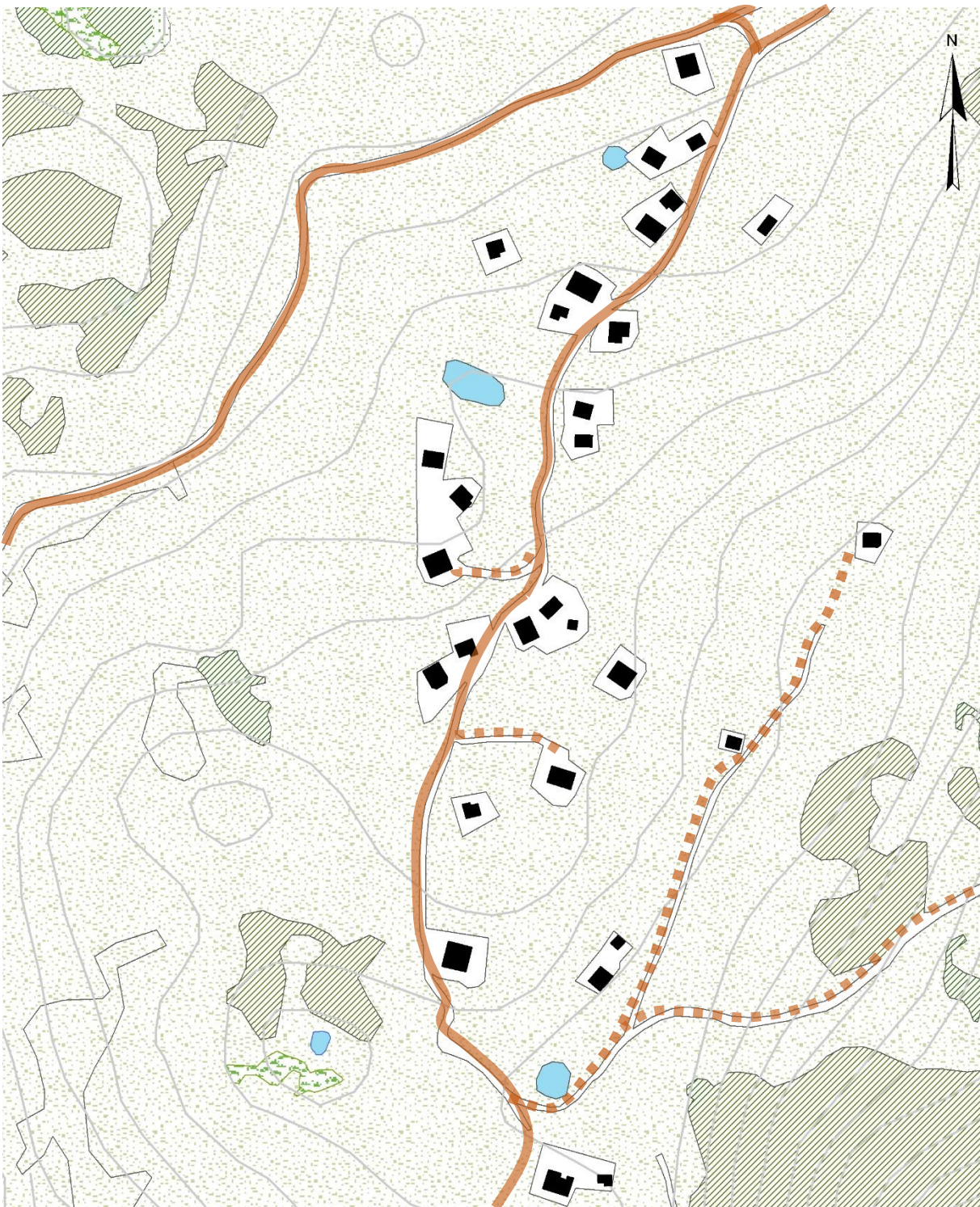

Slika 227: Mala planina (merilo 1 : 3000) (vir: GURS, MKGP)
Figure 227: Mala planina (scale 1 : 3000) (source: GURS, MKGP)

GOJŠKA PLANINA

Gojška planina predstavlja posebnost med analiziranimi planinami, saj so zgradbe postavljene ob dostopni poti, ki poteka pravokotno na plastnice. Poleg Zajamnikov predstavlja planino, kjer so komunikacijske poti najbolj jasno vidne, in zdi se kot, da ravno pot narekuje razporeditev zgradb. Osrednji del naselja je vertikalno zgoščen ob kamniti poti, le nekaj posameznih oddaljenih zgradb izstopa iz izrazite vertikalne zasnove naselja.

Slika 228: Gojška planina z razporeditvijo bajt na pobočju (merilo 1 : 3000) (vir: GURS, MKGP)
Figure 228: The layout of herdsman's cottages on the slope of the Gojška Plateau (scale 1 : 3000)

6 UGOTOVITVE

S pomočjo analize planšarskih naselij smo z namenom boljše preglednosti samih ugotovitev nivojsko obdelali pridobljene podatke. Preko splošnih ugotovitev smo namreč podatke postopno združevali v posamezne tipe in skupine, kar je v končni fazi pripeljalo do splošnih in specifičnih ugotovitev, vezanih na sama naselja. Zanimalo nas je tudi tisto, kar nam je ob terenskem ogledu in inventarizaciji ostalo skrito, kar sprva nismo zaznali. Naselja namreč niso le fizična tvorba v prostoru, niso le lupine zgradb, so odraz določenega časa in spoznanj, načina življenja in potreb. So življenjsko okolje določene socialne skupnosti, ki je bistveno vplivala na funkcijo ter posledično zgradbo naselja.

Po obliki določenega naselja in pripadajočega zemljišča Ložar (1944: 54-56) loči vezana ali prosta, zaprta ali odprta naselja, iz česar opredeli tudi obliko dveh talnih načrtov:

- a) vezani (isto kot sklenjeni – po Ilešiču),
- b) nevezani⁶⁸.

Vezane oblike dalje deli v:

- **centralne razporeditve**, kjer so elementi urejeni po zakonih osrednje kompozicije, bodisi v smislu kroga, ovala, kvadrata ali pravokotnika;
- **linearne razporeditve**⁶⁹, kjer je glavni princip kompozicije linearen. Naselje zgrajeno v obliki ene ali dveh črt.

Pri ugotavljanju razporeditve zgradb na planšarijah smo se delno naslonili na Ložarjeve (1944) ugotovitve, s tem da smo oblikovali posebno klasifikacijo na podlagi ugotovitev, do katerih smo prišli preko analize. Glede na analizirane planšarije je mogoče izpostaviti dve temeljni skupini, in sicer zgradbe, pri katerih smo razpoznali določeno povezanost, in zgradbe, ki v prostoru delujejo nepovezano.

Nepovezano razporeditev stavb smo opredeli kot točkovno, saj se postavitev posamezne zgradbe ne ravna po sosednjih objektih oz. so ti med seboj močno oddaljeni. Tak primer je planina Ovčarija, kjer zgradbe stojijo v manjših gručah, lahko tudi vsaka zase, in ne izkazujejo pripadnosti isti planšariji oz. sploh nismo zaznali, da gre za naselje. Pri povezani razporeditvi zgradb se te sicer pojavljajo v enakih ali različnih medsebojnih oddaljenostih. Enaka medsebojna oddaljenost sicer ustvarja vtis večjega

---

⁶⁸ Vasi nevezanih oblik - gre za gručasto vas.

⁶⁹ Naselju, ki je zgrajeno v obliki ene ali dveh črt, je težje določiti mero vezanosti ter na splošno težje govoriti o kompoziciji kot pri naselju centralnega tipa. Linearni sistem sam po sebi namreč nasprotuje vsaki kompoziciji. Na izoblikovanost teh naselij je v veliki meri vplivalo gospodarsko življenje. (Ložar, 1944: 56)

reda, vendar sama medsebojna oddaljenost med zgradbami bistveno ni vpliva na zaznavanje naselja kot celote.

Povezano se razporeditev zgradb pojavljajo v dveh oblikah: organski in geometrijski. Pri ugotavljanju značilnih oblik kmečkih naselij Mušič (1947: 15,16) opisuje dele vasi, ki imajo urejen sestav podrejen geometričnim zakonom, ter dele vasi, ki imajo navidezno neurejen sestav, s svojstveno postavljenimi domovi, kjer v tlorisu ni opaziti vzporednic in pravokotnic k prometni mreži, k značilni ločnici v oblikovanosti tal, k vodotoku. Osnova gručastih, navidezno neurejenih vasi je zemljiška delitev na grude, na nepravilno oblikovane zemljiške dele (Mušič, 1947: 16). Na njihov nastanek je med drugim vplivala površinska oblikovanost tal, ki ne dopušča geometrične zemljiške delitve in urejenega naselitvenega načina (Mušič, 1947: 16). V tlorisu, ki ne upošteva višinskih razmerij tal, se sicer zdijo gručasta naselja nepremišljena, brez reda, a ko jih pogledamo v luči prilagoditve na hribovita tla, spoznamo v njih modro naslonitev na naravo (Mušič, 1947: 17).

Organsko so stavbe razporejene v gruči, medtem ko se geometrijsko pojavljajo krožno ali linearno. Pri krožni razporeditvi smo ločili:

- planšarije, kjer so zgradbe postavljene v sredini oz. centralni del pašnih površin,
- planšarije, kjer so zgradbe postavljene na zunanji, robni del pašniških površin.

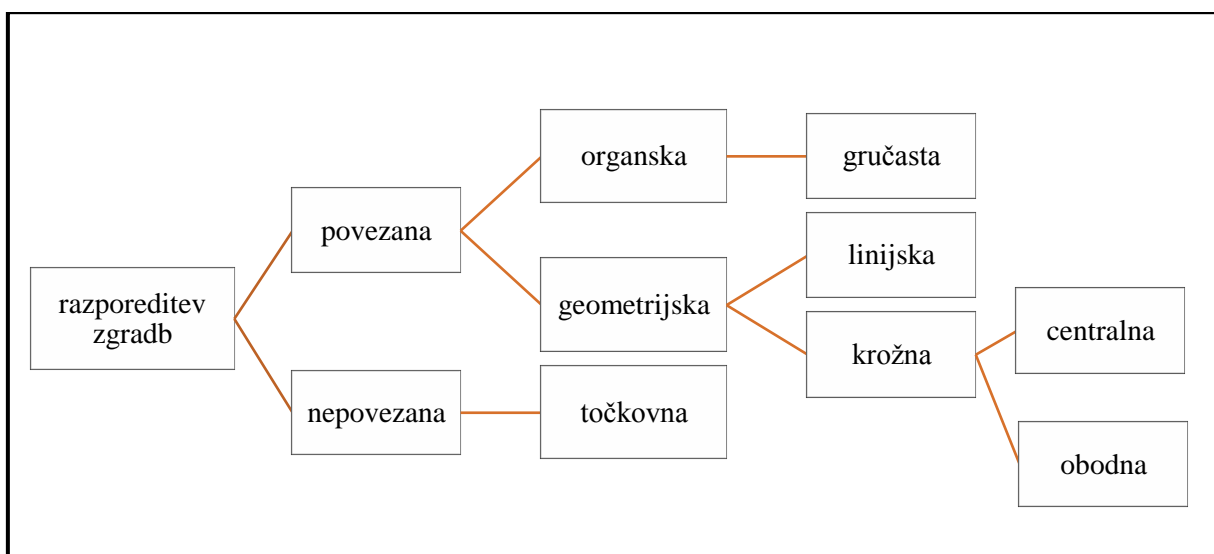
V zvezi z opredelitvijo skupin, ki se naslanja na razporeditev zgradb in zasnovo naselja, moramo izpostaviti, da se poleg posebnosti znotraj skupine pogosto pojavljajo kombinacije med posameznimi skupinami. Tako so npr. na planini Laz sredi pašnika zgradbe deloma razporejene v gruči ter deloma v polkrogu. S polkrožno razporeditvijo zgradb se tvori osrednji prazni prostor, katerega smo zasledili tudi na drugih planinah. Ena od takih je planina Blato, kjer je opazna sicer slabo izrazita krožna postavitev stanov okoli osrednjega prostora. Kombinacijo gručaste in polkrožne razporeditve zgradb ima tudi planina Javornik, s tem da nima izrazitega osrednjega prostora kot Laz in Blato.

Planšarije s centralno razporeditvijo zgradb spominjajo na »središčne vasi«, ki jih Mušič (1947: 19) opisuje kot vasi, kjer »so posamezne kmetske domačije razvrščene okrog osrednjega, pogosto praznega, skupnega prostora«. Osrednji prostor, ki ga v stalnih naseljih navadno predstavlja trg, je mogoče opredeliti kot višjo organizacijsko obliko, ki je zrasla iz skupnih koristi in je medsebojno tesno povezala posamezne kmetske domačije (Mušič, 1947: 17, 19), kar je mogoče primerjati s skupnim pašnikom planšarskih naselij.

Ravno nasprotno od središčnih vasi so zgradbe pomaknjene na robni oz. obodni del pašniških površin in spominjajo na okrogle vasi. Kot pojasnjuje Mušič (1947: 1), je ta oblika vasi »zrasla iz prvotne obrambne postojanke«. Krožna obodna ali zunanja razporeditev zgradb se pojavlja na planini Dedno

polje, kjer so stanovi polkrožno razporejeni okoli osrednjega prostora – pašnika, s tem da stanovi ležijo pomaknjeno proti gozdnemu robu. Lega stanov ob gozdnem robu je izrazita tudi na planini Vodični vrh.

Ostale analizirane planšarije: Viševnik, Krstenica, Praprotnica, Uskovnica, Velika in Mala planina imajo gručasto zasnovo. Ta je izrazita predvsem na planini Viševnik, na drugih planinah manj.

Slika 229: Shematski prikaz delitev glede na razporejenost stavb v naselju
Figure 229: Alpine dairy farms – how the buldings are shown in the cadastral folders

V različnih raziskavah, vezanih na planšarska naselja, so bile sicer že podane splošne ugotovitve glede razporeditve zgradb, do katerih smo prišli tudi sami pri splošnem pregledu planin. Večina avtorjev (Novak, 1970; Melik, 1950; Novak, 1969) ugotavlja, da je imelo planinsko naselje redko stegnjeno obliko, s stavbami ob poti, kot vidimo na planini Zajamniki, pri čemer izpostavljajo, da je bilo planinsko naselje največkrat gručasto, z zgradbami razvrščenimi brez reda. Pogosto so izpostavljene presenetljivo organizirane krožne oblike na Dednem polju in na planini Blato. Zakaj naj bi bila presenetljiva razporeditev v organizirane oblike, ne navajajo. Tudi sami smo ugotovili, da se naselja redko pojavljajo v stegnjeni obliki, od 17 analiziranih planšarij smo to obliko srečali le na 1 planini. Na tem mestu izpostavljamo tudi planšarska naselja s točkovno razporeditvijo zgradb. Tudi ta se namreč pojavljajo redko, samo v primeru Ovčarije, čeprav ni mogoče povsem izključiti tendence po povezovanju.

Pomemben element planšarskih naselij predstavljajo tudi komunikacijske – dostopne poti, ki so v nekaterih naseljih jasno vidne, v drugih nekoliko manj. Posamezno naselje smo preverili tudi z vidika povezave med razporeditvijo zgradb in komunikacijskimi potmi. Ugotovili smo, da se glede na dostopnost pojavljata dva tipa:

- naselje z jasno komunikacijsko oz. dostopno potjo;

- naselje, kjer komunikacijske oz. dostopne poti niso jasne razvidne.

Naselja z jasno komunikacijsko potjo se razlikujejo glede na razporeditev zgradb v odnosu do poti. V nekaterih primerih je namreč mogoče zaznati povezavo med potekom poti in razporeditvijo zgradb. Tak primer zasledimo npr. na pl. Zajamniki in Gojški planini, medtem ko v določenih planšarskih naseljih dostopne poti bistveno ne vplivajo na razporeditev zgradb, so pa v prostoru jasno vidne.

Iz analize planin je mogoče ugotoviti, da ne glede na zasnovo in velikost naselja, obstajajo bistvene skupne lastnosti planin, ki jih je mogoče zaslediti pri vseh planinah. Te so:

- razporeditev zgradb v naselju na način, ki omogoča čim boljšo pašo, navadno v osrednjem delu pašniških površin;
- enotnost zgradb glede na zasnovo in uporabo gradbenega materiala;
- izstopajoča lega sirarne z drugačno zasnovo in uporabo gradbenega materiala, ostale zgradbe so postavljene na enakovreden način, in sicer v smislu, da posamezna zgradba glede lege in dostopnosti do pašnika nima boljšega oz. slabšega položaja v odnosu do drugih zgradb;
- postavitve zgradb v navezavi s skupnimi ureditvami, kot so npr. kali (mlake za napajanje živine);
- upoštevanje lokacijskih danosti;
- velika socialna povezanost in medsebojna pomoč.

7 SMERNICE ZA UREJANJE PLANŠARSKIH NASELIJ

Zatečeno stanje na področju planšarskih naselij je odraz dolgoletne odsotnosti razvojnih ukrepov in konkretnih usmeritev za njihovo nadaljnje urejanje. Velika večina jih propada ali so podvržena velikim pritiskom preoblikovanja v počitniška naselja, kar v primerjavi z nezadržnim propadanjem niti ni vedno slabo. Ponekod o nekdanjih naseljih pričajo le ruševine, ki v prostoru delujejo veliko bolj moteče, kot npr. njihova preobrazba v počitniška bivališča, ki se zaradi neustreznih gradbenih posegov, neracionalne rabe prostora, spremembe poselitvenih vzorcev in identitete prostora pogosto izpostavlja kot negativen prostorski pojav. Nekatera planinska naselja z dobro dostopnostjo so se spremenila v stalna naselja, kot npr. Goreljak in Gorjuše v Bohinju. Pojavljajo se tudi primeri, kjer skušajo ohranjati tradicionalno visokogorsko živinorejo, vendar pomembnejših razvojnih projektov nismo zaznali.

Enega izmed redkih, uspešnih primerov, načrtnega urejanja visokogorskega območja s planšarskimi objekti še vedno predstavlja prenova planinskega naselja na Veliki planini, v sklopu katere je bila poleg zaščite prvotnega pastirskega naselja izvedena tudi izgradnja turistično počitniškega kompleksa, po načrtih Vlasta Kopača. Programsko in prostorsko je Kopač območji sicer jasno ločil, vendar je pri ureditvi turističnega centra in načrtovanju počitniških objektov izhajal iz tradicionalne arhitekture in organske zasnove naselja, s čimer je ustvaril povezanost oz. nekakšno spontano prehajanje med območjema. Eden od pglavitnih namenov urbanističnega programa je bil ohranitev obstoječih planšarskih naselij, z vsemi njihovimi posebnostmi in slikovitostmi, z minimalnimi posegi v prvotno zasnovo in izvedbo, obliko in obdelavo (Kopač, 1964). Poleg ohranitve vizualne podobe naselja je pomembno vlogo v programu predstavljalo samo planšarstvo, ki je z načinom življenja in mlečnimi izdelki, predstavljalo tudi turistično popestritev Velike planine. Kot nekšno protiutež zavarovanemu etnografskemu delu je Kopač zasnoval turistični center s počitniškimi naselji, pri čemer je izkoristil dobro povezanost z dolino, saj je bila v letu 1964 na Veliko planino zgrajena žičnica, ki je planino naredila dostopno širšim množicam. S premišljeno umestitvijo objektov v razgiban relief, z upoštevanjem zavetnih leg, vizualni neizpostavljenosti in odpirajočih pogledih na okoliške hribe, je arhitekt spretno izkoristil naravne danosti, ter obenem ohranil kvalitetne prostorske značilnosti. Urbanistični program vsebuje tudi celotno infrastrukturno zasnovo, s posebnimi usmeritvami za oskrbo z vodo, kurivom, elektrifikacijo, kanalizacijo, prometov, itd. Kljub temu, da je bil urbanistični program zasnovan pred več kot petdesetimi leti je aktualen še danes. Kopaču je namreč uspelo nadgraditi pretekla spoznanja, s tem, da je oblikoval prijetno bivalno okolje z različnimi dejavnostmi. Poleg same priprave programa je imel Kopač vodilno vlogo tudi pri njegovi realizaciji, predvsem pri gradnji počitniških objektov, kar je pripomoglo k uspešni izvedbi načrtovanih ureditev. Kopačev pristop k prenovi planinskega naselja se je sicer izkazal kot zelo uspešen, vendar ga ni mogoče posploševati. Velika planina je namreč predstavlja območje s specifično arhitekturno tipologijo, z

planšarskim naseljem, ki je bilo kljub določenim spremembam v času priprave programa dobro ohranjeno. Prav tako je samo območje Velike planine omogočalo ureditev dveh ločenih centrov, starega in novega, ki sta se navezovala drug na drugega. Pri načrtovanju prenove je tako potrebno v obzir vzeti številne dejavnike kot so npr. naravne razmere, arhitekturna tipologija, dostopnost, ohranjenost itd., predvsem pa spoznanje, da je vsaka planina edinstvena in vseh sprememb ob prenovi ni mogoče predvideti.

Vseskozi se nam je zastavljalo vprašanje tudi o drugačnih pristopih urejanja, kako pravzaprav urejati planšarije na način, ki bo ohranjal njihove kulturne in krajinske kvalitete, s tem da bo nadgrajeval pretekla spoznanja in tradicijo ter sledil razvojnim potrebam. Kaj varovati in kje določiti mejo med tradicijo in zahtevami današnjega časa. Nesmiselno je pričakovati, da se bo kmetijstvo ob različnih možnostih sodobne mehanizacije ohranjalo na način izpred stotih let ali da bo ljudem ustrezalo bivanje v starih pastirskih kočah brez osnovnega udobja. Kljub temu da gre za tradicionalno arhitekturo z bogatim kulturnim izročilom, so spremembe potrebne, saj prvotna gospodarska funkcija nima več eksistenčnega pomena, ki bi lahko preprečeval propadanje planšarskih naselij.

S podobnimi težavami so se soočali tudi v Švici, kjer ima visokogorska pašna živinoreja pomembno gospodarsko vlogo. Zadnjih nekaj desetletij se je namreč v Švici pojavil trend upadanja seljenja živine v višje ležeče lege ter opuščanja visokogorskih pašnikov, kar je med drugim leta 2007 pokazal tudi Nacionalni raziskovalni program "Krajine in habitati v Alpah" oz. "Landschaften und Lebensräume in Apen" (Lauber in sod., 2013). Leta 2009 so z namenom iskanja ustreznih rešitev za prihodnost visokogorske pašne živinoreje začeli z interdisciplinarnim raziskovalnim programom AlpFUTUR, katerega je finančno podprlo 40 različnih, večinoma nedržavnih inštitucij. Veliko odprtih vprašanj, vezanih na nadaljnji razvoj alpskega kmetijstva, je vzpodbudilo 80 strokovnjakov z različnih področij, da so v okviru petletnega raziskovalnega programa in 22 posameznih podprogramov ukvarjali s prihodnostjo alpskega kmetijstva. Njihova spoznanja in ugotovitve so predstavljene v knjigi Zukunft der Schweizer Alpwirtschaft (Lauber in sod., 2013), s pomočjo katere smo želeli povzeti določena spoznanja, ki bi jim bilo smiselno uporabiti tudi v našem prostoru. Namen projekta AlpFUTUR je bil med drugim izdelava smernic za razvoj visokogorske pašne živinoreje oz. alpskega kmetijstva, kot ga imenujejo. V Švici planinski pašniki namreč predstavljajo 11 % (4655 km²) celotne površine države in 1/3 vseh kmetijskih površin v državi. Zaradi boljše predstave o pomembnosti visokogorske pašne živinoreje izpostavljam nekatere podatke, s pomočjo katerih si je mogoče ustvariti primerjavo s Slovenijo. V Švici se vsako let v poletnem času, za obdobje štirih mesecev, v višje ležeče lege z živino seli 17 000 ljudi, ki opravljajo posamezna dela na planinah. Kot pojasnjujejo, je bilo alpsko kmetijstvo prvotno ustvarjeno z namenom izboljšanja baze krme, kar je posledično vplivalo na povečanje števila prirejene živine v dolini. Na račun planinske paše tako priredijo 10 % več živine ter na 7000 kmetijskih obratih letno ustvarijo 280 milijonov frankov, kar predstavlja 11 %

prihodkov celotnega kmetijskega gospodarstva v državi. Kljub dolgoletni tradiciji visokogorske pašne živinoreje pa so strukturne spremembe v dolinah vplivale tudi na opuščanje planin ter posledično zaraščanje kulturne krajine, ki v zavesti Švicarjev predstavlja pomembno prepoznavnost države. Kot je bilo izpostavljeno v sklopu raziskovalnega programa, alpsko kmetijstvo pozitivno vpliva na ohranjanje in spodbujanje biotske raznovrstnosti, obnavljanje podzemne vode, varstvo pred naravnimi nesrečami, zdravje živali, neguje kulturno krajino ter s tem povečuje privlačnost za turizem, saj se veliko ljudi zanima za pohodništvo, smučanje in počitek.

Pomanjkljivost raziskovalnega programa AlpFUTUR se v povezavi z našo nalogo kaže v tem, da se je ta ukvarjal predvsem s kmetijskim pomenom visokogorske pašne živinoreje ter usmeritvami za njegov nadaljnji razvoj, s tem da se ni dotikal prostorsko načrtovalskih vprašanj glede urejanja planinskih naselij in možnosti njihove drugačne rabe. Kljub temu je bilo mogoče povzeti določena spoznanja, ki bi jih bilo smiselno uporabiti tudi v našem prostoru. V nadaljevanju izpostavljamo naslednje ugotovitve:

- Alpe so edinstvene, vendar ne izoliran svet,
- vsaka planina je posebna,
- planšarstvo je potrebno ohraniti, ne fosilizirati,
- pretekla spoznanja je potrebno nadgraditi z uporabo sodobnih tehnologij.

Kot smo izpostavili, je bil projekt AlpFUTUR sicer osredotočen predvsem na kmetijski pomen planšarstvana, vendar so se Švicarji reševanja problematike, ki so jih prinsele strukturne spremembe planšarskih naselij, lotili tudi na različne načine. Nekatere planine so zaradi slabe dostopnosti in kmetijske neperspektivnosti povsem opustili. Kot eno izmed možnosti za nadaljnje urejanje planašarskih naselij pa izpostavljamo njihovo spremembo v turistične namene. Veliko švicarskih nižjih planin, tako imenovanih Maiensäss, namreč ne služi več svojemu prvotnemu namenu. V veliki meri so preoblikovane v počitniška naselja, pogosto posamezne zgradbe oddajajo tudi v najem. Nekatere planine so spremenjene v turistične komplekse. Eden izmed takih primerov je hotel Guarda Val v vasi Sporz na 1600 m v bližini mesta Lenzerheide na jugovzhodu Švice. Hotelski kompleks v svoji ponudbi vključuje 11 planinskih koč, starih več kot 300 let, ki se nahajajo v njegovi neposredni bližini. Koče so večinoma iz lesa, ohranjenje v prvotni zasnovi, s tem da združujejo planinsko tradicijo z modernim dizajnom in načinom življenja. V sklopu 11 planinskih koč je na različne načine urejenih 50 sob (tipi sob: planinska soba, pastirska soba itd.), pri čemer so pri oblikovanju izhajali iz prvotne namembnosti, s tem da so sledili potrebam in zahtevam današnjega časa. Ohranjanje planinski koč za turistične namene v nekdanji obliki, brez sanitarnih prostorov, tekoče vode in elektrike si danes težko predstavljamo. Na tem mestu, v povezavi z nadaljnjim urejanjem planinskih naselij, izpostavljamo tudi večkrat poudarjeno misel v knjigi *Zukunft in der Schweizer Alpwirtschaft* (2013), ki pravi "ohraniti, ne

fosilizirati". Tej ideji so sledili tudi pri ureditvi hotelskega kompleksa, s čimer so z obnovo objektov prepečili propadanje planšarskih koč ter ohranili življenje v planšarskem naselju.

V kolikor pogledamo tuje izkušnje v luči domače zakonodaje, vidimo, da so možnosti za urejanje zelo omejene, saj vsa analizirana planšarska naselja ležijo v območjih z različnimi varstvenimi režimi, kot so npr. območja ohranjanja narave in varstva kulturne dediščine (Natura 2000, Triglavski narodni park, evidentirana kulturna dediščina itd.). Večina varstvenih režimov je naravnana predvsem v smeri zaščite in varovanja, glede samega razvoja in o konkretnih usmeritvah za nadaljnje urejanje je napisanega manj. Tudi v primeru planšarskih naselij ne moremo mimo pogosto izpostavljenih omejitvenih razvojnih dejavnikom v varovanih območjih, saj planšarska naselja večinoma nezadržno propadajo, kar je v nasprotju s cilji varovanja in ohranjanja, ki naj bi jih zasledovali vzpostavljeni pravni režimi varovanja.

Velik del analiziranih planšarskih naselij, in sicer t.i. bohinjskih planin, leži v območju Triglavskega narodnega parka. V skladu z Zakonom o Triglavskem narodnem parku (ZTNP-1) (Uradni list RS, št. 52/10 in 46/14 - ZON-C) je območje parka razdeljeno na tri varstvena območja: prvo, drugo in tretje varstveno območje. Iz preglednice 1 so razvidna varstvena območja, v katerih se nahajajo posamezne planine, ter poglavitni nameni, ki veljajo v varstvenih območjih.

V skladu z Zakonom o Triglavskem narodnem parku je v zvezi z urejanjem planšarskih naselij prepovedano tudi:

- izvajati posege in dejavnosti, ki bi lahko spremenili za narodni park značilne krajinske gradnike ter značilne krajinske ali poselitvene vzorce;
- graditi pomožne kmetijske objekte, hleve in pastirske koč v naravnem okolju, razen za opravljanje kmetijskih dejavnosti v narodnem parku, na podlagi pozitivnega mnenja kmetijsko-svetovalne službe o potrebnosti kmetijskega objekta, hleva ali pastirske koč za potrebe opravljanja kmetijske dejavnosti v narodnem parku;
- pasti živali zunaj za to določenih območij planin ali brez pašnih redov;
- izvajati melioracijska dela, razen poseka dreves in grmičevja za redno vzdrževanje in urejanje pašnikov in poti na za to določenih območjih planin v načrtu upravljanja ter za urejanje obstoječe mreže kolovozov in poljskih poti za dostop na te planine pod pogoji, določenimi v načrtu upravljanja;
- **graditi nove in rekonstruirati obstoječe objekte tako, da se poveča obseg ali spremeni njihovo namembnost**, ter postavljatičasne objekte, razen: mlekarn in hlevov, vendar samo na za to v načrtu upravljanja določenih območjih planin in če je njihova raba povezana s pašo ter objektov za preprečevanje ali zmanjševanje obstoječega obremenjevanja okolja;
- graditi nove in širiti obstoječe ceste, kolovoze, poljske in druge poti;

- **graditi nadomestne⁷⁰ objekte**, razen če so namenjeni kmetijski dejavnosti, povezani s pašo na planinah, določenih v načrtu upravljanja;
- **spreminjati namembnost obstoječih objektov ali njihovih delov**;
- izvajati gostinsko dejavnost in nuditi prenočišča na planini, razen v okviru dopolnilne dejavnosti⁷¹ na planini;
- graditi nove ali povečevati počitniške enote ali spreminjati namembnost obstoječih objektov v počitniške enote;
- graditi nove objekte za kratkotrajno nastanitev zunaj naselij, v naseljih pa le do 80 ležišč.

Preglednica 1: Varstvena območja glede na ZTNP-1

Table 1: The protectet areas according to the ZTNP-1

VARSTVENO OBMOČJE	NAMENI	PLANINE
I. varstveno območje	Namenjeno je uresničevanju varstva in ohranjanja naravnih vrednot, prvobitnih naravnih območij divjine, rastlinskih in živalskih vrst, njihovih osebkov in habitatov, naravnega razvoja ekosistemov in naravnih procesov brez človekovih negovalnih, vzdrževalnih in drugih posegov. Dopuščena je tudi tradicionalna paša na urejenih pašnih planinah v visokogorju in ohranjanje s tem povezane kulturne dediščin.	Pri jezeru Dedno polje Ovčarija Vodični vrh Viševnik Laz
II. varstveno območje	Dopuščena je tradicionalna raba naravnih virov zaradi izvajanja dejavnosti sonaravnega kmetijstva in gozdarstva ter trajnostnega gospodarjenja z divjadjo in ribami. Namenjeno je ohranitvi obstoječega stanja narave in kulturne dediščine vsaj v trenutni kakovosti ter preprečitvi vnosa novih obremenjujočih dejavnosti ter postopnemu doseganju namenov prvega varstvenega območja ob upoštevanju razvoja dopuščenih dejavnosti	Blato
III. varstveno območje	Namenjeno je ohranjanju in varovanju biotske raznovrstnosti, naravnih vrednot in kulturne dediščine ter izrazitih ekoloških, estetskih in kulturnih kakovosti krajine, ohranjanju poselitve ter spodbujanju trajnostnega razvoja, usklajenega s cilji narodnega parka.	Praprotnica Zajamniki Uskovnica Javornik

V skladu z Zakonom o Triglavskem narodnem parku je v zvezi z urejanjem planšarskih naselij prepovedano tudi:

- izvajati posege in dejavnosti, ki bi lahko spremenili za narodni park značilne krajinske gradnike ter značilne krajinske ali poselitvene vzorce;

⁷⁰ Nadomestni objekt je objekt, ki se zgradi zaradi nadomestitve obstoječega objekta. Nadomestna gradnja je gradnja nadomestnega objekta v okviru gabaritov in namembnosti obstoječega objekta (ZTNP-1).

⁷¹ Dopolnilna dejavnost na planini je z dejansko planinsko pašo povezana dejavnost, ki se opravlja na kmetijskem gospodarstvu - planini v času paše in omogoča nosilcem ali nosilkam planinske paše boljše rabo proizvodnih zmogljivosti ter delovne sile na planini. Kot dopolnilni dejavnosti na planini se lahko opravljata samo predelava mleka in turizem na planini v največ enem, posebej za to urejenem objektu za vsako od obeh dejavnosti (ZTNP-1).

- graditi pomožne kmetijske objekte, hleve in pastirske kočice v naravnem okolju, razen za opravljanje kmetijskih dejavnosti v narodnem parku, na podlagi pozitivnega mnenja kmetijsko-svetovalne službe o potrebnosti kmetijskega objekta, hleva ali pastirske kočice za potrebe opravljanja kmetijske dejavnosti v narodnem parku;
- pasti živali zunaj za to določenih območij planin ali brez pašnih redov;
- izvajati melioracijska dela, razen poseka dreves in grmičevja za redno vzdrževanje in urejanje pašnikov in poti na za to določenih območjih planin v načrtu upravljanja ter za urejanje obstoječe mreže kolovozov in poljskih poti za dostop na te planine pod pogoji, določenimi v načrtu upravljanja;
- **graditi nove in rekonstruirati obstoječe objekte tako, da se poveča obseg ali spremeni njihovo namembnost**, ter postavljati začasne objekte, razen: mlekarn in hlevov, vendar samo na za to v načrtu upravljanja določenih območjih planin in če je njihova raba povezana s pašo ter objektov za preprečevanje ali zmanjševanje obstoječega obremenjevanja okolja;
- graditi nove in širiti obstoječe ceste, kolovoze, poljske in druge poti;
- **graditi nadomestne⁷² objekte**, razen če so namenjeni kmetijski dejavnosti, povezani s pašo na planinah, določenih v načrtu upravljanja;
- **spreminjati namembnost obstoječih objektov ali njihovih delov**;
- izvajati gostinsko dejavnost in nuditi prenočišča na planini, razen v okviru dopolnilne dejavnosti⁷³ na planini;
- graditi nove ali povečevati počitniške enote ali spreminjati namembnost obstoječih objektov v počitniške enote;
- graditi nove objekte za kratkotrajno nastanitev zunaj naselij, v naseljih pa le do 80 ležišč.

Upravljanje narodnega parka se izvaja na podlagi desetletnega načrta upravljanja. Predlog Uredbe o Načrtu upravljanja Triglavskega narodnega parka za obdobje 2016–2025 (v nadaljnjem besedilu: Načrt upravljanja) je od 26. 2. 2016 v medresorskem usklajevanju. Vsebinsko se Načrt upravljanja nanaša tudi na pašne planine s tradicionalnimi planinskimi naselji, saj te z naselbinsko dediščino in kulturno krajino predstavljajo pomemben del nepremične kulturne dediščine in poselitve v območju TNP. Načrt upravljanja kot temeljni programski dokument se mora obvezno upoštevati pri načrtovanju prostora, razvoju in ohranjanju poselitve, opravljanju dejavnosti ter urejanju, upravljanju, rabi in gospodarjenju z naravnimi dobrinami na območju narodnega parka ter ohranjanju krajinske identitete (ZTNP-1).

---

⁷² Nadomestni objekt je objekt, ki se zgradi zaradi nadomestitve obstoječega objekta. Nadomestna gradnja je gradnja nadomestnega objekta v okviru gabaritov in namembnosti obstoječega objekta (ZTNP-1).

⁷³ Dopolnilna dejavnost na planini je z dejansko planinsko pašo povezana dejavnost, ki se opravlja na kmetijskem gospodarstvu - planini v času paše in omogoča nosilec ali nosilkam planinske paše boljše rabo proizvodnih zmogljivosti ter delovne sile na planini. Kot dopolnilni dejavnosti na planini se lahko opravljata samo predelava mleka in turizem na planini v največjem, posebej za to urejenem objektu za vsako od obeh dejavnosti (ZTNP-1).

Do sprejema prvega Načrta upravljanja, ki je bil v pripravi od leta 2011, se uporabljajo Začasne upravljaljske smernice TNP (2012). Te se med drugim nanašajo tudi na planine in planinska naselja z usmeritvami, ki so:

- ohranja naj se tradicionalno planinsko pašništvo,
- spodbuja naj se ravnanja za ohranitev živih planin (paša in dejavnosti, povezane z dejansko pašo),
- pastirske koče in hleve na planinah naj se gradi samo kot nadomestne objekte oz. rekonstrukcije obstoječih,
- ohranitev, prenova in posodobitev aktivnih planin.

Med operativnimi nalogami, ki jih Smernice podajajo za ohranjanje narave in krajine, je potrebno izpostaviti sledeče:

1. spremljanje stanja in dokumentiranje planin, pastirskih koč in drugih pašnih objektov na planinah;
2. sodelovanje pri opredelitvi usmeritev za ohranitev planin v narodnem parku;
3. prenova in posodobitev aktivnih planin znotraj narodnega parka;
4. opredelitev ključnih dejavnosti, ki pripomorejo k vzdrževanju in ohranjanju krajine, značilne za narodni park, prednostno mozaične podobe krajine, pašnih planin, visokodebelnih sadovnjakov, mikroreliefnih oblik (npr. grbinastih travnikov, jež, osamelcev), gozdnega robu, živic, posameznih dreves;
5. izdelava ocene stanja in priprava izhodišč za določanje in upravljanje območja planin,
6. sodelovanje pri pripravi usmeritev za gradnjo, obnovo oz. rekonstrukcijo pastirskih koč (podrobnejša opredelitev izraza »pastirska koča« za posamezne planine v narodnem parku je v opredeljena v Prilogi Smernic), hlevov in pomožnih kmetijskih objektov;
7. sodelovanje pri določitvi podrobnejših značilnosti, obsegu in načinu opravljanja dopolnilne dejavnosti na planini v narodnem parku kot vrsti dopolnilne dejavnosti na kmetiji,
8. spremljanje vplivov pašništva na planinah na biotsko raznovrstnost, naravne vrednote in krajino ter morebitno oblikovanje predlogov za prilagoditev dejavnosti.

Lokalne skupnosti, ki na nivoju Občinskih prostorskih načrtov in Občinskih podrobnih prostorskih načrtov določajo pogoje za gradnjo objektov, so med drugim dolžne upoštevati pravne režime varovanja in druge sprejete usmeritve. Z namenom izpostavitve usmeritev za nadaljnji razvoj planšarskih naselij smo izpostavili nekatere izmed njih, pri čemer smo ugotovili, da so možnosti za nadaljnji razvoj planšarskih naselij izredno omejene. Omejitvene določbe se zdijo problematične predvsem z vidika prihodnjega urejanja in ohranjanja planšarskih naselij, saj dejansko ne omogočajo drugih oz. novih dejavnosti na planšarijah. Konkretnih usmeritev za nadaljnji razvoj nismo zasledili, zato poleg že opredeljenih smernic podajamo usmeritve, do katerih smo prišli skozi raziskovalno

nalogo. Glede na razpoložljive podatke je potrebno opraviti celovito analizo in inventarizacijo planšarskih naselij z določitvijo tistih planšarskih naselij:

- ki izkazujejo potencial za razvoj kmetijske dejavnosti, z možnostjo posodobitve in modernizacije;
- ki imajo izjemne kulturne in krajinske kvalitete, zaradi česar jih je potrebno ohranjati v njihovi izvorni obliki;
- ki zaradi slabega stanja ne izkazujejo nobenih kulturnih in krajinskih kvalitetskih (pretežni del zgradb je porušen ali v zelo slabem stanju) in s svojim propadajočim izgledom delujejo vizualno moteče, zato je sprejemljiva umestitev novih dejavnosti;
- ki zaradi določene stopnje spremembe predvsem v počitniška naselja dopuščajo možnost postavitve novih objektov, pri čemer se izhaja iz koncepta začasnega bivanja v visokogorskem svetu in tradicionalne arhitekture, z nadgradnjo sodobnega časa v iskanju novih možnosti, tako v zasnovi gradnje kot tudi uporabi drugačnih gradbenih materialov, kot so npr. steklo, jeklo in beton.

8 ZAKLJUČEK

Eno izmed poglavitnih vprašanj, s katerim smo se ukvarjali v nalogi, in v povezavi, s katerim je bila postavljena tudi hipoteza, se je nanašalo na razporeditvi zgradb in drugih ureditev v planšarskih naseljih. Osnovo za oblikovanju hipoteze so predstavljale Melikove (1950: 263) ugotovitve, da »ogromna večina planin nima nikakršne pravilnosti, marveč so koče s hlevi razvrščene popolnoma brez reda in sistema«. Namen naloge je bil skozi analizo planšarskih naselij ovreči navedeno trditev, pri čemer smo si pomagali z dodatnima hipotezama:

- v sami zasnovi in razporeditvi stavb v planšarskih naseljih je mogoče prepoznati določen red in sistem;
- pri planšarskih naseljih je mogoče govoriti o določeni prostorski organizaciji in socialni povezanosti naselja.

Skozi celotno nalogo se nam je vseskozi zastavljalo tudi vprašanje, kako opredeliti red in sistem. Princip reda in urejenosti ni vedno razpoznaven, posebno če ga odkrivamo v stvareh, ki so nastale v preteklosti (Drozg, 1995: 25). Ena izmed definicij, ki smo jo zasledili in je smiselna v povezavi z našo raziskavo, red opisuje, kot urejenost, kot stanje, ko je (vsaka) stvar na mestu, v položaju, kot mora biti, kot je koristno (SSKJ, 1993: 44). V povezavi z redom se pojavlja tudi pojem sistem, ki pomeni načrtno, razumsko urejen skupek enot, načel, postopkov, ki določajo kako dejavnost, zlasti glede na dosego določenega cilja (SSKJ, 1993: 676). Red in sistem sta medsebojno povezana, saj so za dosego določenega cilja potrebne razumske odločitve. Te se v našem primeru odražajo z načinom razporeditve zgradb in drugih ureditev na planšarijah, saj temeljijo na razumskih odločitvah, ki so v končni fazi tudi omogočale razvoj dejavnosti, kot je planšarstvo.

V kolikor red in sistem pojmuje na način, kot smo ju predhodno pojasnili, ne nujno kot geometrijsko pravilnost, je v razporeditvah zgradb praviloma mogoče prepoznati premišljenost in urejenost. Za vsako zgradbo se zdi, kot da je na mestu, ki je optimalno izbrano, njena postavitev se naslanja na naravno okolje, saj je prilagojena pašnim površinam, neugodnim vremenskim razmeram in nevarnostim visokogorskega sveta.

Naselja s svojimi prostorskimi ureditvami izgledajo in delujejo celovito, kar je plod načrtnega in preudarnega urejanja, nastalega na podlagi dolgoletnih izkušenj, ki so se dedovale skozi stoletja. Planšarska naselja so postavljena s točno določenim ciljem in namenom, ki ga dosegajo z zasledovanjem reda in sistema, **zato moramo ovreči Melikove (1950) ugotovitve, da so naselja brez reda in sistema**, ter potrditi postavljeni dodatni hipotezi. **V sami zasnovi in razporeditvi stavb v planšarskih naseljih je namreč mogoče prepoznati določen red in sistem**, saj postavitev zgradb izkazuje določeno stopnjo načrtnosti, ki se odraža v čim boljši dostopnosti do pašnih površin,

enakovredni legi zgradb, poudarku na skupnih ureditvah, navezavi na gozdne površine (uporabi lesa kot gradbenega materiala, kuriva, občutka varnosti), dostopnosti do vode, navezavi na komunikacijske poti itd.

Pri planšarskih naseljih je mogoče govoriti tudi o določeni prostorski organizaciji in socialni povezanosti naselja, saj smo pri večini planšarskih naselij zaznali tendenco po povezovanju oz. grupiranju. Zgradbe so namreč razporejene na način, ki izkazuje težnjo po socialni povezanosti prebivalcev naselja, kar se odraža v medsebojni legi in bližini zgradb ter skupnih ureditvah, katerim dajejo večji pomen.

9 POVZETEK

Planšarije nam s svojo arhaično podobo nudijo vpogled v daljno preteklost in kot take predstavljajo pomemben vir informacij o najbolj zgodnjih začetkih poselitve v našem prostoru. Razporeditev zgradb in drugih prostorskih ureditev na planšarijah je skozi različna časovna obdobja ostajala bolj ali manj nespremenjena, kar kaže na funkcionalne prostorske ureditve, ki so optimalno služile kmetijskemu gospodarjenju, ter obenem pastirjem in drugemu osebju na planinah nudile varno zatočišče. Izpostavljenost ekstremnim pogojem visokogorskega sveta z neugodnimi vremenskimi in terenskimi razmerami ter omejena raba pašnih površin je namreč narekovala premišljene prostorske ureditve, ki so nastale na podlagi dolgoletnih izkušenj in se kot take prenašale iz roda v rod. Upoštevanje naravnih danostih in lokacijskih dejavnikov je izrazita ravno v primeru planšarij, zaradi česar so njihove rešitve aktualne še danes, ko so v novodobnih ureditvah pogosto spregledane in pozabljene zakonitosti naravnega okolja. Izpostaviti moramo tudi, da so umestitev in oblikovanje samih bivališč ter drugih ureditev, kot so npr. napajališča in dostopi, sicer podrejene naravnim danostim, racionalnosti in potrebam kmetijskega gospodarjenja, vendar se v primeru dispozicije zgradb kaže tendenca po socialnem povezovanju oz. združevanju. Poleg skupnih značilnosti in lastnosti, ki smo jih zaznali na planšarijah, vsaka posamezno predstavlja svet zase, ki s svojimi posebnostmi in specifičnostmi predstavlja del mozaika v poselitveni strukturi naše države ter tvori izjemne kulturne krajine z bogato pričevalno vrednostjo.

V uvodnem delu naloge smo z namenom ugotovitve splošnih podatkov o nastanku in razvoju planšarstva in planšarskih naselij pozornost posvetili pregledu literature s področja obravnavane teme. Na podlagi pridobljenih pisnih virov smo časovno umestili pojav planinskega pašništva in planinskih naselij, z opredelitvijo poglavitnih dejavnikov, ki so pomembno vplivali na njihov razvoj, ter v končni fazi tudi na spremembe, katerim so bila izpostavljena. Iz podatkov, ki smo jih pridobili, smo sicer lahko do določene mere opredelili poglavitne ločnice v zvezi s planšarstvom, vendar ostajajo planinska naselja, zlasti kar zadeva arheologijo in spoznanja glede razvoja same poselitve, v veliki meri še neraziskano področje.

Po pridobitvi osnovnih informacij smo pristopili k inventarizaciji in analizi planin s planšarijami, s tem da smo se osredotočili na samo naselje in njegove sestavine, razporeditev zgradb in drugih prostorskih ureditev. V sklopu analize je bilo zajeti 12 planšarij s področja Julijskih Alp, ter 3 planšarije z območja Kamniških Alp. Izbor obravnavanih planšarij je temeljil na številu zgradb v posameznem naselju, pri čemer je bilo vodilo, da se v analizo zajame planšarije s čim več zgradbami. Večinoma so bile obravnavane pretežno mlečne planine, saj je narava kmetijskega gospodarjenja zahtevala večje število osebja ter posledično tudi večje število zgradb, ki so bile potrebne za njihovo nastanitev. Sam analitični del naloge je bil razdeljen v dva nivoja. V prvem nivoju smo obravnavali

planino kot celoto, s tem da smo se v drugem nivoju analize osredotočili na samo naselje, njegove zgradbe in druge prostorske ureditve, ki so služile naselju. S pomočjo analize, ki je vključevala predhodna spoznanja, smo opredelili načine razporeditve zgradb in drugih ureditev na planinah. Ugotovili smo, da je pri večini planšarskih naselij mogoče zaznati tendenco po povezovanju oz. grupiranju, saj so zgradbe, ne glede na to ali gre za krožno ali linearno zasnovo, razporejene na način, ki izkazuje željo po oblikovanju skupnosti, s tem da nekatere planšarije močno spominjajo na naselitvene sisteme stalno naseljenih naselij. V zaključnem delu naloge smo podali smernice za urejanje planšarskih naselij, s tem da smo predstavili nekaj ugotovitev in načinov urejanja v Švici, kjer ima planinsko pašništvo pomembno gospodarsko vlogo. Glede na veljavno zakonodajo smo preverili tudi možnosti za urejanje planšarskih naselij, s tem da smo izpostavili pogloblitve omejitve, ki veljajo na območjih s planšarijami, ter podali predloge za izboljšanje.

10 SUMMARY

Alpine dairy farms with their archaic image offer an insight into the distant past and are as such an important source of information about the first settlements in our territory. Over time the building and other spatial arrangements in alpine dairy farms have stayed more or less the same which indicates functional spatial arrangements that were of optimal use to the agricultural economy and at the same time offered a safe shelter to herdsmen and other staff on the mountain. The extreme mountain conditions with its harsh weather and difficult terrain and a restricted usage of pastures required namely well thought out spatial arrangements that had been developed over many years of experience and were handed down from generation to generation. The alpine dairy farms are a great example of how to take into account the natural resources and location factors, and because of this they provide solutions which even contemporary arrangements often overlook, forgetting the laws of the natural environment. It should also be pointed out that even though the location and shape of the buildings and other arrangements such as watering places and accesses were adjusted to the natural resources, rationalisation and needs of the agricultural economy, a tendency towards social integration or unification can be observed in the case of building disposition. In spite of all the common features and characteristics observed at alpine dairy farms each and every one of them represents a world of its own, and is with its special features and specifications a part of the mosaic that is a settlement structure of our country and creates outstanding cultural landscapes with high historical value.

The introduction of this dissertation focuses on presenting the literature on the subject in order to find general data about the origin and development of alpine dairy farming and alpine dairy farming settlements. On the basis of acquired written sources the time of the emergence of the mountain pastoral farming and mountain settlements has been identified through defining the major factors that had had an important influence on their development and finally on the undergone changes. Even though the acquired data has let us define the major turning points of the alpine dairy farming to a certain extent the mountain settlements remain an unexplored area to a great extent, especially regarding the archaeology and discoveries about the population development.

After acquiring the general information, the inventory and analysis of mountains with alpine dairy farms has been tackled by focusing on the settlements themselves and their parts, the placing of buildings, and other spatial arrangements. The analysis has included 12 alpine dairy farms from the Julian Alps and 3 from the Kamnik Alps. The selection of the analysed farms was based on the number of buildings in each settlement with the goal for the analysis to include the farms consisting of most buildings. The analysis has been done mostly on dairy mountains as the nature of the agricultural economy there required a higher number of staff and subsequently a higher number of buildings needed for their accommodation. The analytical part of the dissertation consists of two parts. The first

part treats the mountain as a whole and the second part focuses on the settlement itself, its buildings and other spatial arrangements that were of use to the settlement. With the help of analysis that included former findings it was possible to define the ways of building arrangements and other arrangements on the mountains. The conclusion was that most of the alpine dairy farming settlements feature a tendency towards integration or clustering since the buildings, whether in a circular or linear fashion, are arranged in the matter that shows a tendency to building a society; some alpine dairy farms even strongly resemble the settlement arrangements of permanently populated settlements. The last part of the dissertation introduces some guidelines for regulating the alpine dairy farming settlements by presenting some conclusions and examples of regulations already used in Switzerland where mountain pastoral farming has played an important economic role. It also presents the possibilities of regulating the alpine dairy farming settlements according to the current legislation by exposing the major restrictions in force on areas with alpine dairy farms and provides suggestions for improvement.

VIRI

Arhiv Republike Slovenije. ARS. 2015.

http://www.arhiv.gov.si/si/uporaba_arhivskega_gradiva/ (Pridobljeno 20. 8. 2015.)

Benesch, L. 1888. Bohinjski pastir.

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Ladislav_Benesch_-_Bohinjski_pastir.jpg (Pridobljeno 3. 2. 2016.)

Bizjak, J. 2006. Spreminjanje kulturne krajine ter dvajsetletne izkušnje pri varovanju in ohranjanju stavbne dediščine v Triglavskem narodnem parku (1983–2003). V: Lukan Klavžer, T. (ur). Spreminjanje kulturne krajine in stavbne dediščine v Triglavskem narodnem parku zaradi opuščanja kmetijske dejavnosti. Zbornik mednarodnega posveta. Bled, 4. december 2003, Triglavski narodni park: str. 7–12.

Bizjak, J. 1995. Varovanje in obnova pastirskih stavb v Triglavskem narodnem parku. V: Cevc, T. (ur.). Planšarske stavbe v Vzhodnih Alpah: Stavbna tipologija in varovanje stavbne dediščine. Ljubljana, ZRC SAZU: str. 177–193.

Blaznik, P. 1970. Kolektivna kmečka posest. V: Blaznik, P., Grafenauer, B., Vilfan, S., Zwitter, F. Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog, I. zvezek. Agrarno gospodarstvo. Ljubljana, SAZU: str. 149–160.

Bremšak, M., 2006. Odkrivanje arheoloških najdišč v slovenskem visokogorju. V: Cevc, T. (ur.). Človek v Alpah: Desetletje (1996–2006) raziskav o navzočnosti človeka v slovenskih Alpah. Ljubljana, Založba ZRC, ZRC SAZU: str. 41–50.

Ceklin, F. 1987. Bohinj pod blejskim gospostvom na začetku 17. stoletja. V: Dežman, J. (ur). Bohinjski zbornik. Radovljica, Skupščina občine Radovljica: str. 46–72.

Ceklin, F. 1957. Čigava noga je prva stopila na teme Triglava. Planinski vestnik, 6: 311–323.

Cevc, T. 1977. Vpliv zemljišča in družbeno-zgodovinskih razmer na življenje pastirjev v naravnih zavetiščih na planinah v Kamniških Alpah. Slovenski etnograf, 30: 93–112.

Cevc, T. 1978. Planina Velo polje v času prvega vzpona na Triglav. Planinski vestnik, 7: 408–426.

Cevc, T. 1984. Arhitekturno izročilo pastirjev, drvarjev in oglarjev na Slovenskem: kulturnozgodovinski in etnološki oris. Ljubljana, Državna založba Slovenije: 313 str.

Cevc, T. 1992. Bohinj in njegove planine: srečanja s planšarsko kulturo. Radovljica, Didakta: 152 str.

Cevc, T. 1992. Bohinjski nadstropni stan v luči strukturne analize. Traditiones 21: 7–16.

Cevc, T. 1993. Velika planina: življenje, delo in izročilo pastirjev. 3. dopolnjena izdaja. Ljubljana, Samozaložba s sodelovanjem Inštituta za slovensko narodopisje Znanstvenoraziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti: 108 str.

Cevc, T. 1995. Tipologija tradicionalnih pastirskih in planšarskih stavb v slovenskih Alpah. V: Cevc, T. (ur.). Planšarske stavbe v Vzhodnih Alpah: Stavbna tipologija in varovanje stavbne dediščine. Ljubljana, ZRC SAZU: str. 50–65.

Cevc, T., 1996. Nova spoznanja o planšarstvu na Veliki planini v Kamniških Alpah. *Traditiones* 25: 69–80.

Cevc, T., Horvat, J., in Bremšak, M., 1996. Davne sledi človeka v Kamniških Alpah: Arheološke najdbe v planinah (1995–1996). Ljubljana, ZRC SAZU: 107 str.

Cevc, T. 1998. Planina Na stanu (1450 m) pod Kamniškim sedlom (1884 m) v antiki in srednjem veku: Prispevek k zgodovini planšarstva na kamniškem ozemlju. *Traditiones* 27: 9–23.

Cevc, T. 2003. Kontinuiteta antične pašne tradicije v Kamniških Alpah. *Traditiones* 32/1: 7–19.

Cevc, T. 2004. Sirarjenje v planinah v Kamniško-Savinjskih Alpah v luči arheoloških najdb in zgodovinskih virov. *Traditiones* 33/1: 57–82.

Cevc, T. 2006. Arheološki dokazi o pašništvu v alpskem visokogorju: Pogledi etnologa. V: Cevc, T. (ur.). Človek v Alpah: Desetletje (1996–2006) raziskav o navzočnosti človeka v slovenskih Alpah. Ljubljana, Založba ZRC, ZRC SAZU: str. 113–124.

Cevc, T. 2006. Obnoviti ali plačati davek času? V: Lukan Klavžer, T. (ur.). Spreminjanje kulturne krajine in stavbne dediščine v Triglavskem narodnem parku zaradi opuščanja kmetijske dejavnosti. Zbornik mednarodnega posveta. Bled, 4. december 2003, Triglavski narodni park: str. 31–35.

Cvetek, M. 1998. Bohinjsko ljudsko pripovedništvo v delih Janeza Jalna. *Etnolog*. Nova vrsta (Ljubljana), 8=59: 225–248.

<http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-FWJGM4JN/> (Pridobljeno 19. 2. 2016.)

Deu, Ž. 2005. Razvojno varstvo pastirskih bivališč: celovito varstvo stavbne dediščine pastirjev v alpskih kulturnih krajinah. *Les* 57, 10: 274–286.

Dolenc, J. 1981. Planšarjenje na planini Razor nekdanj in danes. *Planinski vestnik*, 4: 157–163.

Dolžan, T. 1995. Planšarske stavbe v jugozahodnem delu Karavank. V: Cevc, T. (ur.). Planšarske stavbe v Vzhodnih Alpah: Stavbna tipologija in varovanje stavbne dediščine. Ljubljana, ZRC SAZU: str. 66–71.

Drozg, V. 1995. Morfologija vaških naselij v Sloveniji. Ljubljana, Inštitut za geografijo: 183 str.

Fajgelj, V. 1953. Planine v vzhodnem delu Savinjskih Alp. *Geografski vestnik* 25, Ljubljana, Državna založba Slovenije: str. 123–164.

Florjančič de Grienfeld, Ivan Dizma, Kaltschmidt, Abraham (1744). *Ducatus Carnioliae Tabula Chorographica*, Jussu, Sumptu'que Inclitorum Provinciae Statuum geometrice exhibita. <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:img-E8QMOY7V/> (Pridobljeno 8. 3. 2015.)

Gaberšček, S. 2006. Vzhodne Alpe – prastari skupni kulturni prostor. V: Lukan Klavžer, T. (ur). Spreminjanje kulturne krajine in stavbne dediščine v Triglavskem narodnem parku zaradi opuščanja kmetijske dejavnosti. Zbornik mednarodnega posveta. Bled, 4. december 2003, Triglavski narodni park: str. 25–30.

Gabrovec, S. 1987. Prazgodovina Bohinja. Bohinjski zbornik. Radovljica, Skupščina občine: str. 30–35.

Gabrijelčič, P. 1986. Urejanje in varstvo kulturne krajine. Magistrsko delo, Ljubljana, FAGG: 457 str.

Geologija alpskega sveta Slovenije

<http://www.dedi.si/dediscina/351-geologija-alpskega-sveta-slovenije> (Pridobljeno 24. 8. 2015.)

Golec, B. 2010. Zemljiški katastri 18. in 19. stoletja kot vir za stavbno, gradbeno in urbanistično zgodovino slovenskega ozemlja. Arhivi 33, 2: 339–396.

Goršič, F. 1910. Agrarske zadruge in njih uprava pri nas. Slovenski pravnik 26, 11: 321–330.

Goršič, F. 1921. Agrarske zadruge na Slovenskem. Slovenski pravnik 35, 5/8: 98–114.

<http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-5ZMMJES5/> (Pridobljeno 5. 10. 2015.)

Hacquet, B. (1778–1789). *Oryctographia Carniolica, oder Physikalische Erdbeschreibung des Herzogthums Krain, Istrien, und zum Theil der benachbarten Länder.*

<http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-1EJP2XL5/?&language=eng> (Pridobljeno 5. 4. 2015.)

Hanc, M. 2013. Planina Zajavornik na sirarski poti.

<http://www.delo.si/druzba/panorama/planina-zajavornik-na-sirarski-poti.html> (Pridobljeno 13. 2. 2015.)

Historical images of the Big Pasture Plateau

https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Historical_images_of_the_Big_Pasture_Plateau

Hrovatin, R. 1952. Miodrag, A. Vasiljevič, Jugoslovenski muzički folklor, I. Slovenski etnograf, 5: 283–287.

Hudej, A. Hribernik, F. 1953. O pastirstvu na Radegundski planini. Slovenski etnograf, 6/7: 103–116.

Ilešič, S. 1931. Planine ob dolnji Zilji. Geografski vestnik 7: 120–149.

Ilešič, S. 1934. Planšarske »planine« na Slovenskem. Planinski vestnik, 1934/01: 16–20.

Janez Mesar. 1887. Kmetijske in rokodelske novice 45, 42: 1–2.

[file:///C:/Users/Lea/Downloads/URN-NBN-SI-DOC-4PZ3QYVS%20\(3\).pdf](file:///C:/Users/Lea/Downloads/URN-NBN-SI-DOC-4PZ3QYVS%20(3).pdf) (Pridobljeno 4. 2. 2016.)

Janez Mesar

<http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi361993/> (Pridobljeno 13. 2. 2016.)

Jordan, B. 1945. Planine v Karavankah. Geografski vestnik 17: 49–103.

- Kajzelj, M. 2011a. Arhitektura gorskih pastirjev-od nekdanj in za vedno. *Planinski vestnik*, 5: 4–8.
- Kajzelj, M. 2011b. Zgradbe in zavetja v gorah Tolminske, Kobariške in Bovške. *Planinski vestnik*, 5: 9–13.
- Kerimova, M. 1998. Slovenija in Slovenci v delih Alekseja N. Haruzina in Vere N. Haruzin. *Kronika (Ljubljana)* 46, 1/2: 66–82.
<http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-9AILJJ3V/> (Pridobljeno 8. 3. 2016.)
- Knific, V., Gaberšček, S., 1998. Bohinjske Fužinske planine in ljudje. *Glasnik Unesco* 19, 58: 44–50.
- Knific, V. 1995. Ohranjanje pašnih planin in varstvo planšarskih objektov v Sloveniji. V: Cevc, T. (ur.). *Planšarske stavbe v Vzhodnih Alpah: Stavbna tipologija in varovanje stavbne dediščine*. Ljubljana, ZRC SAZU: str. 206–216.
- Kopač, V. 1964. Urbanistični program Velike planine. *Zavod za spomeniško varstvo Ljubljana*: 22 str.
- Kopač, V. 1995. Ovalna pastirska bajta in njene razvojne modifikacije. V: Cevc, T. (ur.). *Planšarske stavbe v Vzhodnih Alpah: Stavbna tipologija in varovanje stavbne dediščine*. Ljubljana, ZRC SAZU: str. 82–93.
- Kopač, V. 2006. *Iverí z Grintovcev*. Ljubljana, Planinska zveza Slovenije: 238 str.
- Kos, M., 1960. O nekaterih planinah v Bohinju in okolici Bleda. *Geografski vestnik* 32: 131–139.
- Kos, M. 1965. Gospodarska problematika Bovškega v preteklosti. *Geografski zbornik* 9: 245–255.
- Košir, F. 1993. *Zamisel mesta*. Ljubljana, Slovenska matica v Ljubljani: 398 str.
- Lauber, S.; Herzog, F.; Seidl, I.; Böni, R.; Bürgi, M.; Gmür, P.; Hofer, G.; Mann, S.; Raaflaub, M.; Schick, M.; Schneider, M.; Wunderli, R. (Hrsg.), 2013. *Zukunft der Schweizer Alpwirtschaft. Fakten, Analysen und Denkanstösse aus dem Forschungsprogramm AlpFUTUR*.
http://www.wsl.ch/dienstleistungen/publikationen/buecher/13053/index_DE (Pridobljeno 2. 3. 2016.)
- Legiša, M. 1998. Srenja-skupna vaška lastnina. *Koledar 1999*. Gorica, Goriška Mohorjeva družba: str. 191–195.
- Leksikon Cankarjeve založbe. 1988. Ljubljana, Cankarjeva založba: 1202 str.
- Ložar, R. 1936. Slovenske planine v risbi in sliki. *Planinski vestnik*, 7–9: 193–228.
- Ložar, R. 1942. Prazgodovinske osnove slovenskega narodopisja. *Etnolog (Ljubljana)* 15: 70–88.
<http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-MPQJ1QXL/?> (Pridobljeno 11. 2. 2016.)
- Ložar, R. 1944. Planšarstvo in pastirstvo. V: Ložar, R. (ur), Breznik, A., Grafenauer, I., Kotnik, F., Marolt, F., Orel, B., Vilfan, S. *Narodopisje Slovencev I.del*. Ljubljana, Narodna tiskarna: str. 155–179.

Maiensässhotel Guarda Val

<http://www.guardaval.ch/en/accomodation/rooms.html> (Pridobljeno 28. 3. 2016.)

Malej, B. 1993. Planina Suha v spodnjih Bohinjskih gorah, geografija območja in planinskega gospodarjenja. *Geografski vestnik*, 65: 33–53

Melik, A. 1927. Morfologija in gospodarska izraba tal v Bohinju. *Geografski vestnik* 3, 1–4: 53–95.

Melik, A. 1950. Planine v Julijskih Alpah. Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Mariborska tiskarna v Mariboru: 301 str.

Melik, A. 1956. Izvenalpske planine na Slovenskem. *Geografski zbornik* 4: 275–307.

Menciger, J. 1860. Zlato pa sir. *Slovenski glasnik* 1, 6: 1–7.

http://slovlit.ff.uni-lj.si/slovjez/mencinger_zlatopasir1.pdf (Pridobljeno 5. 2. 2016.)

Mlinar, Z. 1983. Humanizacija mesta: sociološke razsežnosti urbanizma in samoupravljanja v Novi Gorici. Maribor, Založba Obzorja: 378 str.

Mnenje o Predlogu zakona o dopolnitvi Zakona o ponovni vzpostavitvi agrarnih skupnosti ter vrnitvi njihovega premoženja in pravic.

[http://www.ds-rs.si/sites/default/files/dokumenti/657-](http://www.ds-rs.si/sites/default/files/dokumenti/657-9mpz_o_ponovni_vzpostavitvi_agrarnih_skupnosti_ter_vrnitvi_njihovega_premozenjaepa_2028-vi.pdf)

[9mpz_o_ponovni_vzpostavitvi_agrarnih_skupnosti_ter_vrnitvi_njihovega_premozenjaepa_2028-vi.pdf](http://www.ds-rs.si/sites/default/files/dokumenti/657-9mpz_o_ponovni_vzpostavitvi_agrarnih_skupnosti_ter_vrnitvi_njihovega_premozenjaepa_2028-vi.pdf) (Pridobljeno 8. 2. 2016.)

Mušič, M., 1947. Obnova slovenske vasi. Založila Družba sv. Mohorja v Celju, Tiskarna Družbe sv. Mohorja v Celju: 150 str.

Novak, A. 1969. O zgodovini planšarstva na Gorenjskem. *Planinski vestnik* 69/9: 414–418.

Novak, A. 1976. Planšarsko stavbarstvo v Bohinju. *Snovanje* 2: 26–30.

Novak, A. 1987. Planinsko sirarstvo. V: Dežman, J. (ur.) *Bohinjski zbornik*. Radovljica, Skupščina občine Radovljica: str. 73–84.

Novak, A. 1989. Življenje in delo planšarjev v bohinjskih gorah. *Glasnik SED*, 29: 121–150.

Novak, A., 1992. Planšarske zgradbe v bohinjskih gorah. *Varstvo spomenikov*, 34: 132–150.

Novak, A. 1995. Življenje in delo planšarjev v Bohinju. V: Cevc, T. (ur.). *Planšarske stavbe v Vzhodnih Alpah: Stavbna tipologija in varovanje stavbne dediščine*. Ljubljana, ZRC SAZU: str. 25–39.

Novak, V. 1942. Ovčarstvo pod Stolom in v Planici. *Etnolog* 15: 89–95.

Novak, V. 1955. Odkup in ureditev služnostnih pravic v Bohinju. Ljubljana, Zbornik Filozofske fakultete 2: str. 259–315.

Novak, V. 1970. Živinoreja. V: Blaznik, P. (ur.), Grafenauer, B., Vilfan, S., Zwitter, F. Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog, I. zvezek. Agrarno gospodarstvo. Ljubljana, SAZU: str. 343–394.

Odločba Up-527/13-38 z dne 10.6.2015.

<http://www.us-rs.si/media/up-527-13.up-621-13.pdf> (Pridobljeno 8. 2. 2016.)

Pirc, A. 1954. Gospodarski pojem planine v Sloveniji. Geografski vestnik 26: 89–112.

Planšarski muzej v Stari Fužini, Bohinj. 2015.

Plemelj, M. 1986. Analiza razvojnih možnosti za planinsko pašništvo in počitniška bivališča na Pokljuki, Geografski vestnik 58: 55–65.

Pogačnik, A. 1999. Urbanistično planiranje: univerzitetni učbenik. Univerza v Ljubljani, FGG: 252 str.

Pogačnik, A. 2013. Prostonačrtovalska kompozicija. Ljubljana, Samozaložba: 254 str.

Poročilo o izvajanju sklepa Vlade Republike Slovenije številka 49900-8/2013/10 z dne 9.1.2014 "Pospešitev in zaključek postopkov po ZDDEN in ZVPAS na upravnih enotah" v času od 1.9.2014 do 31.12.2014-gradivo za obravnavo z dne 5.3.2015. 2015.

<http://vrs->

[3.vlada.si/MANDAT14/VLADNAGRADIVA.NSF/71d4985ffda5de89c12572c3003716c4/8dcdcdee a1107cac1257e9a002a5122?OpenDocument](http://vrs-3.vlada.si/MANDAT14/VLADNAGRADIVA.NSF/71d4985ffda5de89c12572c3003716c4/8dcdcdee a1107cac1257e9a002a5122?OpenDocument) (Pridobljeno 8. 2. 2015.)

Predlog predpisa – Uredba o načrtu upravljanja Triglavskega narodnega parka za obdobje 2016–2025. <https://e-uprava.gov.si/drzava-in-druzba/e-demokracija/predlogi-predpisov/predlog-predpisa.html?id=6675> (Pridobljeno 5. 4. 2016.)

Predlog zakona o dopolnitvi zakona o ponovni vzpostavitvi agrarnih skupnosti ter vrnitvi njihovega premoženja in pravic iz dne 3.6.2014

http://arhiv2014.skupnostobcin.si/fileadmin/sos/datoteke/pdf/Barbara/PREDLOGI_PREDPISOV/Kmetijstvo/2014/Zakon_o_agrarnih_skupnostih-v_DZRS-3.6.2014.pdf (Pridobljeno 1. 10. 2015.)

Premrl, T. 2013. Analiza stanja agrarnih skupnosti v Sloveniji na podlagi podatkov upravnih enot (ekspertiza).

<http://vrs->

[3.vlada.si/MANDAT14/VLADNAGRADIVA.NSF/71d4985ffda5de89c12572c3003716c4/2eaf47574fbb4a65c1257e420049f1de/\\$FILE/Priloga1-ZAS-analiza.pdf](http://vrs-3.vlada.si/MANDAT14/VLADNAGRADIVA.NSF/71d4985ffda5de89c12572c3003716c4/2eaf47574fbb4a65c1257e420049f1de/$FILE/Priloga1-ZAS-analiza.pdf) (Pridobljeno 15. 11. 2015.)

Prostorski podatki (TTN, kataster stavb, DOF, DKN), 2015, Geodetska uprava RS (GURS), Ljubljana.

Prostorski podatki (raba tal), 2016, Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano. (MKGP), Ljubljana.

Rebolj, V., Malešič A. 2008. Zven časa na Veliki planini, Kamniški zbornik XIX/2008: 17–42.

Register nepremične kulturne dediščine, Ministrstvo za kulturo RS, 2016.

Senegačnik, J. 1986. Planinsko gospodarstvo naših Alp v luči dosedanjih etnoloških in geografskih raziskav. Dela 3, Oddelek za geografijo Filozofske fakultete v Ljubljani: str. 99-107.

Slovar slovenskega knjižnega jezika. Tretja knjiga Ne-Pren. 1993. Izdala Slovenska akademija znanosti in umetnosti in Znanstveno raziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša. Ljubljana, DZS: str. 1076.

Spiller Muys, F. 1926. Uvod. V: Spiller - Muys, F. (ur), Sustič, J., Presel, I., Pevec, J. 1926. Planšarstvo in kmetijstvo na naših planinah. Ljubljana, Kmetijsko tiskovna zadruga Planšarstvo in kmetijstvo na naših planinah. Ljubljana, Kmetijska tiskovna zadruga v Ljubljani: str. 1–25.

Sustič, J. 1926. Planinsko kmetijstvo in planinsko pašništvo (planšarstvo). V: Spiller - Muys, F. (ur), Sustič, J., Presel, I., Pevec, J. 1926. Planšarstvo in kmetijstvo na naših planinah. Ljubljana, Kmetijsko tiskovna zadruga: str. 25–151, 279–305.

Šarf, F. 1976. Lesene strehe v Sloveniji. Slovenski etnograf 29: 53–74.

<http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-PXXH4SGE/> (Pridobljeno 15. 3. 2016.)

Sustič, J. 1926. Planinsko kmetijstvo in planinsko pašništvo (planšarstvo). V: Spiller - Muys, F. (ur), Sustič, J., Presel, I., Pevec, J. 1926. Planšarstvo in kmetijstvo na naših planinah. Ljubljana, Kmetijsko tiskovna zadruga: str. 25-151.

Smernice za revitalizacijo in trajnostno upravljanje planin.

[http://www.projektalpa.si/uploads/datoteke/kmet_smernice_slovenska\(1\).pdf](http://www.projektalpa.si/uploads/datoteke/kmet_smernice_slovenska(1).pdf) (Pridobljeno 10. 9. 2015.)

Šeligo, A. 1986. Zajamniki, hlev Zgornga Medja, prečni prerez. V: Knific, V. Zajamniki. Varstvo spomenikov 28.

http://www.eheritage.si/apl/Digital.aspx?id=VSG_028_222_RXXEKVLGUEZFDQLJDGYEEIMKG BTUQW (Pridobljeno 15. 1. 2016.)

Šeligo, A. 1986. Zajamniki, hlev Zgornga Medja, tloris. V: Knific, V. Zajamniki. Varstvo spomenikov 28.

http://www.eheritage.si/apl/Digital.aspx?id=VSG_028_222_RXXEKVLGUEZFDQLJDGYEEIMKG BTUQW (Pridobljeno 15. 1. 2016.)

Šribar, V. 1955. Najdiščno poročilo o sondah na Lipanci. Geografski zbornik 3, 319–345.

Tuma, H. 1924. Naše planine. Jadranski almanah za leto 1924.

Turk, P. 1973. Ladislau Benesch. *Kronika (Ljubljana)* 21, 2: 110–119.

<http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-WL5AVPR1/> (Pridobljeno 15. 10. 2015.)

Tušek, M. 1934. Hoja na Triglav pred sto leti. Planinski vestnik, 3: 77–86.

Vilfan, S. 1996. Pravna zgodovina Slovencev. Od naselitve do zloma stare Jugoslavije. Ljubljana, Slovenska matica: 567 str.

Vojvoda, M. 1995. Geografska oznaka planinskega gospodarstva v Bohinju. V: Cevc, T. (ur.). Planšarske stavbe v Vzhodnih Alpah: Stavbna tipologija in varovanje stavbne dediščine. Ljubljana, ZRC SAZU: str. 12–24.

Valenčič, V. 1970. Vrste zemljišč. V: Blaznik, P. (ur.), Grafenauer, B., Vilfan, S., Zwitter, F. Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog, I. zvezek. Agrarno gospodarstvo. Ljubljana, SAZU: str. 131–146.

Vurnik, S. 1930. Kmečka hiša Slovencev na južnovzhodnem pobočju Alp. Etnolog 4: 30–85.
<http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-GH7EW2TU> (Pridobljeno 10. 11. 2015.)

Triglavski narodni park.

<http://www.euparky.si/Slovenija/Gorenjska/Triglavskinarodnipark/Triglavskinarodniparkkulturnadediscina.aspx> (Pridobljeno 8. 2. 2016.)

Javornik, M. (ur.). 1998. Veliki splošni leksikon: v osmih knjigah. Šesta knjiga P-Rž. Ljubljana, DZS: str. 3714.

Zakon o denacionalizaciji (Uradni list RS, št. 27/91, 56/92 - odl. US, 13/93 - odl. US, 31/93, 24/95 - odl. US, 29/95 - ZPDF, 74/95 - ZZDZVP, 1/97 - odl. US, 20/97 - odl. US, 23/97 - odl. US, 41/97 - skl. US, 49/97 - ZZZIND, 87/97 - ZZZIND-A, 13/98 - odl. US, 65/98, 67/98 - skl. US, 76/98 - odl. US, 83/98 - skl. US, 60/99 - odl. US, 66/00 - ORZDen27, 66/00, 11/01 - odl. US, 54/02 - odl. US, 54/04 - ZDoh-1 in 18/05 - odl. US).

Zakon o kmetijstvu (Uradni list RS, št. 45/08, 57/12, 90/12 - ZdZPVHVVR, 26/14 in 32/15).

Zakon o ponovni vzpostavitvi agrarnih skupnosti ter vrnitvi njihovega premoženja in pravic (Uradni list RS, št. 5/94, 38/94, 69/95, 22/97, 79/98 - odl. US, 56/99, 72/00, 51/04 - odl. US, 87/11 in 14/15 - ZUUJFO).

Zakon o triglavskem narodnem parku (ZTNP-1) (Uradni list RS, št. 52/2010).